



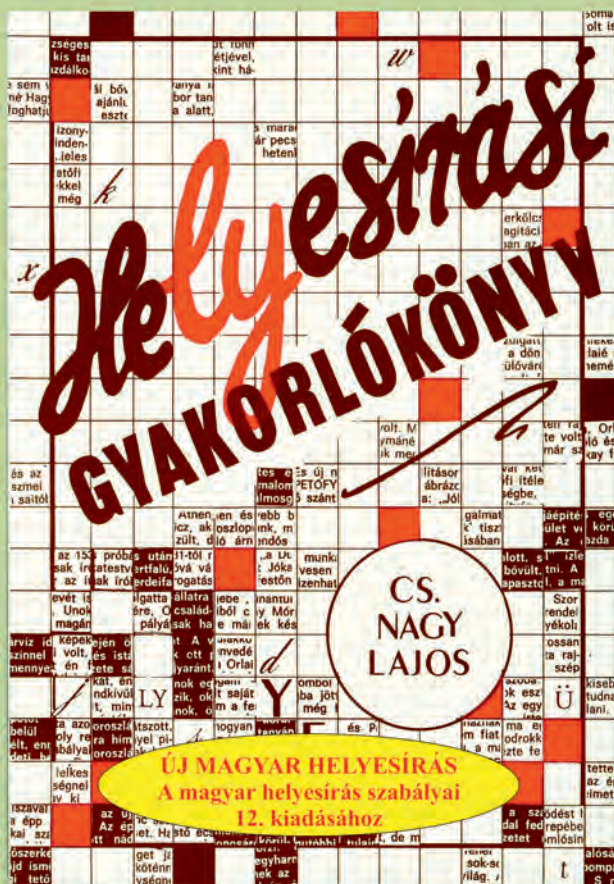
Lilla (Vajda Julianna) sírja a dunaalmási temetőben

Csokonai múzsája először 1798-ban ment férjhez
Lévai István kereskedőhöz,
majd megözvegyülését követően 1840-ben
Végh Mihály református lelkészhez

2016/5.

NOVEMBER-DECEMBER

Most jelent meg!



Megjelent a népszerű gyakorlókönyv átdolgozott és felfrissített kiadása, amely
A magyar helyesírás szabályzata 12. kiadásával
módosított magyar helyesírás elsajátításában
nyújt nagy segítséget.

21 cm, 396 oldal. Ára: 1890 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6.
Telefon: (1) 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

MAGYARTANÍTÁS

2016. 5. szám

LVII. évfolyam

Lektorált módszertani folyóirat.

A megjelenő cikkeket a szerkesztőbizottság két tagja vagy két felkért külső szakember lektorálja.

Megjelenik elektronikus formában (e-mail-mellékletben megküldött pdf-állományként) évente ötször: január, március, május, szeptember és november hónapban.

A korábbi számok hozzáférhetők az alábbi webhelyen:

<http://www.trezorkiado.fw.hu/indexmtan.html>

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

Szerkesztőbizottság:

**Adamik Tamás, Hangay Zoltán,
Merényi Hajnalka, Raátz Judit,
Zimányi Árpád**

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: adamiktamasne@t-online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon/fax: (1) 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Az elektronikus kiadás előfizetési díja 2016-ra: 1000 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó címen, levélben, e-mailben, telefonon vagy telefaxon. Fizetés a megrendelést követően megküldött számla alapján csekken vagy átutalással.

TARTALOM

<i>Adamik Tamás:</i> Csokonai Lillája és a szubjektív római szerelmi elégia	2
<i>Orlovsky Géza:</i> Egy új Zrínyi-kiadásról	15
<i>Kelecsényi László:</i> A barokk és a <i>Szigeti veszedelem</i> tanítása	19
<i>A. Jászó Anna:</i> A beszéd humoráról (Az érvelés humora Jókai regényei alapján)	24
<i>Zimányi Árpád:</i> Teleki József nyelvszemléletének mai tanulságai	35
<i>Vojcsek Hajnalka:</i> A fény felé. Egy kortárs novella elemzésének lehetőségei egy vidéki szakképző iskola irodalmi műhelyén belül	38
<i>Paál Zsolt:</i> Claire.....	40
<i>Málnási Ferenc:</i> Ady Endre: Üzenet egykori iskolámba.....	43
<i>Lengyel János:</i> „Én szeretek pozitívan hozzáállni mindenhez”. Interjú Csordás László kárpátaljai irodalmárral	45
<i>H. Tóth István:</i> Hozzájárulás a hanglejtés tanításához	49
<i>Keller Péter:</i> Kirándulás busszal Szőlősgyőrökre (Keller Péter dédnagyapjáról, Gárdonyi Gézaról).....	57
<i>A 17. Országos Kossuth Lajos Szónokverseny eredményei</i>	58
<i>Az Országos Kossuth Lajos szónokverseny szabályzata.....</i>	59
KÖNYVSZEMLE	
<i>Lőrincz Gábor:</i> Adamikné Jászó Anna: Jókai és a retorika ♦ <i>G. Komoróczy Emőke:</i> Szubjektív jegyzetek egy különleges tankönyvcsaládról. Füzfa Balázs: Irodalom a 9–10–11–12. osztályok számára. Érettségi-központú irodalomkönyvek műszövegekkel ♦ <i>Málnási Ferenc:</i> Békési Imre: Nyelvész mestereim. Tudománytörténeti adatok és emlékek ♦ <i>A. J. A.:</i> Alexa Károly. Bujdosó mondatok	61

E számunk szerzői:

Adamik Tamás, professor emeritus, ELTE BTK ♦ A. Jászó Anna, professor emeritus, ELTE BTK ♦ Kelecsényi László, tanár, Budapest ♦ Keller Péter, mérnök, Budapest ♦ G. Komoróczy Emőke, tanár, Budapest ♦ Lengyel János, újságíró, Beregszász ♦ Lőrincz Gábor tanár, Eger ♦ Málnási Ferenc, tanár, Kolozsvár ♦ Orlovsky Géza, tanár, ELTE BTK ♦ Paál Zsolt, tanár, Kiskunmajsa ♦ H. Tóth István, tanár, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác ♦ Vojcsek Hajnalka, tanár-jogász, Kiskunhalas ♦ Zimányi Árpád, tanár, Eszterházy Károly Főiskola, Eger

Tisztelt Olvasóink,

folyóiratunkat is elérte a hazai szakmai folyóiratok számottevő részének a végzete: a jelen számmal be kell szüntetnünk a Magyartanítás megjelentetését. Kiadónk 1992-ben indította újra a Tankönyvkiadó által akkor szüneteltetett módszertani folyóiratot Adamikné Jászó Anna szerkesztésében, aki negyedszázadon át szolgálta ezzel fáradhatatlanul az anyanyelvi oktatás ügyét.

Az idő azonban nem nekünk dolgozott. 1992-ben közel 2500 előfizetővel indulunk; ez a szám 2010-re 170 körülire esett. Ekkor tértünk át a nyomtatott megjelenésről az elektronikusra – elektronikus kiadásunk 2011-ben 155 előfizetővel indult. Ez a szám apadt pár év alatt mostanra 50 alá. Úgy gondoltuk, bármennyire is fájdalmas ez, tudomásul kell vennünk az előfizetői érdeklődés csökkenésében rejlő üzenetet, s meg kell szüntetnünk a folyóirat kiadását. Szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy döntésünket nem anyagi okok motiválják, mivel a szerkesztő és a szerzők a lap indulásakor is csak jelképes tiszteletdíjat kaptak, bő egy évtizede pedig teljesen ingyen dolgoztak. Szívesen tették, zokszó nélkül.

Trezor Kiadó

Adamik Tamás

Csokonai Lillája és a szubjektív római szerelmi elégia

1. A Magyar Ókortudományi Konferenciát ez évben a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara rendezte meg. A konferencia utolsó napján, május 28-án végigjártam a Csokonai-emlékhelyeket, szobrait, többek között a Debreceni Református Kollégiumot, amely 1552-ben jött létre. Ekkor határoztam el, hogy utánaézek, holt tart ma a Csokonai-kutatás. Meglepődve tapasztaltam, hogy a 20. században, főleg annak második felében mennyi új eredmény született a Csokonai-filológiában. Például Márton József 1813-as négy kötetből álló bécsi kiadásához képest, amelynek címe Csokonai Vitéz Mihály *Poétikai munkái*, alaposan megszaporodott az eredeti művek száma. Érdemes itt megemlíteni, hogy Márton Józsefnek ez a kiadása van itt a Csokonai Művelődési Ház előcsarnokában kiállítva, hála Tóth Lajos igazgató úr szemféltetésének. Komoly filológiai teljesítmény **Vargha Balázs** kiadása, amely **keletkezésük éve szerint** közli Csokonai költeményeit (I–II.1967). Elkészült Csokonai összes műveinek kritikai kiadása **Szilágyi Ferenc** gondozásában, például: *Költemények 1.* (1785–1790) 1975; *Költemények 2.* (1791–1793) 1988; *Költemények 3.* (1794–1796) 1992; *Költemények 4.* (1794–1799) 1994 és *Költemények 5.* (1800–1805) 2002. Külön megjelent egy vastag kötet 2002-ben *Feljegyzések* címen; Csokonai azon jegyzeteit tartalmazza, amelyeket különböző szerzők műveiből állított össze. A nagyközönség számára **Szilágyi Ferenc** – Csokonai eredeti terve szerint – **műfaji csoportosításban** kiadta *Csokonai Vitéz Mihály költeményeit és versfordításait* két kötetben 1993-ban, *A magyar költészet kincsestára* sorozatban. Jelenleg ez Csokonai verseinek legteljesebb kiadása Két kitűnő monográfia is megjelent Csokonai életéről és műveiről szinte egy időben: **Vargha Balázsé** 1974-ben és **Julow Viktoré** 1975-ben. Bőséges forrásanyag áll tehát a kutatók és a Csokonai iránt érdeklődő művelt nagyközönség rendelkezésére.

1.1. Csokonai Vitéz Mihály Debrecenben született 1773. november 17-én. „A város, ahol Csokonai felnőtt, lélekszáma akkor első az országban. A II. József-kori népszámlálás adatai szerint a városnak 28. 551 lakosa volt.”¹ Családja valószínűleg a Somogy megyei Erdőcsokonyáról

¹ Pándi Pál: *Csokonai Vitéz Mihály*. In: A magyar irodalom története III. Főszerkesztő Sótér István. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965, 214.

(Csokonyavisonta) származott.² Apai nagyapja, Csokonai László Győrött volt református lelkész; mivel korán elhunyt, apja, Csokonai József Debrecenbe költözött, sebészborbélyként, gyógyko-
vácsként kereste kenyerét; receptjei, kézírásos krónikája fennmaradt. Anyja, Diószegi Sára, deb-
receni civicsaládból származott, sokat olvasó művelt asszony, és gondos anyaként nevelte két fi-
át. Volt egy öccse, Jóska, aki a gimnázium után a szomszédos bagaméri káptalani birtok ispánja
lett. Mihály tanulmányait a híres debreceni kollégiumban végezte. Iskolai témafeldolgozások
(*propositio*) kidolgozásával kezdte a versírást. Költészet-tanára, Háló Kovács József, Vergilius
*Aeneis*ének első fordítója, fedezte fel költői tehetségét 1785-ben; a klasszikus latin költészet és a
rímes verselés művelésére buzdította. Dombó Márton, aki személyesen ismerte, magát Csokonait
és szüleit is, lelkes szavakkal festi a gyermek Csokonai született tehetségét és szorgalmát.³ Iskolai
pályája 1794-ig igen sikeres volt.

1.2. 1794-ben a széles körű irodalmi és idegen nyelvi ismeretekkel rendelkező huszonegy
éves fiatalembert – érdemei elismerésül – helyettes tanárként megbízták a költészeti osztály ve-
zetésével. Tanítványait nemcsak a költészet szabályaira oktatta, hanem énekekre, táncra és színját-
szásra is, és nemcsak az iskolai órák alatt, hanem még késő este, sőt éjjel is a debreceni nagyyer-
dőben. Ez a tanítási mód ellenkezett a kollégium szigorú fegyelmeivel, ezért 1795 júliusában az
iskolai bíróság eltávolította a kollégiumból. De eltávolításának egyéb okai is voltak: összeütkö-
zésbe került Szilágyi Gábor professzorral. Tótfalusi István Csokonai regényes életrajzában Cso-
konai eltávolításának végső okát abban látja, hogy Csokonai meglátogatta Kazinczyt a börtönben,
továbbá jelen volt Martinovics kivégzésén a Vérmezőn 1795. május 20-án.⁴ Csokonai ez év vé-
gig Debrecenben maradt.⁵ Decemberben Sárospatakra ment jogot tanulni, de költői alkatának a
jogi stúdiumok nem feleltek meg, ezért Pestre vándorolt, majd Pozsonyba, ahol éppen összeült az
országgyűlés, és megkísérelte addig írt verseinek kiadását. 1796. november 1. és 1796. december
15. között; 11 füzet jelent meg *Diétai Magyar Műzsa* költői újságjából, egy-egy ív terjedelemben.
Verseit és műfordításait tette közzé bennük, de különösebb sikert nem tudott elérni a honatyák
között, pedig olyan híres verseit olvashatták volna, mint *Az estve: A napnak hanyatlók tündöklő
hintaja, / Nyitva várja a szép enyészet ajtaja;* vagy *Magyar! Hajnal hasad: Vigadj, magyar haza!
S meg ne tagadd tömött / Javaidtól azt a valódi örömet* stb.⁶

1.3. Az országgyűlés befejezése után, 1797 áprilisában Komáromba ment, hogy *Nyájas Mú-
zsa* címen folyóiratot adjon ki, de ez a terve is kudarcot vallott. Megismerkedett viszont Vajda Ju-
liannával, s ez a tény megfordította élete folyását. Julianna Vajda Pál komáromi kereskedő lánya
volt. Csokonai első látásra beleszeretett, és hozzá is adták volna a leányzót, ha a költő szerzett
volna egy olyan állást, amely rendes megélhetést biztosított volna. Mivel ezt Komáromban nem
tudta megszerezni, ismét útra kelt, mégpedig Keszthelyre, ahol a Georgiconban próbált állást ke-
resni, de sajnos, sikertelenül. Míg Csokonai távol volt, Vajda Pál eljegyezte leányát egy Lévai
István nevű gazdag kereskedővel. Mire Csokonai visszatért, talán már a házasságkötés is megtör-
tént.⁷ Csokonai egészségét megrendítette e szörnyű szerelmi csalódás: régebbi tüdőbaja kiújult:
hetekig feküdt súlyos tüdőgyulladásos Somogy vármegyében Sárközi Istvánnál Nagybjomban,
és egy évig 1799 júniusáig lábadozott különböző községekben: Hedrehelyen, Kisasszondon és
Kiskorpádon. A vendéglátást tréfás alkalmi versekkel hálálta meg. Szenvedéseinek gyümölcse két
halhatatlan műve: a *Lilla, Érzékeny dalok III. könyvben* című szerelmi ciklusa és a 1798–99 telén

² Vargha Balázs: *Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Buda-
pest 1974, 8.

³ Dombó Márton: *Csokonai élete*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Magvető Könyvki-
adó, Budapest 1955, 12–14.

⁴ Tótfalusi István: *Árkádiában életem én is. Csokonai élete*. Móra Könyvkiadó, Budapest 1966, 106–114.

⁵ Dombó részletesen leírja az okokat, amelyek miatt Csokonait eltávolították a debreceni kollégiumból: *i. m.*
22–25.

⁶ Vargha Balázs: *Csokonai Vitéz Mihály*. In: Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerkesztő Benedek Marcell. Aka-
démiai Kiadó, Budapest 1963, I, 217–220.

⁷ E tragikus szerlem részletesebb ismertetését lásd Vargha 1974, 157–192.

írt *Dorotya*, vagyis *A dámák diadalma a Fárságon* c. vígeposza: a farsang és a nagyböjt vetélkedése. Ekkor fordult érdeklődése a néphagyomány felé; népdalokat is gyűjtött úgy, mint kortársa, Pálóczi Horváth Ádám.

1.4. 1799-ben a csurgói református gimnázium segédtanára lett (Csurgó helység Somogy megyében, Nagyatádtól északnyugatra). Tanítványai itt is rajongtak érte. Egyikük, Gál László a Debreceni Református Kollégiumban tanult tovább, és később gyűjtötte Csokonai kéziratait. Nagy sikerrel előadták két darabját: az idegenutánzást bíráló *Culturát* és *Az özvegy Karnyóné szerelmi bohózatát*. Ekkor Festetics György pártfogásában bízva, Vergilius *Georgicájának* fordításába kezdett. Készített egy költészeti tanulmányt is: *A magyar prozódjáról* vagy *A magyar verscsinálásról közönségesen*. Tervezett egy nagyeposzt is: *Árpád vagy a magyarok meglepedése* címen, de csak 51 hexameteres sor és a vázlata készült el belőle. 1800 márciusában letelt tanári megbízatása, ezért visszatért Debrecenbe, és műveinek kiadásához előfizetőket gyűjtött,⁸ majd Pestre ment vízmérnökséget tanulni. 1802-ben Komáromba gyalogolt, hogy életműsorozatának első kötetét kiadja: E. Ch. Kleist *Friühlingjének* (Tavaszi) fordítását. 1802. július 11-én leégett debreceni háza: ennek felépítésén és *Árpád* c. eposzán dolgozott 1803-ban, amikor is Bécsben megjelentek *Anakreoni versei*. Csokonai hazatértét Debrecenbe, és ottani tevékenységét részletesen leírja Ferenczi Zoltán.⁹

2. 1804. április 8-án Nagyváradra hívták, és Rhédey Lajosné halála alkalmából búcsúztató verset kértek tőle. Április 15-én a nagyváradi templomban maga adta elő *A lélek halhatatlansága* c. terjedelmes versét, amely a kritikai kiadásban *Halotti versek a 'Lélek' halhatatlanságáról* címen szerepel. *A lélek halhatatlansága* címet Toldy Ferenc adta neki, s mivel e cím már megszokottá vált a szakirodalomban, e versre továbbra is e címen hivatkozunk.

2.1. A kutatásban nagy vita alakult ki e több mint 1000 soros költői mű keletkezéséről, amely hét énekből áll: *I. Rémitő s vidító kétségek*, *II. Okoskodások; érzések*, *III. Népek*; *IV. Bölcselkedők*; *V. Kereszténység*; *VI. A megboldogult asszonyosság karaktere*; *VII. Maga a búcsúztató*. Több kutató arra gondol, hogy a versből „az I–III. ének volt készen, mikor Nagyváradra kérettek”.¹⁰ Szilágyi Ferenc azonban azokkal ért egyet, akik szerint „ez a kérdéskör – a halál, a halálon túli élet – szinte kezdettől foglalkoztatta, s nemcsak öt egyénileg, hanem korát, a 'philosophusi század'-ot is”.¹¹ „Mindezek alapján az látszik legvalószínűbbnek, hogy a nagy gondolati költemény – amelynek tárgya 1793 óta foglalkoztatta a költőt mint a kor egyik legelőbb filozófiai kérdése – saját korábbi gondolati élményei, olvasmányemlékei alapján 1804. ápr. 11–14. között írta meg Nagyváradon” – írja Szilágyi Ferenc.¹² **Rhédeyné temetésén az utazás és a hosszadalmas temetési szertartás, a hosszú felolvasás fáradalmaitól tüdőgyulladásra kiújult, és 1805. január 28-án, életének 32. évében meghalt. Halálakor, 1805-ben három verseskötete is nyomdában volt: a *Lilla*, az *Ódák*, és az *Alkalmatosságra írt versek*.**¹³

2.2. *A lélek halhatatlansága* c. versét Szilágyi Ferenc „nagy bölcselő vers”-nek nevezi.¹⁴ Hogy ez valóban „nagy vers”, azt két részlettel szemléltetem; az első a lélek halhatatlanságáról, a második a népek istentudatáról szól az *Okoskodások; érzések* c. II. részben.

⁸ Szilágyi Ferenc: *Csokonai Vitéz Mihály*. In: Új magyar irodalmi lexikon. Főszerkesztő Péter László. 1. Akadémiai Kiadó, Budapest 1994, 377.

⁹ Ferenczi Zoltán: *Csokonai*. Franklin-Társulat, Budapest 1907, 104.

¹⁰ Csokonai Vitéz Mihály: *Költemények 5. 1800–1805*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002, 951.

¹¹ Uo. 954.

¹² Uo. 955.

¹³ Szilágyi 1994, 377.

¹⁴ Szilágyi 1994, 377.

*Ki dolgos, ki lomha, ki tüzes, ki hideg;
Ki durva vagy szelíd, ki társas vagy rideg:
Mégis mindenkinek szívéen van egy pecsét,*

*Mely jegyzi és őrzi az emberség becsét...
Hiszi, hogy lelkestől a halálba nem lép.
Ha ezek mind hisznek, én kételkedjek-é?¹⁵*

Ezután felteszi Csokonai a kérdést, hogyan jutott minden nép ennek a nagy igazságnak, a lélek halhatatlansága tudásának a birtokába, és így válaszolja meg:

*Barátom! Hányd fel bár a könyvek asztagát,
Meglátod, hogy egy nép sem formálta magát,
Egy ember, egy nem köz lélek, egy isteni
Szokatlan erővel felruházott zseni
Látta, amit mások nem láttak, s a vadon*

*Népnek előadta szelíden, szabadon...
Hogy régibb út a hit, mintsem az értelem,
S hogy minden nép előbb lett teologussá,
Mint kételkedővé vagy filozófussá.¹⁶*

Mivel a Csokonai-szakirodalomban nem találtam megfelelő utalást arra, honnan vehette Csokonai ezeket a gondolatokat, magam néztem utána, és hamarosan meg is találtam forrását. Cicero *A feltalálásról* című műve 1. könyvének előszavában azt fejtegeti, hogy egykor az emberek vadállatok módjára éltek: nem törődtek az istenség tiszteletével, sem az embertársaik iránt érzett kötelességgel: mindent erőszakkal intéztek. Majd így folytatja:

„Ebben az időben egy kétségkívül kiemelkedő és bölcs férfiú fölismerete, hogy micsoda képességek rejtőznek az emberi lélekben, hogy a legnagyobb dolgok véghezvitelére termett, csak az hiányzik, hogy valaki előcsalogassa ezeket a képességeket és tanításaival javíttasson rajtuk; ő azután a pusztaságokon szétszóródott, meg az eredeti vadon rejtekében bujdosó embereket tervszerűen összetereelve egyesítette, és kinek-kinek valamilyen hasznos és derekas tevékenységet ajánlott föl; ezek a helyzet szokatlansága miatt először igencsak háborogtak, de azután egyre figyelmesebben hallgatták a szép szóval előadott érveket; ily módon ezeket az irtózatos vadembereket megszelídítette és barátságossá tette” (1, 1, 2; Simon L. Zoltán fordítása).¹⁷

Csokonai fentebb idézett *A lélek halhatatlansága* c. bölcséleti költeményében átvette Cicerónak ezt a gondolatát. Az átvételre finoman utal a *Hányd fel bár a könyvek asztagát* kijelentéssel, ám Cicero nevét nem említi. De a gondolat mind Cicerónál, mind Csokonainál ugyanaz: egyetlen kiváló szónok győzte meg szép szóval az állati módon élő műveletlen ősembereket arról, hogy emberi társadalomba tömörüljenek (Cicero), és hogy higgyenek a lélek halhatatlanságában és Isten létezésében (Csokonai). Csokonai az ismétlés szóalakzatával, az *egy számnév* négyszeres ismétlésével nagyítja fel ezt a gondolatot: „*Meglátod, hogy egy nép sem formálta magát, / egy ember, egy nem köz lélek, egy isteni / ...zseni*” győzte meg a műveletlen tömeget erről az igazságról.¹⁸

2.3. De nemcsak *A lélek halhatatlansága* című versében fedezhető fel Cicero hatása Csokonai életművében, hanem azon költői gyakorlatában is, hogy nemcsak verseket írt, hanem olyan prózai műveket is, amelyekben a versírás tudományának, a poétikának a kérdéseit feszegeti. Például *A magyar prozódjáról* vagy *A magyar verscsinálásról közönségesen; Anákreoni dalok, Előbeszéd Lilla c. kötetéhez* stb. Tehát gyakorlatban és elméletben egyaránt foglalkozott a költészettel. Cicero is kezdettől fogva szónokolt, de kezdettől fogva boncolgatta a szónoklás elméletét is, például *A feltalálásról, A szónokról, A szónok* című munkáiban a retorikaelméletet vizsgálja, és azt kutatja, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a szónokot a tökéletesség felé vezetik. Az nem baj, ha nem éri el a tökéletességet, de jobb lesz annál, mint amilyen korábban volt.

¹⁵ Csokonai verseit az alábbi kiadványból idézem: Csokonai Vitéz Mihály *Összes versei*. Hincz Gyula rajzival. Szerkesztette és az utószót írta Vargha Balázs. Szépirodalmi Könyvkiadó 1967, II, 154.

¹⁶ Csokonai, 1967, 155.

¹⁷ *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Szerkesztette Adamik Tamás. Kalligram, Budapest 2012, 82.

¹⁸ A vers keletkezését, elemzését lásd Vargha Balázs: *Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1974, 334–350.

3. Mint fentebb láttuk, Csokonai 1797 áprilisában érkezett meg Komáromba, és ebben az évben ismerkedett meg nagy szerelmével, Vajda Juliannával, akit hozzá írt verseiben Lillának nevez. *Összes verseinek* kiadója, Vargha Balázs keletkezésük éve szerint közli Csokonai verseit.¹⁹ Dolgozatomban először azokat a Lilla-verseket vizsgálom, amelyeket a költő ebben az évben, tehát 1797-ben írt Vajda Juliánához.

Vargha Balázs kiadása szerint Csokonai 1797-ben 32 verset írt, s ebből 22 szól Lillához vagy Lilláról. A második Lilla-vers előtt közvetlenül *Az emberiség s a szeretet* című vers áll (I, 392–394), amelynek elején kijelenti a költő, hogy nem fog többé szeretni, és bolond az, aki nem mond le a szerelemről. Ezután megfogadja, hogy amíg él, nem fog asszonyra tekinteni. A vers vége felé azonban kiderül, ez az életforma embergyűlölővé tette, az agya is meghibbant. Már azon járt az esze, hogy föbe lövi magát, amikor a józan esze visszatért. Kiverte a fejéből ezt a bolondságot, és helyébe ültette az igazságot, amelyet így öntött formába: „*Mind bolond, ki nem szeret, / Vágasson magán eret!*”

3.1. Ilyen előzmények után szinte szükségszerű, hogy következő versének címe *A fogadástétel* (I, 394). E versében Csokonai megfogadja, hogy ezután semmi mást nem tud tenni, csak Lillát szeretni:

<i>Egy nyári estve Lillát,</i>	<i>Midőn az éjt sohajtva</i>	<i>Most hát lekötve lévén,</i>
<i>A gyenge rózsaszájú,</i>	<i>Virrasztom, Ámor így szól:</i>	<i>Mást nem tudok danolni –</i>
<i>A tűzszemű leánykát,</i>	<i>„Ne félj, Vitéz! csak engem</i>	<i>Lillát csak és csak Ámort.</i>
<i>Megláttam, és azonnal</i>	<i>Zengj minden énekidben,</i>	
<i>Látnom, szeretnem – egy volt.</i>	<i>Lillát adom jutalmúl.”</i>	
	<i>Fogadtam, és jutalmúl</i>	
	<i>Lillát megadta nékem.</i>	

A három versszakot felölelő költemény egy dinamikus cselekménysort ábrázol a kezdő és végpont között. A költő első látásra beleszeret Lillába. Amor ezt látva neki ígéri Lillát, ha minden versében öt énekel meg. A költő ezt megfogadja; ettől fogva csak Lilláról és Ámorról tud énekelni. Ezt a költő nem ilyen egyszerűen mondja, hanem igen bonyolultam: *Mást nem tudok dalolni – Lillát csak és csak Ámort*. Ha csak ennyit mondott volna: *Lillát csak*, ez is elég lett volna. De ő még hozzátette: *és csak Ámort*. A *csak* megismétlésével és az *Ámor* kitételével pedig azt is állítja, hogy Lilla maga az Ámor, azaz Lilla maga a szerelem: aki látja, tüstént beleszeret.

3.2. E fogadalom teljesítése, vagyis Lilla szerelme rendkívüli kínokkal jár, mert Lilla is, az Ámorok is csak gyötrik a lelkét. Sőt egy Ámor Lilla pillantásával bejut a költő szívébe, és folytonosan kínozza – írja *A pillantó szemek* című versében (I, 395). De nézzük magát a verset:

<i>Ne kínozz, Lilla! újabb ostromokkal;</i>	<i>Nem látod-é? nem-é? miként zsbongnak</i>
<i>Ne hányd oly hasgató pillantatokkal</i>	<i>Az ámorok, miként rajmódra dongnak</i>
<i>Felém villám szemed.</i>	<i>Kökény szemed körül?</i>
<i>Az verte szívemet halálos sebbe;</i>	<i>Ki kis nyilat belőle rám ereszti,</i>
<i>Ne szórj, ne szórj újabb dzsidákat ebbe,</i>	<i>Ki ellobbant szövétnekét gerjeszti,</i>
<i>Kíméld meg éltetem.</i>	<i>Ki vesztemen örül.</i>

¹⁹ Kiadásának utószavában ezeket írja ugyanis: „Ezen a helyen ismételtelen köszönetet mondunk Juhász Géza professzornak, aki a Csokonai-versek időrendjének tervezetét készséggel rendelkezésünkre bocsátotta, s ezzel az 1956-os és a következő kiadásokhoz lényeges segítséget adott” (II, 224–225). „Az időrendben közölt költeményeknek nagy csoportja után még három kisebb sorozatba gyűjtöttük a zsengeket, az idegen nyelvű verseket és a fordításokat. E csoportokon belül szintén kronológiai rendezést alkalmaztunk” (II, 528).

*Pillantatod szárnyára egy felüle,
Szívem titkos várába bérepüle
És ott helyet fogott.
Zászlót ütött reményem fő tornyába;
Mindent letiprott már parányi lába –
Halld csak, – mint tombol ott.*

Lilla szemének pillantásával halálosan megsebezte Csokonai szívét, ezért a költő könyörögve kéri, hogy ne küldjön efféle gyilkos lándzsákat. Majd megkérdezi Lillát: nem látja, hogy felfegyverzett Amороk nyüzsögnek „kökény szeme” körül. Mindegyik az életére tör: egyik éppen kilövi nyilát, a másik nyílveaszzejének tüzét gerjeszti, a harmadik pusztulásán örvendezik. Egy pedig meglövoagolja Lilla pillantását, és berepül rajta a költő szívébe, és ott kitűzve győztes lobogóját, lábával tombolva tapossa szívet. E versről Julow Viktor a következőt állapítja meg: „Csupa tárgyiasításból felépített verse még például *A pillantó szemek*.”²⁰ A tárgyiasításon a megszemélyesítéssel ellentétes jelenséget ért Julow.

3.3. Ezek után felmerül a kérdés, a lírai költészetnek milyen fajtájához tartozik ez a két vers. Némi fogódzót jelenthet a költőnek az a fogása, hogy bár tudja a kedves igazi nevét, mégis álnéven nevezi meg a versben. Az imádott nő igazi neve Vajda Júlia, a költő mégis álnéven Lillának nevezi. Ez kötelező eljárás volt a szubjektív római szerelmi elégiában. Például a római költő, Gallus Volumniát Lycorisnak nevezi verseiben, Tibullus Planiát Deliának, Propertius Hostiát Cynthiának, Ovidius pedig kedvesét Corinnának: „Egy álnéven Corinnának nevezett hölgy ihlette *Amores* (Szerelmek) c. elégiáinak gyűjteményét, amellyel Róma-szerte híressé vált.”²¹ Az álnév használata Csokonai idézett versében arra utalhat, hogy versének *műfaja szubjektív szerelmi elégia*. Az elégia szót a rómaiak a görög *e e legein* – „jajt mondani, jajt kiáltani” görög kifejezéssel értelmezték, és a „jaj” ez esetben a szerelem okozta fájdalmat jelenti. A szubjektív szerelmi elégia pedig arra utal, hogy a szerelmi elégiát művelő költők saját valóságos szerelmiükről írtak. Csokonai idézett két versének műfaja tehát szubjektív szerelmi elégia. Ezt további összetevők is megtámogatják. A szubjektív szerelmi elégiában a szerelem mindig első látásra keletkezik, ezért írja Csokonai *A fogadástétel* című versében: „Megláttam, és azonnal / Látnom, szeretnem egy volt.” A sírig tart ez a szerelem; és állandóan annyi kötelességet ró a szerelmes férfira, hogy a szerelmen kívül másra nem jut sem ideje, sem ereje. Ezért írja Csokonai az iménti vers második versszakában: „Midőn az éjt sóhajtvá / Virrasztom”. Továbbá e szerelem ébresztője, gerjesztője az *isten*, a jelen esetben *Amor*, a szerelmé istene, tehát a szerelmes ember nem tehet ellene semmit: *csak szeret és szeret, csak szenved és szenved*.

3.4. Csakhogy Csokonai ügyesen titkolja, hogy mintája a szubjektív szerelmi elégia. Először is nem elégikus disztichonban írta e verseket, ami a szubjektív szerelmi elégia kötelező versformája volt az ó- és középkorban. *A fogadástétel* című verse három különböző hosszúságú versszakból áll: az első versszak öt sort foglal magánban, a második hetet, a harmadik pedig hármat. A sorok nem rímelnek, kivéve a második versszak közepén, ott ahol a legfontosabb üzenet fogalmazódik meg:

*„Ne félj, Vitéz! csak engem
Zengj minden énekidben,
Lillát adom jutalmúl.”
Fogadtam, és jutalmúl
Lillát megadta nékem.*

²⁰ Julow Viktor: *Csokonai Vitéz Mihály*. Gondolat Kiadó, Budapest 1975, 65.

²¹ Adamik Tamás: *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Kalligram, Pozsony 2009, 373.

Az idézett versszakban a rímelés rendkívül rafinált: az első két sor egy szótagú rímmel fejeződik be: *engem – énekidben*. A harmadik és a negyedik sor a feltűnően súlyos három szótagú rímmel végződik, amelyet a *jutalmúl* szó ismétlése hoz létre: *jutalmúl – jutalmúl*. Végül az ötödik sor *nékem* szavának – *em* szótagja, amely az első sor *engem* szavával rímel, fogja össze egy gondolati egységgé az idézett öt sort. Amor tehát költőjévé választja Csokonait, a költő pedig elfogadja meghívását. Az öt sorban a rímelés e szoros formai egysége Ámornak és a költőnek szoros egységét emeli ki.

Ezután szükségszerűen következik a verset lezáró három sor:

*Most hát lekötve lévén,
Mást nem tudok danolni –
Lillát csak és csak Ámort.*

Versformája anakreóni hetes, részben rímtelen, részben rímes jambusok.²²

3.5. *A pillantó szemek* című vers is három versszakból áll, de abban már eltér *A fogadástétel* című verstől, hogy mindhárom versszak hat verssorból épül fel. De e verssorok felépítése különleges: Az első két sor 11 szótagos és tiszta rímmel van ellátva. A harmadik sor viszont hat szótagból áll. A negyedik és ötödik sor ismét 11 szótag, tiszta rímmel; a hatodik sor pedig hat szótagú, és a harmadik sorhoz kapcsolódik tiszta rímmel. Az első versszak könnyörgés: a költő kéri Lillát, hogy ne gyötörje tovább:

*Ne kínozz, Lilla! újabb ostromokkal;
Ne hányd oly hasgató pillantatokkal
Felém villám szemed.
Az verte szívemet halálos sebbe;
Ne szórj, ne szórj újabb dzsidákat ebbe,
Kíméld meg éltemet.*

Miért kéri ezt a költő? Mert Lilla szeme Amороkat lövell feléje. És ezek a vad Amороk megostromolják szívét. Egy Ámornak sikerült is bejutni Lilla pillantásával a költő szívébe, és ott úgy féktelenkedik és tombol, hogy Lilla is hallhatná.

*Mindent letiport már parányi lába –
Halld csak, – mint tombol ott.*

Versformája jambikus lejtésű; rímképlete: 11a 11a 6b 11c 11c 6b.²³ E két vers formai különbségei azt sejtetik, hogy Csokonai a változatos formák kedvelője.

3.6. Hogy valóban szubjektív szerelmi elégiának tekinthetjük ezt a két verset, az Propertius első elégiájának az elejével bizonyíthatjuk. Propertius költészetének forrása és tárgya a Cynthia-szerelem, ezért indítja egész költészetét a Cynthia szemével:

*„Első Cynthia volt, aki rabbá tett a szemével,
én nyomorult, kit a vágy messze került azelőtt.
Gőgös pillantású szemem leszögezte a porba,
S két lábával Amor földre tiporta fejem,
Míg, a gonosz, megvetni tanított minden erényes
Lányt, s tanította, miképp élnek a léha fiúk.
Már kerek éve, hogy el nem nyugszik bennem e téboly,
Bár a nagy isteneket rámharagítva gyötör.”*

(1, 1, 1–8; fordította Horváth I. K.)²⁴

²² A kritikai kiadás rosszul adja meg versformáját: Csokonai Vitéz Mihály: *Költemények 4., 1797–1799*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest 1994a, 882: „ötödfeles, rímtelen jambusokban íródott”.

²³ Uo. 630.

Propertius lelkét Cynthia egyetlen pillantása leigázta. Gögös lelkét megalázta, s már nem is tudja elképzelni az életét a társadalomtól elvárt tisztas házasságban, céltalanul él, mert a szerelem a társadalmi normák semmibe vételére készíti. Ugyanezt tette Lilla „kökény szeme” Csokonai lelkével. Hogy valóban ismerte Csokonai a római szubjektív szerelmi elégiát, azt a Csokonai-kritikai kiadás *Feljegyzések* című kötete bizonyítja. Csokonai kijegyzetelte Apuleius *Apolo-giájából* azt a részt, amelyben Apuleius felpanaszolja, hogy kritikusai szemére vetik: *azokat a fiúkat, akiket versben dicsér, álnéven nevez meg. Ilyen módon – mondja Apuleius – vádolhatnák Catullust, aki Clodiát Lesbianak, továbbá Propertiust, aki Hostiát Cynthiának nevezte elégiáiban.*²⁵

4. De nemcsak a szubjektív római elégia költői hatottak Csokonaira, hanem Vergilius eklogái is. A Lilla-versek egyik darabjának címe: *Az alvó Lillára*. E rövidke vers így hangzik:

*Ti hűvösös szellőcskék,
Fuvaljatok, de gyengén,
Lassan lehempelyegve
Buzogjatok, folyócskák,
Ti jószagú virágok,
Lehelljétek nepentét.
Csitt! pásztorok s leánykák,
Ezen berekbe nyugszík
Elszenderedve Lillám (I, 397).*

4.1. A 'folyók', a 'jószagú virágok', a 'pásztorok' szavak azt sejtetik, hogy bukolikus, pasztorális, azaz pásztori környezetben szenderedik el a gyönyörűség Lilla. A költő becézve szólítja meg a természet részeit, a szellőcskéket a folyócskákat, a virágokat, hogy finoman fűjjanak, folyjanak és illatozzanak, hogy Lilla nyugodtan szendereghesse. Lilla szépsége meghódítja a természetet is. A kritikai kiadás gondozója, Szilágyi Ferenc töredéknek tekinti e verset.²⁶ Alap-talanul, hiszen költő felszólítja a természetet és az élőlényeket, hogy maradjanak csendben, majd azt is megmondja, miért: mert Lilla elszendered a berekben. Kerek egész, lezárt a gondolatme-nete. *Az alvó Lilla felett* című verse variáció ugyanerre a témára, de a költő tekintetét Lilla testé-nek szépsége köti le, azt hosszabban festi le. S itt is gondosan ügyel arra, ne hogy felköltse kedve-sét. A 'Csitt!' e versben is a vers végén található (II, 401), s ez is arra utal, hogy *Az alvó Lillára* című vers be van fejezve. Vergilius eklogáinak hangulatát tükrözi: „*Az Eklogák* könyvével Vergi-lius új korszakot nyit a római irodalomban: a költészet aranykorát. Költői világát aranykori képze-tek (a 4. ekloga jóslatai, a művelés nélkül megújuló természet: az erdők, ligetek, a vadvirágok; a folyókat megállító, hegyeket mozgató és vadakat szelídítő költészet és dal), teljesületlen szerel-mek és nagy veszteségek előérzete teszik édessé és szomorúvá, egyetemessé és személyessé.”²⁷

A *nepente* szó használata is ókori forrásra utal. A *nepente* főnév (gör. νηπενθέζ) jelentése: álomhozó, fájdalomcsillapító gyógyszer, ópium. Homérosz *Odüsszeiájában* szerepel, mégpedig a legszebb nővel, a szép Helenével kapcsolatban.²⁸

Versformája: az anakreóni dalok hagyományos formája: rímtelen negyedfeles jambus.

Vergilius *VIII. eklogájában* így énekel Damon pásztor Alphisiboeus pásztorral versengve:

²⁴ Tibullus és Propertius összes költeményei. Magyar Helikon 1962, 101.

²⁵ Csokonai Vitéz Mihály összes művei: *Feljegyzések*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beata, Szép Beata. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002, 224; egy Propertius-idézet: 559.

²⁶ Uo. 266.

²⁷ Adamik 2009, 298.

²⁸ Vö. Od. 4, 221–223: *Mást gondolt ekkor Helené, Zeusz isteni lánya. / Lopva varázsos szert hintett, amit it-tak, a borba, / fájdalom- és haragüzőt, mely feledést hoz a bajra, / mindenre* (Devecseri Gábor fordítása).

*Csitra se voltál, hogy megláttalak én, kalaúztok
 kertünkben: te s anyád szedtétek a harmatos almát.
 Akkoriban hagyhattam el épp tizenegyedik évem,
 ámde fölértem azért a fa gyenge galyát is a földről.
 Láttalak és elvesztem! E vad vágy ó be megüzött....
 Rémes Amor! Hajdan fertőzni kezét az anyának,
 sarjai vérével, te vezetted. Ily orv anya, szörnyű!
 Ám gonoszabb-e az elvetemült gyerek ily vad anyánál?
 Elvetemült fiu vagy! te pedig, bomlott anya, szörnyű!*
 (37–41; 47–50) fordította Lakatos István)

Joggal tételezhetjük fel, hogy Vergilius eklogáinak hatására helyezte Csokonai Lillát *bukolikus környezetbe*.²⁹ Hogy a szubjektív szerelmi lírában az alvó kedves leírása kedvelt téma volt, azt Propertius elégiái első könyvének 3. darabja bizonyítja: amikor a költő éjjel hazatér, Cynthia már alszik.³⁰ Oláh Gábor éppen ezzel a költeménnyel bizonyítja Propertius hatását Csokonai költészetére.³¹ A kritikai kiadás Gessner egyik idilljét tekinti e vers ihlető forrásának³², de talán helytelenül, mert Csokonai sokkal korábban tudott latinul, mint németül.

4.2. De Csokonai rövid versikéje másról is tanúskodik. A három kicsinyítőképzős szó: 'szelöcskék', 'folyócskák' és 'leánykák' Catullus hatásáról árulkodik. Catullus is a szeretett nőt, bár Lesbia tíz évvel idősebb lehetett nála, leánykának nevezi hozzá írt verseiben, és gyakran alkalmaz kicsinyítőképzős szavakat, amikor becézi. De az az aggódó, óvó szerelem is, amely ebből a rövid versből árad, szintén catullusi hagyományt követ. A catullusi szerelemben ugyanis két tényező a fontos: a *bene velle* – jót akarni a szeretett nőnek, és az *amare* – vagyis testi szerelemmel is szeretni.

Azon véleményünket, hogy Catullus szerelemfelfogása is hatott Csokonai költészetére, megerősít Csokonainak *Két szerető dalja* (I, 403) című verse, amely így kezdődik:

*Énekeljünk Cipriának,
 Drága kincs!
 Mert az élet-asszonyának / Párja nincs.*

Ebben a versben a csókmotívum négyszer is szerepel:

*„Vígadozzunk, és magunknak
 Osszuk édes ajjakunknak
 Csókjait.”*
*„Csókra új csókot tetézzél
 Szívesen.”*
*„Csókjaink közt egybefolyjunk”,
 „Szádra szám egy gerjedelmes
 Csókot ad,”*

Sőt a verset lezáró felszólításban is ott lappang a csók szó: „Hív leszel te 's, drága lélek; Csócsi hát!” A 'csócsi' itt a 'csókolj' becéző formája: „*Csócsi* (nép., rég.): dajkanyelvi szó, azt jelenti: 'csókolj', vagy 'csókolj meg.’”³³. Továbbá, hogy a csók milyen fontos szerepet játszott

²⁹ Csokonai jól ismerte Vergilius műveit; vö. Szilágyi, 1994a, 902.

³⁰ Vö. *Tibullus és Propertius összes költeményei*, 105–106. Fordította Kárpáty Csilla.

³¹ Oláh Gábor: *Csokonai és a latin költők*. Budapest 1904, 54–55.

³² Szilágyi, 1994a, 266.

³³ Szilágyi 1994a, 383.

Csokonai szerelmi életében, annak még két írásos nyoma van: *A csókok* című szépprózai írása³⁴ és *Melyik a legjobb csók* c. tanulmánya.³⁵

4.3. A fenti verset olvasva, eszünkbe jutnak Catullus híres csókverseinek sorai, az 5. versé, amely így kezdődik: „Éljünk, Lesbia, és szeressük egymást”, majd így folytatódik:

*Adj hát csókokat, ezret, újra százat,
aztán újra csak ezret, újra százat,
s még, még, újra csak ezret, újra százat*

(7–9; fordította Devecseri Gábor)

Vagy a 7. versé, amely így kezdődik:

*Kérded, Lesbia, csókot adni hányszor
kívánok, hogy elég legyen s beteljek.*

Catullus meg is adja e kérdésre a választ:

*Hány porszem van a pusztaságban, izzó
Jósló Juppiter és az ősi Battus
szent sírhalma között, a szilfion-dús
Cyrene mezején? Fejünk fölött hány
csillag látja a néma éjszakában
megbúvó szeretők lopott szerelmét?
Annyi csókot akar neked Catullus
Adni, annyi elég szegény bolondnak.*

(1–2; 3–10; fordította Devecseri Gábor)³⁶

Mindezek a csókhalmazások ott visszhangoznak Csokonainak ebben a híres sorában: „Csókra új csókot tetézzél / szívesen:” E párhuzamos helyekre Pásztory Endre is felhívta a figyelmet abban a tanulmányában, amelyben kimutatta, hogy Catullus jelentős hatást gyakorolt Csokonai költészetére.³⁷ A csók motívummal kapcsolatban Oláh Gábor is utal Catullus hatására.³⁸

5. 1798-ban még jó néhány Lilla-verset írt Csokonai, majd a következő években mintha megfedkezne szerelméről, a Lilla-versek egyre ritkulnak. Az 1799-ben írt versek között egyetlen Lilla-verset sem találtam. Az 1800-ban költött versek között egy Lilla-vers fordul elő: ebben elsratja Lillát. Címe: *Az estvéhez: Csendes este! légy tanúja, / Mint kesergek én. / Szívemet mint vérzi búja / Lilla szép nevén* (II, 26). 1801-ben nem ír Lilláról. 1802-ben a fájdalom hangján említi Lillát *Gróf Erdődy né ő nagyságához* című versében: *Lillát kerestem örökké: / De minthogy ő elveszett, / Az emberek törzsökökké, / A világ pusztává lett* (II, 72) – törzsök – ’fatökné’, ’tuskó’. **1803-ban írt 36 versből 25 Lilla-vers: a kedves emléke ismét elborítja; a végleges veszteség tudata megszállja a lelkét, és szomorítja, pusztítja oly mértékben, hogy 1804-ben már nem bír Lilláról írni.**

5.1. Az első Lilla vers címe 1803-ban: *Lillához*:

*Leányka! Hű szerelmem
Tüzét miért kerülöd?
Ne félj; ez a beteg szív
Dobog csupán tenéked:
Ez a te birtokodban
Nyög és imádja képed.*

*Leláncozott rabodtól
Ugyan miért remegsz hát? (II, 94)*

³⁴ Lásd: Csokonai Vitéz Mihály: *Összes művei*. Franklin-Társulat, Budapest 1942, 980–1014.

³⁵ Uo. 1123–1125.

³⁶ Caius Valerius Catullus: *Összes versei*. Fordította Devecseri Gábor. Magyar Helikon 1967, 9; 10.

³⁷ Pásztory Endre: *Csokonai és Catullus párhuzam*. Kladek és Hamburger könyvnyomdája, Szabadka 1906, 10–13.

³⁸ Oláh, 1904, 57.

A *Lilla*-kötet második kiadásában a 9. helyen van ez a vers. Panaszosan kérdezi Csokonai benne szerelmesét, miért kerüli. Majd arról biztosítja, hogy minden porcikájával szereti, ezért nincs oka félni tőle.

5.2. Különleges *Az álomhoz* című vers: felvillan benne a remény, hogy Lilla visszatér hozzá:

*Soká jön erre Lilla,
A hitszegő soká jön, –
Jer addig, édes álom!
Jer, e setét lugasról
Hints mák-olajt szememre,
Fedezz be kárpitoddal,
S a gondokat fejemről
Legyezd le szárnyaiddal.
De ha eljön a leánya:
Sem mák-olaj, se kárpit
Nem kell, magad se kellesz;
Csak menj el, édes álom!
Elmúlatunk mi ketten. (II, 96).*

A költő várja a hitszegő kedvest, aki régóta feléje sem néz. Kéri az álmot, hogy jöjjön el, és felejtesse el vele a várakozás kínjait altató ópiumával. Ám ha eljön kedvese, se álomra, se ópiumra nem lesz szüksége. Ha tehát eljönne a hitszegő kedves, a költő szívesen megbocsátaná minden hitszegését, és maradéktalanul boldog lenne.

5.3. A *bátortalan szerelmes* című versben a remény és kétség egyensúlyban van, de mindkettő veszélyt rejt magában. Ha kétségei beigazolódnak, a fájdalomba hal bele, ha reményei, akkor az örömbe; e versből azt sejtethetjük, hogy Csokonai kezdi elveszíteni belső nyugalmit.

*Remény s kétség között epesztem
Édes kínok közt magamat.
Most feltalálom, majd elvesztem
Lillát s belső nyugalمامat. (II, 101)*

Lilla jelenléte a biztonság érzetét adja neki, távolléte kétségbe ejti. Ezek az ellentétes érzések szétzilálják érzelmi életét.

5.4. Az *éjnek istenihez* című verse pedig arról tanúskodik, hogy **lelki egyensúlya már felborult**, de még elpanaszolni sem meri, mert attól fél, hogy Lilla megveti.

*Ah! A Lilla mennyei szíve,
Orcája, a kellemek míve,
Megvarázsolta szívemet,
És bár Amor kohában élek,
De tüzemről beszélni félek,
Hogy meg ne vessen engemet. (II, 103)*

Lilla szerelme elvarázsolta, a szerelem lángja égeti, de nem beszél róla Lillának, mert attól fél, hogy szeretett nő megvetése lesz a válasz.

5.5. A *tihanyi ekhóhoz* című verse megerősíti iménti sejtésünket: azt, hogy a költő lelki egyensúlya végleg felborult: véglegessé vált, hogy semmi sem sikerült neki, minden és mindenki elhagyta már: magára maradt.

Óh, Tihannak ríjjadó leánya!
Szállj ki szent hegyed közül.
Ím, kit a sors eddig annyit hánya,
Partod ellenébe ül.
Itt a halvány holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztult reményén
Egy magános árva szív.
Egy magános árva szív. ...

Akik hajdan jó barátim voltak
Még felköltek ellenem,
Üldözöm pártjához hajoltak:
Óh! miket kell érzennem,
Amidőn már ők is végre
Úgy rohannak rám, mint ellenségre,
Bár hozzájok hív valék.
Bár hozzájok hív valék.

Lilla is, ki bennem a reménynek
Még egy élesztője volt,
Jaj, Lillám is a tiran törvénynek
S a szokásnak meghódolt.
Hogy vagy most te, áldott lélek?
Én ugyan már elhagyatva élek
A tenger kínok között.
A tenger kínok között.

Itt halok meg, E setét erdőben
A szomszéd pór eltemet.
Majd talám a boldogabb időben
Fellelik sírhelyemet:
S amely fának sátorában
Áll együgyű sírhalmom magában,
Szent lesz tisztelt hamvamért.
Szent lesz tisztelt hamvamért.

(II, 133–136).

5.6. A pillangóhoz című versében, amely a ciklus utolsó előtti darabja, attól fél, hogy fájdalma és bánata nevetség tárgyává teszi mások előtt: az ő számára nem maradt más: csak a halál.

Az én lelkem is hajdanában,
Mint te, vidám és eleven volt,
Míg ifjúságom tavaszában
A virágzó Lilla bájolt:

De most lomha s hernyó módjára
Máskál a fanyar bánaton
És mások mulatságára
Magának verskoporsót fon.

(II, 137)

A „hernyó módjára / Máskál a fanyar bánaton” kijelentést már József Attila is mondhatta volna. Julow Viktor egy szó szerinti egyezésre is felhívja a figyelmet: Csokonai a *Dr. Földiről egy töredéknek* egyik víziójában ezt írja: *Látod-e, mely kicsiny itt a föld, félrésze vizekkel / Béfoglalva setét zöldes, félrésze világos, / S mint félérésű citrom hintálva tulajdon / Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán.* – József Attila pedig ezt: „A semmi ágán ül szívem ...”³⁹

5.7. A ciklus utolsó verse, *A reményhez* megerősíti fenti sejtésünket: nincs már miben reménykedni, legfeljebb a közeli halálban:

Hagy el, óh, Reménység!
Hagyj el engemet;
Mert ez a keménység
Úgyis eltemet.
Érzem: e kétségbe
Volt erőm elhagy,
Fáraadt lelkem égbe,
Testem földbe vágy.

Nékem már a rét hűmetlen,
A mező kiszült.
A zengő liget kietlen,
A Nap éjre dült. –
Bájos lány trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák!
Isten véletek!!! (II, 140)

6. Horváth János *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című művében ezt írja Csokonai korának irodalmi ízléséről:

6.1. „Az ízléskülönbségek iránti érzékkel a kornak két írója volt nagy mértékben megáldva: Csokonai, ki valamennyit felfogta, eredeti lélekkel egész tarkaságukban visszatükrözte minden rangsorozás nélkül, tehát naivul – meg Kazinczy, ki értékelt s kritikailag osztályozta is az ízlés különbségeit. ...Csokonai sokszínűsége természeti adomány, naiv kiválóság – Kazinczyé kiművelt érzék, fegyelmezett műgond. Amaz legösszefoglalóbb költője – emez legösszefoglalóbb mű-

³⁹ Julow Viktor: *Csokonai Vitéz Mihály*. Gondolat Kiadó, Budapest 1975, 220.


vésze kora irodalmának; Csokonai az öserő – Kazinczy a fegyelmező céltudat.”⁴⁰ Horváth János jól meglátja a lényegi különbséget Csokonai és Kazinczy között: Csokonai a született költő, olyan, mint az ókori értelemben felfogott *poeta doctus*, az *ingenium*, a született tehetség és az *ars*, a tanultság egyaránt megvan benne. Kazinczy viszont csak az *ars*, a tanultság birtokosa, az *ingenium*, a született tehetség nem adatott meg neki. Horváth János ugyan nem mondja ki ezt, amit én kimondtam, de fogalmazásával erre utal, amikor ezt írja: Csokonai „legösszefoglalóbb költője.” Kazinczy „legösszefoglalóbb művésze kora irodalmának”.

6.2. Elgondolkodtató Pándi Pál fejtegetése is: Csokonai „Szerelmi lírája végső, tragikus elmélyülését a csalódás hozza meg. Már a korábbi Lilla-versekben is érzik, hogy számára végső menedék ez a kapcsolat a politikai várakozásainak és írói terveinek kudarcra idején („Csak te légy, Lillám, enyém: Mindig fogom becsülni, hogy születtem.” *Új esztendei gondolatok*). Amikor ez a szerelem is odavész, kezd bővebben beáramlani Csokonai lírájába a szentimentális életérzés, ... Mivel azonban a szentimentalizmusnak ez a hatása kiérett, nagy költőt ér, mindjárt egészen egyéni stílusváltozatot hoz létre, amely elüt a szokványos szentimentalizmustól. ... A lélek mélyebb rezdüléseire, az érzelmek belső dinamikájára figyelő **modern vallomáslíra kezdődik ezzel irodalmunkban.**”⁴¹

6.3. Csakhogy ezt is ki kell egészíteni: halálosan komoly ez a vallomáslíra: arról vall, hogy a költő nem képes feldolgozni rettenetes szerelemi csalódását. Magával cipeli ezt a fájdalmat, amely végül is, egyéb tényezőktől felerősítve, maga alá gyúri, s egyik oka lesz korai halálának. E véleményünket megtámogatja az a szöveg, amellyel Csokonai *A szépség ereje a bajnoki szíven* című lakodalmi versét ajánlja Lillának 1802-ben. Vargha Balázs idézi a következőképpen:

*Elfelejthetetlen angyalom! Vedd ezt a kis könyvet azzal a szívvel, amillyennel ajánlom s emlékezz meg írójáról, aki miattad siet a halálhoz, akit te hidegben fogadsz, mintsem megérdemelné! Élj vígan. – Csokonay.*⁴²

6.4. Végkövetkeztetésként – úgy hiszem – megállapíthatjuk: Csokonainak a gyakorlati életben semmi nem sikerült: a kollégiumból kicsapták, nem sikerült megfelelő állást szereznie, az imádott nőt más kapta meg feleségül, versciklusait életében nem tudta kiadni. Nehéz lenne biztosan megmondani, hogy miért történt mindez. Egy tényről azonban nem szabad megfeledkeznünk: e sanyarú és tragikus körülmények ellenére óriási költői életművet hagyott az utókorra, s köztük remekművek sorát. Ebből pedig az következik, hogy a költészetet tartotta a legfontosabbnak az életben, és meg volt győződve, hogy a költőnek mindent szabad. Gyermekkorában költött latin versében, amelyben ezt a Horatius *Ars poeticájából* kölcsönzött tételt fejt ki: «*Pictoribus atque poetis / quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.*» – „Festők meg a költők mindenkor teljes joggal merhettek akármit” – ezt írja: *illis enim semper licet omnia fari* – „hiszen ők mindig szólhatnak akármit”.⁴³ A költői szabadság eszméjét tehát igen korán elsajátította a római költőktől, nemcsak az imént idézett Horatiustól, hanem Ovidiustól is, aki ugyanezt a szabadságésszményt így öntötte formába: „Végtelen és termékeny a szent költői szabadság. / Történelmi, igaz szó soha nem köti meg.”

	<p style="text-align: center;">Figyelmébe ajánljuk!</p> <p style="text-align: center;">Adamikné Jászó Anna: JÓKAI ÉS A RETORIKA 23,5 cm, 263 oldal, ára: 2520 Ft Megrendelhető postai szállításra a Trezor Kiadónál: 1149 Budapest, Egressy köz 6. Tel.: 363-0276 E-mail: trezorkiado@t-online.hu</p>
---	--

⁴⁰ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, 227.

⁴¹ Pándi 1965, 3, 238.

⁴² Vargha, 1974, 190.

⁴³ Csokonai 1957, II, 224. Sajnos az idézett latin vers címében egy értelemzavaró sajtóhiba szerepel: az *audendi* (merészel) igealak helyett az *audiendi* (hall) olvasható. Muraközy Gyula fordítása azonban helyes.

Egy új Zrínyi-kiadásról

A régebbi korokból származó irodalmi szövegeink több szempontból is hátrányban vannak a modern kor alkotásaival szemben. Nemcsak a miénktől jelentősen eltérő, az adott mű eredeti befogadói kontextusát képező nyelvi, társadalmi közeg idegensége jelenthet gondot a mai olvasó, elemző számára, de sokszor az elemi megértést is megnehezíti a régies írásmód.

A ma ismert helyesírási rendszerünk csak a 19. század közepén kezdett megszilárdulni, a korábbi évszázadokban nem létezett normatív szabályozás, a magyar nyelvű írásbeliség szereplői – kis túlzással – mind egyedi módon, egyedi megoldásokkal kísérletezve próbáltak megbirkózni a beszélt nyelv írásjegyekkel történő rögzítésének feladatával. Természetesen a gyakorlott írástudók, a hivatásos tollforgatók helyesírása jobban alkalmazkodott az őket kinevelő intézményben szokásos gyakorlathoz, ezért szilárdabb, következetesebb képet mutatott. Érdekes jelenség azonban, hogy a másolók általában a saját beszédmódjuk szerint írnak, még abban az esetben is, ha az előttük fekvő szöveg nyelvjárása elér az övékétől.

A magyar nyelvű könyvnyomtatás elterjedése ugyan ezen a téren is az egységesülés irányába hatott, de az egységességre való törekvés korántsem volt átgondolt és következetes folyamat, ráadásul az egyes régiókban, vagy még inkább az egyes felekezetekhez kötődő kiadói műhelyekben saját helyesírási és könyvnyomtatási gyakorlatok alakultak ki. A 17. századi katolikus iskolai gyakorlatban és a nyomdászatban például a *cs* hang jelölésére a *c+h* vagy *c+s* betűkapcsolatot alkalmazták, míg a protestáns közegben kezdetben inkább a *c+z*, majd a *t+s* jelölést használták.

A régi magyar irodalmi szövegeket sajtó alá rendező szakemberek régóta gondolkodnak

és vitatkoznak azon, hogy melyik eljárás helyesebb: az eredeti forrás ortográfiáját megőrző betűhű kiadás vagy a modernizált helyesírási átírat. A tudományos szakszerűség általában az eredetit betűről betűre követő szövegrögzítést követeli meg. A betűhűség előnye, hogy pontos képet ad a forrás karakter- és írásjelhasználatáról, megőrizve annak minden esetlegességét és bizonytalanságát, ami a kutatók, például a nyelvtörténészek számára további támpontokat nyújthat. A hazai tudományos szövegkiadáói gyakorlat egyébként a betűhű szövegközlés esetében sem törekszik szélsőséges következetességre. Például a nagy múltú és tekintélyű sorozat, a teljes régi magyar költészet anyagának tudományos igényű feltárására és közlésére vállalkozó Régi Magyar Költők Tára a betűhűen közölt szövegek esetében sem feltétlenül őrzi meg a különleges, a mai tipográfiában nem használatos mellékjeleket. Tehát például a kéziratban vagy nyomtatványban álló *ô*, *ö*, *õ*, *õ*, *æ* stb. karaktereket kikövetkeztethető hangértéküknek megfelelően az *ö* vagy *ő* karakterrel adja vissza a sajtó alá rendező. Hasonló módon egyszerűsítenek és modernizálnak a központozás esetében is, ezen a téren ugyanis a régi gyakorlat következetlensége nagyon kevésbé segítené a szöveg értelmének érvényesülését. A kritikai igényű tudományos szövegközlés sajátossága tehát, hogy a szövegkiadó az előtte fekvő, a kiadáshoz kiválasztott forráshoz, forrásokhoz igazodik. A betűhű közlés így maga is nyers, következtelen, és számos dolgot eldöntetlenül hagy a szöveg hangzásával kapcsolatban. Az ilyen típusú kiadások elsősorban a tudományos képzettségű és érdeklődésű szakemberek számára készülnek; inkább a kutatók segédeszközei, nem pedig olvasgatásra szánt szövegek, hiszen a betűhű közlés értelmezése,

megszólaltatása gyakran sok tapasztalatot, szakértelmet igénylő művelet.

A régi magyar irodalom iránt érdeklődő nem szakmai közönség és különösen az iskolai használat számára a régi szövegeket célszerűbb a befogadást megkönnyítő modernizált átiratban közzétenni. Az igényes népszerű átiratnak azonban meg kell felelnie néhány szigorú követelménynek. A szövegközlés lehetőleg a legjobb hozzáférhető tudományos kiadás – ha van, magyarázó jegyzetekkel ellátott kritikai kiadás – alapján készüljön. Az átirat nem lehet önkényes, nem vegyítheti, kontaminálhatja a szövegváltozatokat, nem toldhat be a forrásban nem szereplő elemeket. Ha szükséges valamilyen kiegészítés (például rövidítés feloldása, sérült, hiányzó szövegrész pótlása, idegen nyelvű részlet fordítása), az lehetőleg jelölt módon, zárójelek között vagy más tipográfiai módszerrel kiemelve történjék. A szöveg helyesírásának modernizálása során pedig minél hűségesebben meg kell őrizni az adott mű egykori hangzását. Tehát meg kell tartani a szokatlan, régies hangzású, nyelvjárási szóalakokat – ez különösen fontos verses szövegek esetében, ahol az eredeti hangzás megváltoztatása eltorzíthatná a mű akusztikai építményét.

Az irodalomtudomány nem mellőzhető feladata, hogy klasszikusaink életművét időről időre újraértelmezze, műveik szövegét gondozza, és az olvasók új generációi számára az egyes korok igényeinek, olvasói elvárásainak megfelelő, korszerű szövegkiadásokat állítson elő. Különösen fontos lenne, hogy az iskolai irodalomoktatás megbízható, igényes, de a megértést megkönnyítő szövegkiadásokra támaszkodhasson. Néhány éve egy konferencia kapcsán próbáltam áttekintést szerezni a világhálón elérhető, elsősorban középiskolások által használt digitális *Szigeti veszedelem*-kiadásokról. Az így szerzett tapasztalat elborzasztó volt: az interneten fellelhető változatok nagy

részének kideríthetetlen volt az eredete, a szövegek pedig számtalan hibát: elütést, félreértésből eredő elírást, jelöletlen kihagyást tartalmaztak. Az ilyen szedett-vedett, szó szerinti gondozatlan szövegváltozatok alaposan megnehezítik ennek az egyébként is nehezen megközelíthető, mai nyelvünkötől és világunktól távol álló remekműnek a befogadását.

Zrínyi eposza 1651-ben jelent meg Bécsben az *Adriai tengernek Syrenaia* című kötet egyik darabjaként. A kötet a bécsi udvari és egyetemi könyvnyomtató, a lengyel származású Matthäus Kosmerovius műhelyében készült, minden bizonnyal a szerző utasításainak megfelelően, részben az ő felügyelete mellett. Szerencsés módon ennek a verseskötetnek fennmaradt egy kéziratos változata is, a ma a zágrábi nemzeti könyvtárban őrzött Syrena-kódex. Ez a zágrábi kézirat a szerző saját tisztázati példánya, amely talán éppen a nyomtatás szedőpéldánya lehetett. A kódexet Zrínyi egyik íródeákja másolta, de a szövegben végig megtalálhatók a szerző saját kezű javításai, sőt a végén néhány strófiányi versfogalmazványa is. A kézirat érdekessége, hogy megőrzött néhány olyan szövegrészletet, amely később a nyomtatott kiadásból kimaradt, vagy átdolgozott formában került be. Úgy tűnik fel, a szerző eredetileg latin nyelvű magyarázó jegyzeteket szándékozott fűzni a versekhez. Ezek a margó- vagy lábjegyzetek elsősorban az idegen – főleg török – kifejezéseket értelmezték volna, de találhatók köztük a verselésre, a verssorok prozódijára vonatkozó megjegyzések is. A nyomtatott kötetből végül kimaradtak ezek a jegyzetek, talán technikai, tipográfiai megfontolásokból, a bécsi kiadásban ugyanis az oldaltükröket körülvevő fametszetes díszítő keret már nem hagyott helyet a lapszéleken ilyen kiegészítő elemeknek.

Az elhagyott szövegelemek ellenére mégis a nyomtatott Syrena-kötet a teljesebb, a végle-

ges szerzői koncepciót megvalósító változat. A kézírathoz képest gazdagodott a címlapmet-szettel, az olvasóknak szóló előszóval, a dedikációval, hátul pedig a kötetet lezáró *Peroráció*-val. Ezeken túl a szerző néhány helyen további versszakokkal egészítette ki a *Szigeti vesze-*

delmet. Bár a kötet szedése nagy valószínűség-gel a zágrábi kéziratról történhetett, érdekes módon a nyomtatott szöveg helyesírása jelen-tős mértékben eltér a kéziratétól. A különbsé-gek szemléltetésére nézzünk meg egy példát! A harmadik ének 72. versszaka a kéziratban:

*Igy mond houá futtok ti Vitéz emberek
Nézzétek kichodák kik tikteket űznek
Tahát enny Kőrösztént egy Török gyermek
Meg futamtat mezőben, <Ah térietek meg.>*

A csúcsos zárójel közötti szavak áthúzással törölve. Ugyanez a versszak a nyomtatott kiadás-ban:

*Igy mond: hová futtok ti vitéz emberek?
Nézzétek kichodák, kik tikteket űznek;
Tehát ennyi Kerefztényt egy Török gyermek
Meg futamtat mezőben?*

Látható, hogy a szedő figyelembe vette a szerző törlését, az eredeti központosítást azon-ban teljesen átalakította. Jól látható az is, hogy a nyomdai munkálatok során megváltozott a szöveg hangállapota is, a Zrínyi nyelvjárására jellemző „tahát” és „kőrösztént” alak helyett „tehat” és „keresztényt” áll. A bécsi kiadásban egyébként a „keresztény” mellett megtalálható a „keresztyén”, „kőrösztyé” és „kőrösztyén” alak is – vagyis a kötet nyomdászai mind a sa-ját nyelvjárásuk, nyelvérzékük szerint szedték ki a szöveget.

A Syrena-kötetnek, és benne a *Szigeti ve-szedelem*nek tehát két nagy szövegkritikai ér-tékkel rendelkező szövegváltozata is rendelkezésünkre áll: az autográf (saját kezű) szerzői javításokat tartalmazó kézirat és a szerző ellen-őrzése mellett készült *editio princeps* (első ki-adás). A költői művek tudományos szövegki-adási hagyományát kezdetben ennek a két fon-tos szövegforrásnak a vetélkedése jellemzi. Az első akadémiai kritikai kiadás szerkesztője, Zrínyi ötkötetes monográfiájának szerzője, Széchy Károly a zágrábi kéziratot tekintette a

szerzőhöz közelebb álló szövegnek, és így azt választotta a kritikai kiadás alapszövegéül.

Alig nyolc évvel később az időközben el-hunyt Széchy professzor utóda a budapesti egyetem irodalomtörténeti katedráján, Négyesy László megsemmisítő bíráló tárgyává tette ezt a kiadást, mondván, elhibázott döntés volt a Syrena-kódex előtérbe helyezése. Négyesy a saját kritikai igényű kiadásának alapjául a bécsi kiadást tette, és ebből kiindulva készítette el a saját modernizált helyesírású szövegátíratát. A nyomtatás munkálatai során bekövetkezett szövegromlások javítására sok esetben vissza-tért a zágrábi kézirat szövegéhez. A kézirat többleteit, a végző, nyomtatott változatba be nem kerülő szövegrészleteket, hátul, a köteté-hez csatlakozó jegyzetanyagban közölte. Érve-lése szerint a nyomtatott kiadás a szerző által jóváhagyott legkésőbbi, legteljesebb változat, az *ultima manus* (utolsó kéz) elve alapján tehát minden későbbi szövegközlésnek ebből kell ki-indulnia. A szakmai közvélemény Négyesy ér-velését fogadta el, és ezzel a mai napig minden további *Szigeti veszedelem* kiadás az ő általa gondozott szöveget vette alapul. Érdemes meg-

említenünk a *Költői művek*, illetve a *Szigeti veszedelem* legjelentősebb, a nagyközönségnek szánt népszerű kiadásait: Bán Imrét 1952-ből, Klaniczay Tiborét 1958-ból, Király Erzsébet kitűnő magyarázatokkal ellátott sajtó alá rendezését a *Matúra klasszikusok* sorozat keretében, valamint az újraindított Magyar Remekírók sorozat *Zrínyi összesét* Kovács Sándor Iván gondozásában.

Az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékén nemrégiben elkészült új *Költői művek*-kiadás arra tesz kísérletet, hogy túllépjen a Zrínyi-filológia öröklött dilemmáján, vagyis a kézirat és a nyomtatott kiadás közötti választás kényszerén. Az új kiadás az *Adriai tengernek Syrenája* két szövegforrását a mű kialakulása két időbeli fázisának tekinti, ezért a két szöveget teljes egészében, szembenező oldalakon párhuzamosan közli, ezzel mintegy két alternatív főszöveget kínálva az olvasónak. A szövegközlés ez alkalommal valóban betűhű; a különleges karaktereket és a központosási jeleket is az eredeti optikai képüknek megfelelően rekonstruálja, tehát megtartja például a nyomtatott kiadás sajátos kis *e* betűt formázó ékezetét (*ő, ú*). A zágrábi kézirat szövegének közlése

során regisztrálja az utólagos törléseket és betoldásokat, külön kiemelve a szerző saját kezével történt javításokat.

A párhuzamos vagy elegánsabb kifejezéssel: szinoptikus szövegközlési eljárás a két változat egymás mellé helyezésével betekintést kínál a mű létrejöttének, a szöveg alakulásának, alakítgatásának bonyolult alkotói folyamatába. Az eddigieknél jobban nyomon követhetők így a kötet szerkezetének módosulásai, jobban érzékelhetők az apróbb szerzői korrekciók, de a másoló vagy a szedő kezének tulajdonítható rontások, változtatások is. A végső változathoz kimaradó elemek sem tűnnek el a szövegkritikai apparátus bozótjában, hanem eredeti helyükön, a végső változattal közvetlenül összevethetően tanulmányozhatók.

Új kiadásunk a Syrena-kódex szövegének előtérbe helyezésével arra a problémára is fel szeretné hívni a figyelmet, hogy bár a szerkezet szintjén kétség kívül az 1651-es bécsi kiadás testesíti meg a verseskötet végső formáját, az írásmód és a nyelvallapot tekintetében azonban a kézirat sokszor közelebb áll a Zrínyi saját kezű leveleiben mutatkozó sajátosságokhoz.

Zrínyi-kiadások

Gróf Zrínyi Miklós költői művei, a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából a költő kéziratai alapján sajtó alá rendezte s jegyzetekkel kísérte Széchy Károly. Széchy Károly jegyzeteit sajtó alá rendezte s hagyatékának felhasználásával a bevezetést írta Badics Ferenc, Budapest, MTA, 1906.

Gróf Zrínyi Miklós Művei. Első kötet: költői művek, kiadja Négyesy László, Budapest, Franklin-Társulat, 1914 (A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára, XIV. 1).

Zrínyi Miklós *Válogatott művei*, sajtó alá rendezte Bán Imre, Budapest, Szépirodalmi, 1952 (Magyar Klasszikusok).

Zrínyi Miklós *Összes művei*, 1–2, kiad. Csapodi Csaba, Klaniczay Tibor, Budapest, Szépirodalmi, 1958.

Zrínyi Miklós, *Szigeti veszedelem*, kiad. Király Erzsébet, Budapest, Ikon, 1993 (Matúra klasszikusok).

Zrínyi Miklós *Összes művei*, kiad. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter, Hausner Gábor, Budapest, Kortárs, 2003 (Magyar Remekírók, Új Folyam).

Zrínyi Miklós *Költői művei. 1. kötet, Források*, kiad. Orlovsky Géza, Budapest, 2016.



Kelecsényi László

A barokk és a Szigeti veszedelem tanítása

ZRÍNYI MIKLÓS eposza ideális tananyag. Bemutatósakor, tanítósakor a tantárgyunk leglényegesebb elemei kerülhetnek a figyelem középpontjába: a hazafiság, a nemzeti és az egyetemes (azaz európai, keresztény) műveltség kapcsolata a kultúrtörténet egy konkrét szakaszában, az erkölcsi értékek szolgálata – és mindez egy művészi alkotásban, amely a szépirodalom számos elemét felvonultatja.

A középiskolában a tananyag vázát az időrend alkotja, az *Obsidio Sigetiana* ennek megfelelően a barokk kori magyar irodalomban kerül tanítványaink elé. A mű tanítását azonban korántsem csupán az irodalomtörténet határozza meg.

Az előírásokat, kívánalmakat mindenképp előtt az alaptanterv rögzíti. A jelenleg érvényes NAT a magyar nyelv és irodalom tanítását „fejlesztési feladatok”-nak alárendelve vázolja fel, nevezetesen a következő képzési feladatcsoportok anyagszeiként:

1. szóbeliség;
2. olvasás;
3. írás, fogalmazás;
4. tanulási képességek;
5. anyanyelvi kultúra;
6. irodalmi kultúra;
7. az ítéloképesség, az erkölcsi, esztétikai és történeti érzék fejlesztése.

A gyakorló tanár természetesen e lista elemei szerint tanít (akár tudatosan, akár rutinból), az adott évfolyamok és tanulócsoportok körülményeihez igazodva. A középiskolai magyartanárr számára pedig e lista 1–3. pontjai a tanítványok teljesítményeként már elsősorban az elolvasott műalkotás megértését, majd annak alapján az aktuális tudnivalókról elhangzó szóbeli feleleteket, beszámolókat vagy írásbeli fogalmazásokat jelentik, a 4–7. pontok érvényesülésével. Itt, a „megértés”-nél érkezünk el egy kritikus ponthoz. A műalkotások megértése ugyanis korántsem csupán logikai tevékenység (a tanult ismeretek alapján), hanem „átélés” is, sőt elsősorban, elsődlegesen az. Az élményszerűség, a művészi jelleg érvényesítése az irodalomtanítás egyik különleges feladata. Ha az nincs, torzszülött jön létre.

Az olvasmányok művészi jellege a NAT fent vázolt listájában is megjelenik, a 7. pontban, de csupán egy felsorolás közepén; a fejlesztendő „ér-

zések” között szerepel az „esztétikai” szó. Kulcskérdés: az „irodalom” szó a tantárgyunk megnevezésében (magyar nyelv és irodalom) nem bármiféle írásos szövegeket jelent, hanem kizárólag az esztétikai értékkel rendelkezőket. Ennek a mozzanatnak az érvényesülése (vagy háttérbe szorulása) a magyartanítás kritikus pontja. Ez a mozzanat ugyanakkor hatalmas terhet is ró a magyartanára: lehet-e minden tanítási órán megteremteni (elsősorban a felolvasással) a megfelelő körülményeket a művészi élmény megszületéséhez, mindegyik tanuló számára? Akár igen, akár nem: műalkotás csak akkor létezik, ha művészi élményt vált ki – máskülönben akár formális illusztrációja is lehet a magyarórákon is, pl. tartalmi vagy formai elvárásoknak, bármiféle tanoknak.

Az alsó tagozaton (ld. NAT) a „művészeti nevelés” mindennapos feladatként, „egyéni” és „kisközösségi művészeti tevékenység” formájában szerepel. A gyerekek ezeken az évfolyamokon elsősorban az alkotó tevékenység lehetőségeit próbálgatva sejtik meg a művészet, azon belül is az önkifejezés jellegzetességeit – de ez még csak alapozás. A későbbi évfolyamokon azonban már a „befogadás” aktusára koncentrálnak az irodalomoktatás. A magyartanításban tehát legkésőbb a felső tagozat végére fővonallá válik a művészeti (azaz szépirodalmi) szövegek megértése és művészi átélése. Emellett pl. a memoriterek előadásában vagy a drámajáték foglalkozásain mindvégig (az érettségi vizsgáig) az alkotó tevékenység is megvalósulhat.

Mindezt tetézi a következő probléma: a műalkotás komplex produktum. Az irodalomtanításnak ebből következően számos (számtalan?) szakterületet kell megismertetnie a tanítványokkal, legalább alapszinten. (Túlzásba persze nem szabad esnünk.) A legfontosabbak:

- kultúrtörténet, ezen belül művészettörténet, ezen belül irodalomtörténet;
- irodalomelmélet (pl. a műnemekkel és a műfajokkal, azok jellemzőivel);
- szövegtan (a szövegtípusokkal);
- kommunikációelmélet (tényezők és funkciók);
- stilisztika (képek és alakzatok);
- poétika, verstan;

hagyományos leíró nyelvtan (a hangtántól a mondattanig);

esztétika;

etika;

retorika

– és újabb drámajáték is.

Mindemellett tanítjuk valamilyen szintű részletességgel az egyes szerzők életrajzát és írói-költői pályaképét is. Hogy ezzel segítjük-e vagy éppen gátoljuk-e a művek átélését, esztétikai hatását, külön probléma.

Egy kitérő a gondolatmenetünkben: a heterogenitás a mai tankönyvekben is jelentkezik: ezek jellemzően nagyon színeseek, nagyon tarkák. (MOHÁCSY KÁROLY több évtizede használatos, immár klasszikus gimnáziumi tankönyveinek mai változatai pl. „Színes irodalom” címmel jelennek meg.) Túlságosan is színeseek, és inkább ötletszerűen, mint céltudatosan. Talán azért, hogy érdeklődést keltsenek, de ha nemcsak lapozgatni és nézelődni, hanem tanulni is akar egy tankönyvből a tanítvány, akkor a legtöbbször pórul jár. Ez jellemzi például a környezetismeret vagy történelem legújabb felső tagozatos tankönyveit is. Végtelenül sokféle szövegtípus kusza kavalkádját látja a tankönyvlapokon a nebuló: kedves megszólítások, fontolgatások, bizonytalan felvázolások és magyarázatok, elgondolkodtató kérdések, sokféle képi és szöveges illusztrációk vegyülnek, rendszerint két hasábon. A bőbeszédű fejtegetésekben nagyon sok kulcsszó kövérbetűs, de hogy miért, azt a gyerek aligha sejtí, nem áll össze a rendszer, vagy csak nagyon ritkán. Laza szerkezetű, keveset vállaló, felszínen maradó ismeretterjesztő kiadványok jelennek meg napjainkban tankönyvként. A megtanulni való ismeretek teljes körű, tömör, az adott korosztályhoz igazított megfogalmazása (illetve azok elkülönülése a másféle célokat is szolgáló tankönyvekben), amelynek alapján aztán lehetne konkrét feladatokkal, részterületekkel foglalkozni, a tankönyvekben nagyon ritka. A magyar nyelv és irodalom tantárgyban is.

*

Mind ezek tudatosítása után nézzük a példát: hogyan tanítsuk ZRÍNYI MIKLÓS *Szigeti veszedelem* című művét?

Mindenek előtt korbevezetővel.

A kultúr-, ill. irodalomtörténetben időrendben haladva, a 9. évfolyam végéhez közeledve, kb. 2-3 tanítási órával korábban már bemutattuk az egyetemes (európai) barokk művészet és korstílus jellemzőit; jó esetben illusztrációkat (képet, zenét)

is bemutattunk. A barokk meghatározó, vallásos változatára koncentráltunk, kiemeltük az ellenreformáció szerepét. Rámutattunk, hogy a barokk műalkotás fő célja a vallásos áhítat felkeltése, jellegzetessége az ornamentika bősége („gyűjtőgető méh” módjára a korábbi stílusokból is válogatva), valamint hogy az ellentétek bonyolult harcából végül is az alkotásban harmónia bontakozik ki.

Ehhez illeszkedve tárgyaltuk CERVANTES *Don Quijote* c. regényét. Ez a mű ugyan kevésbé viseli magán a barokk jegyeit, de az irodalomtörténetben kronológiai szempontból itt a helye. (Fontos a tanítványainkban is tudatosítanunk: a korbevezetők nem azért vannak, hogy belőlük kiindulva, illusztrációként elemezzük a sorra kerülő műalkotásokat.) A műfaj történeti jelenségeket, nevezetesen a modern nagyepika előzményeit és sajátosságait is áttekintettük, majd rátérve a konkrét műre a figyelem középpontjába a főhős, Don Quijote karakterét állítottuk. A „*kóbor lovag*”-ot jellemezve beszélhettünk a komikumról (esztétika) – amelyet azonban a művet olvasva fokozatosan háttérbe szorít a megértésünk, majd megszüntet az együttérzésünk és a részvétünk. Mindezzel már a tananyagban rövidesen sorra kerülő MOLIÈRE-darabok, a „komoly vígjátékok” előtt is egyengettük az utat.

Következik – szűkített korbevezetésül – a „magyar barokk”. Helyesebben szólva, nem hamis címmel: a magyar irodalom a barokk korban. E korszak kultúrája ugyanis egyrészt Magyarországon sem homogén, másrészt a korabeli irodalmunknak korántsem kizárólag az Európában aktuális művészet- vagy kultúrtörténeti szempontoknak való megfelelés a feladata. Máskor sem.

A barokk kor magyar irodalmához fordulva azzal is szembesülünk, hogy az érvényes NAT-ban (II.3.1./C/6.3.) ez a korszak nincs említve „*a magyar irodalom néhány sajátos korszaka*” kifejezés kettőspontja után, hanem csak „*a nemzeti romantika*” kezdi a sort. Nemzeti alaptantervünk eszerint nem vállalja nemzeti irodalmunk egészének bemutatását. Itt is jelentkezik tehát az a probléma, hogy jóllehet a NAT-ban élre kerül, azaz kezdettől különleges státust kap a nemzeti kultúra és a hazafias nevelés, de a magyar kultúrát, azon belül az irodalmunkat és annak történetét egészen a XVIII. század végéig csak itt-ott (a középkorban, majd a reneszánszban), egy-két szemelvényen illusztrálva, nem folyamatában mutatja be a hivatalos tananyag. Ha azonban a magyartanár ezt

az ellentmondást nem érti és meg akarja szüntetni, akkor többletmunkát kell vállalnia: már a kezdetektől (a kilencedikes tananyag indulásakor) el kell kezdenie bemutatni kultúránk alakulását – az ókortól indulva, az akkori szellemi életünkre vonatkozó ismereteinket is felvázolva (pl. a mágia nyomait is bemutatva), a kezdetektől folyamatosan haladva. Ha vázlatosan is, de be kell mutatnia a magyar irodalomtörténet fejlődésvonalát, a nemzeti kultúránk ismeretéhez nélkülözhetetlen tudnivalókat.

A barokk korban (kb. 1600–1750) a magyar kultúra, azon belül a magyar irodalom részben a protestantizmus és az ellenreformáció jegyében alakul, de csupán részben. Rögzítenünk kell tanítványaink tudatában, hogy a politikai alaphelyzet még ekkor is az ország hármasság tagoltsága. A „*törökvilág Magyarországon*” a barokk korszak kétharmadára, a XVII. század végére ugyan majd megszűnik, de az ugyanakkor kiteljesedő Habsburg fennhatóságot a Rákóczi-szabadságharc sem tudja majd felszámolni.

Ezen körülmények között a magyar irodalom irányai, tényezői „a barokk korban”: a reneszánsz utóélete, a manierizmus; a népköltészet alakulása; a hitviták és az ellenreformáció irodalma; barokk költészet vallásos és világi ágon; a racionalizmus jelentkezése a szellemi életünkben; a nemzeti kultúránk kibontakozásának kezdetei a Rákóczi-szabadságharcunk veresége után is – azzal mintegy dacolva. A konkrétan említendő (ill. tanítandó) művek és életművek a korszakban:

BALASSI hatása pl. népdalokban, RIMAY JÁNOS költészete (manierizmussal);

hitviták, MAGYARI ISTVÁNTól indulva PÁZMÁNY PÉTER tevékenységének bemutatása; katolikus *Biblia*-fordítás (KÁLDI GYÖRGY, 1628);

ZRÍNYI MIKLÓS;

a szórakoztató verses epikában GYÖNGYÖSI ISTVÁN;

a racionalizmus jelentkezése: COMENIUS Sárospatakon, ill. APÁCZAI CSERE JÁNOS;

RÁKÓCZI FERENC és az irodalom, a **Rákóczi-nóta;**

MIKES KELEMEN;

az „önéletrész” területén BETHLEN MIKLÓS; AMADE LÁSZLÓ lírája (pl. *Katonaének*); csíksomlyói passiójátékok (1721–1784, majd megújítások, napjainkig);

a nemzeti irodalomtörténetünk úttörője: CZVITTINGER DÁVID (párhuzama a nemzeti történeti

földrajz terén BÉL MÁTYÁS) – de ez már átvezet a nemzeti kultúránk felvilágosodás-kori kibontakozásához.

Ha nagyon sietünk, akkor még e korbevezető órában beletekintünk PÁZMÁNY PÉTER prédikációiba, kiválasztva olyan szövegrészt a szöveggyűjteményben, amelyben bemutatathatjuk a retorikai célt szolgáló stílus eszköztárát, kiváltképpen a barokk körmondatot. Ha nem kell sietnünk, külön órát szentelünk (TOLDY FERENC klasszikus szavaival) a „*magyar bíboros Cicero*” írásainak és irodalmi jelentőségének.

A barokk általános ismerete, a magyarországi korabeli kulturális és politikai helyzet felvázolása, PÁZMÁNY PÉTER hitvédő és -terjesztő tevékenységének bemutatása után jöhet ZRÍNYI MIKLÓSTól a *Szigeti veszedelem*. Megjegyezzük: részünkről általában nem kezdjük egy író vagy költő művészetének bemutatását az életrajzzal – ellentétben a tankönyvekkel. Egy-egy műalkotásból, annak megértéséből kiindulva szoktuk elkezdni egy-egy szerző művészetének megismerését, és csak a művekből alkotott képek alapján vázoljuk majd fel utólag az életművet, és legvégül az életrajzot. Most azonban kivételt teszünk: a költő ZRÍNYI MIKLÓS művészete az adott korban gyökerezik, és az ő élethelyzetéből, életcéljából, elkötelezettségéből születik.

Tehát kezdődik a művel való közös ismerkedés. Ha feladtuk kötelező vagy ajánlott olvasmányoknak, akkor könnyebb dolgunk van, szabadban alakulhat az óra, építhetünk a tanítványok élményeire, emlékeire, gondolataira. A szempontok sorrendje azonban akkor is tervszerű legyen.

Az első kérdés egy szövegről mindig: miről szól? A választ most – akár ismerik a művet a tanulók, akár nem – előzetesen kimondhatjuk: ZRÍNYI MIKLÓS e művének tárgya 1566 történelmi eseménysora, annak középpontjában Szigetvár ostroma. A témája azonban bonyolultabb, ennek (és a mondanivalónak) a megfogalmazását célszerű későbbre hagyni.

A műfaja: barokk eposz. Ebből kiindulva először célszerű – ismétlésként – az eposz fogalmát tisztázni: ókori eredetű nagyepikai műfaj, egy nép életében döntő fontosságú eseményről, isteni támogatással küzdő kivételes képességű hőssel a középpontjában. Most azonban korántsem csupán

a magyarság, hanem az egész keresztény Európa védelmét vállalja a főhős Zrínyi Miklós. Ezzel az eszmények közül a hazafiság és a keresztény kultúra értékvilágát aktivizáljuk tanítványaink tudatában.

Ezek után az eposzi kellekeket célszerű egyenként emlékezetbe idézni (legelsőnek a megszokott sorrendben előforduló első négyet: az invokációt, a propozíciót, az enumerációt és az „in medias res” jellegű kezdést), majd – a hatásszerűságra törekedve – felolvassuk a tanítványoknak az első 6 strófát.

Meglepetés lesz az első versszak; ha az *Aeneis* tanításakor nem tettük meg, most ismertetnünk kell a pseudo-vergiliusi 4 sort (annak kezdete is: „*Ille ego qui quondam*”...), és VERGIILIUS IV. eclogájára (ehhez kapcsolódóan az *Isteni színjáték*-ra is) utalva ki kell mondanunk, hogy a költő ZRÍNYI tudatosan játszik rá (evokáció) a kereszténység előhírnökének tekintett ókori költőelődre. Szerzőnk pedig a XVII. században már a kereszténység tudatos, elkötelezett védelmezőjeként él, harcol és alkot. Ehhez kapcsolódik az invokáció soraiban műszaként Szűz Mária szerepeltetése. A VERGIILIUS–ZRÍNYI párhuzamot a főhős „epitheton ornans”-a is erősíti: Aeneas „*pious*” volt, e magyar eposz főhőse pedig „*jó Zrínyi*”. (Ha megengedhetjük magunknak, kitérhetünk a „*jó*” mint alapminőség, „*transzcendentálé*” esztétikai és világnézeti tartalmaira is, az ókori bölcsellettől indulva, bepillantva a keresztény lételméletekbe.)

A 2. versszak eleje megint tükörfordítás VERGIILIUSTÓL (az *Aeneis* legelejéről: „*Arma virumque cano*”...), hasonló céllal. A ZRÍNYINÉL azonnal kezdődő propozíció is különleges: a főhőst legelőször csak a „*vitéz*” szó nevezi meg (az *Aeneis* „*vir*” szava a minta), de rögtön az ellenfél, a „*nagy Szulimán*” hosszú magasztalása következik a strófa végéig, hogy annál nagyobb legyen a kereszténységért hősi halált haló Zrínyi Miklós dicsősége az 5-6. versszakban. A 6. szakasz végére ugyanis a propozíció már felmagasztalássá alakul (parentáció), megelőlegezve a XV. ének legvégének tartalmát, egyszersmind keretet alkotva azzal.

Az 5. szakasz elején még föl kell hívnunk a figyelmet az „*úgy írhaszak, mint volt*” kifejezésre: a költő az epikai hitelt is kitzúzi fontos feladatáért. Itt beszélhetjük meg azt, hogy noha a mű cselekményének végkifejletében – a köztudattól eltérően – Zrínyi Miklós öli meg a szultánt, de ezt a variációt is őrzik korabeli délszláv híradások, és

ez a változat szolgálta a legjobban az eposzköltő mondanivalóját.

Az enumeráció megkettőzése már az „in medias res” elmaradásával függ össze. A mű nem hagyományosan 24 vagy 12 énekből áll, hanem barokkosan aszimmetrikus felépítésű, 15-ből. Az első bő harmadában, azaz aránytalanul terjedelmes expozícióban részletesen tárja elének, hogy a várparancsnok tudatosan hívja ki maga ellen a sorsot, kényszeríti ki Szulimán seregeinek Szigetvár ellen fordulását (főként a siklósi ütközettel), és tudatosan vállalja a mártírorsort (anticipáció). A hős Zrínyi a II. ének végén már ennek jegyében imádkozik a feszülethez, és ajánlja fel életét Istennek. (Látomása meggyőzi a felajánlkozás elfogadásáról.) Ezek után kerül majd az V. énekbe a magyar várvédők seregszemléje, és ahhoz kapcsolódóan Zrínyi szózata a katonákhoz.

Ez a szóközi beszéd kitűnő lehetőségeket teremt az aprómunkára. A hatásos felolvasás kötelező, a részletes stíluselemzés kézenfekvő. A lelkésítő beszédben a retorika eszköztárát elemezhetjük. A beszéd hatását pedig a 37. strófával kezdődő barokk körmondat írja le („*Mint mikor az fölszél*”...), itt a nyelvtani eszközök (a mondatantól a hangtanig) és hatásuk is tanulságosak. Erősen kínálkozik ebből az énekből memoriter feladása.

Itt vagy másutt, de a stílus eszközök között bemutatandó a klasszikus hexameter helyébe lépő hangsúlyos ritmus (mint „nemzeti versidom”), a felező 12-es. A sorok olykor nem szimmetrikusak és nem négyüteműek (a délszláv hatás is szerepet játszik?), és rímek fogják össze a strófák sorait, de a bokorrim sokszor csak ragrímek ismétlődéséből áll elő. Mindez összefügg a *Szigeti veszedelem* alapvonásaival: a zeneiség magyaros, de csekély mérvű, mert nem ez áll a középpontban, hanem a tartalom, a híradás a hősi helytállásról. Ezen a ponton ez az eposz nem a barokk követelményeihez igazodik, inkább a históriás énekeink stílusához. (A fiatalabb kortárs GYÖNGYÖSI ISTVÁN fog a verstechnikára különleges hangsúlyt tenni szórakoztató verses epikájában.)

A „*deus ex machina*” is közrefogja a cselekményt. Az eseménysor a mennyekből indul, a „*nagy Mindenható*” büntetni készül a magyarokat. Előbb költői narrációból, majd az Úrnak Mihály arkangyalhoz intézett szavaiból tudhatjuk meg, hogy a magyarok a vallási eltévelyedések, erkölcsi hibák és bűnök miatt lettek kegyvesztettek. (Ismerős ez a mozzanat: ROGERIUS siraloméneke

is tartalmazza, a **Bibliából** a reformáció feleleveníti, pl. MAGYARI ISTVÁN is világnézete közepontjába teszi – most katolikus fogantatású eposz épül rá.) Az egész mű lényege, a témája és a végső mondanivalója itt fogalmazandó meg. Az ostrom során, a „veszedelemben” Magyarország egy „szigete” példát mutat, és kivívja az Úr bűnbocsánatát. Talán valamennyiünk számára; a várvédők eleve reménytelen helyzetben, hatalmas létszám-beli fölényrel szemben, mindvégig a saját erejük-re utalva, de összefogva, tökéletes erkölcsi helyzet-állítások sorozatával bizonyítják önfeláldozásukat „keresztény szerelmes hazánkért, | Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért, | Magunk tisztességéért és életünkért” (Zrínyi beszéde, V.27.). Zrínyi és kicsiny serege képes saját magára hagyatkozva, de elhivatottsággal a kereszténység védőpajzsául szolgálni, és végül mártírhálált halni. Ez a helytállás és vezeklés nemzetünk nevében a **Szigeti veszedelem** témája.

Szulimán bemutatásakor a költő azt írja: „*Ha kegyetlenség szívében jelt nem tenne, | Talán keresztényen közt is legnagyobb lenne.*” A seregek különbsége azonban sokkal nagyobb. Ez három szinten jelenik meg: a harcban, a harcosok magánéletében – és eleve a létszámában.

A magyarok harci erények tekintetében nem maradnak el az ostromlók mögött, sőt olykor felül is kerekednek, de a tetőponthoz érkezve Deli Vid és Demirhám párviadala eldöntetlenül végződik: mindketten elesnek. A magánéletben és erkölcsi szinten azonban a magyarok fokozatosan az ostromlók fölé magasodnak. A török táborban ellentétek jellemzőek, pl. Rusztán, Delimán és Demirhám között, illetve Delimán és Kumilla szerelmi történetében. A magyarok körében viszont tökéletes az együttműködés mind az ideális barátok (Juranics és Radivoj) között, mind a példás házasságban (sőt Deli Videt a férjéért harcolni is tudó Borbála menti meg). A törökök oldalán marad a nyers erő, a magyarokén – Szigetvár kis szigetén a magyarság tengerében – diadalt arat a helytállás, az önfeláldozó hazaszeretet és a vallásos elkötelezettség.

A cselekmény felépítésének sajátosságai: a kezdet aránytalansága, illetve a tetőpont megkettőzése. A tulajdonképpeni várostrom (az epikus mű középrésze) csak a VII. énekben indul el. Az I. énekben elhangzott expozíció után a bonyodalom hosszan formálódik. A középrész bemutatja mindkét oldalt a harci események és a magánélet területén, a magyarok erkölcsi fölénye lépésről

lépésre erősödik. Ellentétes szálként azonban erősödik és a tetőponthoz közeledve döntőnek bizonyul a létszám-beli fölény szerepe. Ezt a tényezőt (is) előre mérlegelve a főhős Zrínyi három ízben próbálkozik a királytól segítséget kérni: már az V. énekben útnak indítja fiát, Zrínyt Györgyöt az uralkodóhoz (ezzel mintegy a jövőt is biztosítja, és családapai felelősségét is érvényesíti). A IX. énekben a hős barátok kísérelik meg a kitörést. A XIII. énekben a magyarok helytállása, különös-képp hogy Borbála kiment a férjét a törökök kezéből, már (első) tetőpontot és (első) megoldást eredményez: a török fiván, azaz haditanács esélytelennek ítélve a további ostromot elhatározza a visszavonulást. A cselekménysor azonban nem érhet véget, a végzet elkerülhetetlen. Zrínyi harmadik segélykérő akciója balul üt ki, a postagalambot elfogják, és következhet a második tetőpont, a végső ostrom, majd a végső megoldás. A XIV. ének harcaiban a pokol lakói is csatlakoznak az ostromlókhoz, de Deli Vid és Demirhám utolsó párbaja még kiegyenlíti az erőviszonyokat, mindketten elesnek. A tetőpont átnyúlik a XV. énekbe: ekkor az angyalok elűzik az ördögöket, Zrínyi 500 vitézével kirohan, és a megoldás kezdetén megöli Delimánt, sőt Szulimánt is. A főhős halálát csak egy golyó okozhatja. Szigetvár elesik, de a védők megdicsőülése, mennybemenetele hozza el a végső megoldást (apoteózis). A föld–ég diszharmónia (a barokkra jellemző módon) legvégül feloldódik.

HOMÉROSZ eposzaiban az énekmondó személytelen volt. A **Szigeti veszedelem** c. művet a költő ZRÍNYI személyes megszólalása indítja, és a továbbiakban is együtt adja elő a narrációt a reflexióval. A históriás énekeink szerzőjének szerepét teszi magáévá, erre predesztinálja egyfelől a rokon szál (dédapjának állít emléket), másfelől saját életútja: ő a XVII. században is elkötelezett nemzetvédő, és nem csupán „*pennájával*”. Az eposz utolsó eseményeit már szükséztlenül közli, de azokhoz szervesen illeszti a **Perorációt**. A **Szigeti veszedelem**hez a szöveggyűjteményben csatolt személyes versek pedig – három szerény, finom, tömör miniatűr, hitvallás – tovább mélyíthetik a költő ZRÍNYI MIKLÓS iránti rokonszenvünket, elismerésünket és tiszteletünket.

A **Szigeti veszedelem** mint nemzeti eposzunk jelentőségét nem csökkenti, hogy a magyar romantika keretei között VÖRÖSMARTY MIHÁLY tollán megszületett a hasonló célzatú **Zalán futása**.

A. Jászó Anna

A beszéd humoráról (Az érvelés humora Jókai regényei alapján)

Mindenki, aki öntudatos céllal beszél, érzi, hogy mondanivalóinak nemcsak tartalmával, hanem formájával is hat.

Ravasz László: *A beszéd mint műalkotás*

„A humor igen széles jelentésű és képlékeny fogalom, amely a nevetéssel és a vidámsággal kapcsolatos különböző jelenségekre vonatkozik. A humor az a képesség, amely lehetővé teszi a vidám érzületet és a dolgok derűs szemlélését. Humoros az a beszéd, szöveg, műalkotás, személy vagy jelenség, amely nevetést vált ki” – írja a *Retorikai lexikon*. A humor fogalom eredete a későközépkori temperamentumtanhoz köthető, amely szerint a humorok azok a testfolyadékok, amelyek meghatározzák egy személy temperamentumát. A fogalmat az antik retorikusok nem ismerték, de sokat írtak a szellemességről és a nevetésről, s a későbbi századokban is fontosnak tartották a retorikák szerzői; tanácsolták a szellemességet, óvtak viszont a gúnytól, mert visszájára fordulhat; az iróniát sem javasolták, mert nem értik, illetőleg félreérthetik az emberek. Nagy a humor jelentősége a filozófiai-esztétikai gondolkodásban is. Arany János is foglalkozik vele *Szép-tani jegyzeteiben*, ezt írja többek között, a lényegre tapintva: „A nevetésgeget tehát mondhatjuk eltelte vagy indirekt szépnak.” Thomas Mann, akit az irónia nagymesterének tartanak, többre tartja a humort az iróniánál, mert az irónia intellektuális nevetést vált ki, a humor viszont szívet dagasztó kacagást (ld. a *Retorikai lexikon* szócikkében). A retorika terminusaival azt mondhatjuk, hogy a logosz-éthosz-pathosz hármasságából a pathosz, az érzelmi érvelés a leghatékonyabb: a humorban az érzelem dominál, ezért hatása igen erős; az iróniában túlságosan is jelen van a logosz, azaz a gondolatiság; a gúny pedig minden változatában durva.

Napjainkban is sokat foglalkoznak a humorral kül- és belföldön egyaránt, pl. a Magyar Művészet folyóirat 2015/2. májusi száma teljes egészében a humorra van szentelve, ismeretese az interdiszciplináris humorkonferenciák (anyagukat a Tinta Könyvkiadó publikálta).¹

Jókai Mór akadémiai székfoglalója *A magyar néphumorról* szól,² ő maga élclapokat szerkesztett, egész életében gyűjtötte az anekdotákat, olvasói és képviselőtársai lelkesen szállították neki a tréfás történeteket.³ A róla szóló szakirodalomban is sokat olvashatunk Jókai humoráról, s általában a népies anekdotákat említik mint humora forrását. Közismertek olyan humoros figurái, mint Tallérossy Zebulon, – most nem ilyenekről lesz szó (s olyan leleményeiről sem, hogy dr. Kiss Miklós Dr. Kiss Me néven nyitott rendelőt New York-ban).

Jókai nem bajlódik sem az anekdota, sem a humor definiálásával, székfoglalójának első mondatai azonban a lényegre fogalmazják meg: „A humor csak szabadelmű és felvilágosult népek tulajdona. | Nemzetek, akik szeretik kimondani az igazságot; mikor nyíltan nem lehet, képes beszédben, tréfa színe alatt is; akiknek szelleme azon önállóságra jutott, ahonnan a jót a rossztul

¹ A humor-kötetek: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter szerk. 2008, *Ezerarcú humor*. Budapest: Tinta Könyvkiadó; T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidasi Judit szerk. 2010, *A humor dimenziói*. Budapest: Tinta Könyvkiadó; Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna szerk. 2013, *Sokszínű humor*. Budapest: Tinta Könyvkiadó; Boda-Ujlaky Judit – Barta Zsuzsanna – T. Litovkina Anna – Barta Péter szerk. 2016, *A humor nagyítón keresztül*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

² 1860. január 30-án olvasta fel akadémiai székfoglalóját. Tanulmány Jókai akadémiai székfoglalójáról és az anekdota szerepéről: Filep Tamás Gusztáv 2007, *Az anekdota mint a magyar élet tükré*. In: Szegedy-Maszáik Mihály főszerk. *A magyar irodalom története II*. Budapest: Gondolat Kiadó, 418–429.

³ „Maga az író 1860-ban mintegy ötezerre becsülte az általa ismert hazai anekdoták, adomák, élcek számát, egy negyedszázad múlva már tízezret emlegetett, s valószínűleg nem túlzott. Sokat közzé is tett. 1856-ban jelent meg első gyűjteménye: *A magyar nép adomái*; a következő évben ennek százötven darabbal bővített második kiadása; 1872-ben az ugyancsak bővebb harmadik edíció, címváltozattal: *A magyar nép élce szép hegedűszóban*; majd 1914-ig még tizenkét kiadás” – írja *A magyar nép élce* c. kötet utószavában Lukácsy Sándor (Unikomis-kiadás, 61. kötet, a továbbiakban is ebből a kiadásból idézek).

nem csupán a hagyományos hit, hanem saját ítélőtehetség tudja megkülönböztetni, akik a világosságának szemébe mernek nézni, azoknál otthonos a humor.” Hosszasan ír az anekdotáról Alexa Károly, mégpedig a korszerűség szempontjából „Anekdoták, magyar anekdoták” és „Az anekdoták – létmód és idő” c. tanulmányában, 1983-ból, illetőleg 2015-ből (Alexa 2015: 140–215). Az anekdoták kisközösségek, zárt társaságok történetmesélése, védekezés a mostoha, olykor ellenséges körülmények ellen, egészen a legújabb időkig.

Jelen tanulmányom arra kíván rámutatni, hogy Jókai humora sokkal több forrásból származik, igen gyakran az érvelési lehetőségek tréfás kiforgatásából: ezt kívánom bizonyítani (főleg *Jókai és a retorika* c. könyvem alapján). Óvatosan megkockáztatom azt az állítást, hogy ilyen szempontból még nem foglalkoztak a humorról, bármennyi is a róla szóló tanulmány. Először a példa és az enthüméma megmosolyogtató alkalmazásáról lesz szó, majd a toposz-logika kiforgatásáról, ezután csak jelzésszerűen a szerkezet és a stílus humoráról (tehát a retorika inventio-dispositio-elocutio szerkezetét követem) írok, végül három parodisztikus művének humoros érveléséről. Korántsem merítem ki a lehetőségeket, de a legfontosabb jelenségekre rámutatok.

1. A retorikai érvelés két fő eszköze a példa (görög: *paradeigma*, latin: *paradigma*, tkp. retorikai indukció) és az enthüméma (tkp. retorikai dedukció, retorikai szillogizmus). Arisztotelész ezt írja a *Rétorikában*: „Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más” (1356b). A következtetés két lehetősége az indukció és a dedukció, módszereiket a formális logika állapítja meg; a mindennapi érvelésben azonban nem a formális logika szereint érvelünk, hanem a gyakorlati érvelést alkalmazzuk. A gyakorlati érvelési lehetőségei tehát a példa és az enthüméma. (Arisztotelész tehát nemcsak a formális logikát alapította meg, hanem a gyakorlati vagy retorikai érvelést is, ez a különbségtétel azonban elfelejtődött, s a 20. század második felében fedezte fel újra az angol Stephen Toulmin és a belga Chaïm Perelman, a szakirodalom igencsak nagy.)⁴

A példa tehát retorikai indukció (a terminust sajátos, nem hétköznapi értelmében használjuk, nem illusztrációról van szó).⁵ Arisztotelész szerint a hallgatóság nem igényli a hosszas levezetést, sem türelme, sem műveltsége nincsen hozzá; ezért elegendő egyetlen hasonló esetet mondani, ez a példa (*Rétorika* 1393b); a példa az összehasonlítás gondolati műveletén alapul. Történelmi és kitalált példát különböztetünk meg, a kitalált példa parabola vagy mese lehet. Mindkettőt ragyogóan alkalmazza Jókai.

Kitalált példák, mégpedig parabolák: „Mikor aztán Richárd megint leszállt az udvarra, a világegyet sem veszekedett a bohó öreggel a megjárásért. Minden tréfát fel szokott venni és mindenkitől. Az oroszlán nem használja körmeit vakarózásra, mint a kutya.” (*A kőszívű ember fiai*, II, 121) „Mint a szép gyümölcsben, melyet a féreg meglepett, látta erjedni a rohadást az egész nemzetben. Tán az almának a férgé is azt hiszi magáról, hogy ő annak az almának a fejedelme?” (*Fráter György I*, 226) „Trenk Frigyesnek már eddig is elég sok volt a rovásón. De ő azt soha életében nem akarta észrevenni, hogy vétett valamit. Tökéletes macska volt, aki megeszi a kanárimadarat,

⁴ Arisztotelész az *Első és a Második analitikában* lefektette a formális logika alapjait, ám tanulmányozta a dialektikus érvelést is, mégpedig a *Topikában*, a *Rétorikában* és a *Szofisztikus cáfolatokban* (Adamik 2004: 58). Perelman szerint ez a különbség elkerülte a formális logikusok figyelmét, a valószínűségi alapú érvelés kiesik érdeklődési körükből. *The Realm of Rhetoric* c. könyve (1982) első fejezetében összegezi a problémát, olvasható a *Retorikai lexikon logika, dialektika, filozófia retorika* c. szócikkében. Stephen Toulmin angol filozófus *The Uses of Argument* c. művében (1958) egy gyakorlati érvelési modellt állít fel. A formális logikai érvelés cáfolhatatlan premisszákon alapul, s mindig személytelen; a dialektikus érvelés olyan premisszákból indul ki, amelyek általánosan elfogadott véleményt tartalmaznak, ezek vitathatók, az érvelés pedig személyes. Úgy tűnik, hogy a nálunk megjelenő érvelési szakkönyvek nem ismerik ezt a különbségtételt, s formális logikai ismeretekkel fásasztják a jogi és műszaki egyetemek diákjait. Félreértés ne essék: szükség van a formális logikai alapokra, de a gyakorlati érvelés nem ilyen, s tudomásul kellene venni a 20. sz. második felében kidolgozott szakirodalmát.

⁵ Perelman határozta meg a példa, az illusztráció és a modell különbségét. A példa elmondása után vonjuk le a következtetést. A következtetés levonása után illusztrálunk (Perelman 1982: 106–113).

s aztán bámul rajta, hogy már most miért üldözik őt? Hisz a kanárimadár jó volt.” (Trenk Frigyes 179)

Kitalált példa, mégpedig mese (A kőszívű ember fiai I, 149):

A krák

„A régi kor természettudósai beszélnek egy csodaállatról, amelynek neve „krák”.

Pontopiddan norvég tudós le is írta e szörnyeteget.

A krák egy töméntelen nagy tengeri állat, mely lenn a tengerfenéken lakik, a melynek néha-néha eszébe jut a vizek színére felemelkedni.

Mikor aztán rengeteg nagy háta felemelkedik a hullámok közül, befedve tengeriszappal, telenőve tengeri fűgével, tengeri tulipánnal, korallerdővel, akkor a penguinok, kormoránok azt gondolják, hogy ez valami új sziget, odatelepednek, ott fészkelnek, rondítanak a hátán; a krák engedti azt békével.

Idő jártával aztán belepi a fű a hátát; a hajósok meglátják: „ni, milyen szép zöld sziget!” kikötnek rajta, birtokukba veszik, házat építenek rá; a krák mindazt tűri szépen.

Azután elkezdik a hátát fölszántani, bevetik árpával; a krák engedti a hátát szántatni, boronáltatni, legfeljebb akkor, mikor tüzet raknak rája, gondolhat annyit magában, hogy milyen nagy baj az, mikor egy ilyen nagy állat nem tudja a hátát megvakarni.

A hajósok mindig jobban találják magukat rajta, már kutat is ásnak a hátán, s ugyan örülnek rajta, mikor víz helyett zsírt meregetnek fel a kútból. A krák engedti szivattyúztatni a zsírt, hiszen van neki elég.

A hajósok a gazdag szigetre raktárakat építenek, vámot, rendőrséget importálnak rá, talán még részvénytársulatokat is alapítanak föléje. Egyszer aztán, mikor már az eleven húsáig lefűrtak, a krák azt gondolja, hogy de már ennek fele sem tréfa, s visszaszáll a tenger fenekére. Vele együtt madár, ember, hajó, raktár és részvénytársulat.

Ilyen napjai voltak a kráknak 1848-iki március közepén.”

Jókai nem kívánta a szép Trenk Frigyes immoralitását egyedi esetekkel részletezni, csak egyetlen hasonló esettel, a macska-példával érzékeltette. Azonnal megértjük, sőt: elképzeljük a szituációt, mosolyunk is rajta. Nem kívánta részletezni, hogy mi vezetett az 1848 márciusában kirobbant bécsi forradalomhoz, egy szemléletes mesével érzékeltette, hogy létezik egy tűrészhatár (egyébként a krakenről szóló matróztörténetek akkoriban is közzismertek voltak). A raktárak, a vám, a rendőrség, sőt a részvénytársaság említése a krák hátán túlzás, groteszk, mosolyt fakaszt, de hát mindez „hihető”, mert egy tekintélyérvvel meg van támogatva. (Valóban létezett a 18. században egy Erik Pontopiddan nevű híres zoológus, aki leírta az óriáspolipot; csakhogy dán volt, de volt magántanár Norvégiában; a kraken pedig norvég eredetű szó; különben is 1905 előtt Norvégia Dániához tartozott, úgyhogy Jókai nem tévedett nagyot.)

Az **enthüméma** csonka és/vagy valószínűségeen alapuló szillogizmus, Arisztotelész terminusa (*Rétorika* 1358a, 1396a). A mindennapi érvelésben nem mondunk teljes szillogizmusláncokat, rendszerint kihagyjuk valamelyik premisszát, és a megmaradtal – rendszerint a nagypremisszával – indokolunk (Szókratész halandó, mert minden ember halandó). A kihagyott láncszemeket gondolatban kiegészítjük, innen a terminus neve: *en thümo* 'ami a gondolatban van'. A nagypremissza rendszerint nem cáfolhatatlan, csak valószínű, de meggyőző, mert többnyire népi bölcsességen alapul. „Malvina hogyan engedett volna az óhajtásnak? Ez olyan felhívás, amit teljesíteni szokás. Hölgyek különösen szeretnek költségvetést csinálni. Elfogadta az írónt és tárcát, s sajátkezüleg jegyzé a teendőket.” (*Szerelmem bolondjai* I, 177) „Még egyre kérem. Hozzon egyúttal egy üveg bort is; az orvos azt tanácsolta, hogy bort igyam, akkor elmúlik az álmatlanságom. – A cseléd mindent elhitt szépen. Vannak asszonyok, akik örömet isszák a bort. (*Politikai divatok* II, 56) „Annak az embernek, aki „mindent tud”, az a nagy veszedelme van, hogy sok ember van a világon, aki csak „egyet tud”, de azt az egyet jobban tudja, mint ő; ő mindent tud, de félig; ez pedig csak egyet tud, de egészen. – S azt nem jó felingerelni! || Mert a szaktudós kegyetlen és irgalmatlan fenevad!” (*Egy ember, aki mindent tud* 113) „A jószágigazgatók, a gazdatisztek egészen föl-desuruk példáját követték a prédálásban, s legtisztességesebb ember volt közöttük az, aki azt, amit

ellopott, legalább megtakarította; a legtöbb azt sem tette: a lopott pénznek gyors forgalma van.” (*A szegénység útja* 72)

Igaz, hogy vannak asszonyok, akik örömet isszák a bort, elhiszük, meggyőző érvelés, de bizonyára vannak olyanok is, akik nem szeretik a bort.⁶ S biztosan vannak szelíd szaktudósok is. A nagypremissza meggyőző, de nem cáfolhatatlan. A formális logika az ilyen érvelést hibásnak tartja, de a mindennapi érvelésben elfogadjuk, sőt az efféle állításokon lehet vitázni pró és kontra. Az efféle állításokat hívja az amerikai szociolingvisztika *wit*-nek, népi bölcsességnek.⁷ Sokszor gnómák, szentenciák szerepelnek ebben a helyzetben. És gyakran humor bujkál bennük.

Tulajdonképpen a példa esetében is megfogalmazzuk gondolatban az összehasonlítás alapját, az enthüméma esetében a kihagyott lépést. Ezenkívül mindkét érvelési lehetőség képszerű, az érzelmeket is megmozgatja. Jókai közkedveltségének valószínűleg az is oka volt, hogy az emberek gondolkozása találkozott a regénybeli szereplőkével, s ezek az állítások olykor humorosak, szelíd derűt váltanak ki.

2. A retorikai érvelést a híres amerikai jezsuita tudós, Walter Ong toposz-logikának nevezi (*topical logic*) Ramus-monográfiájában,⁸ de egyszerűen *topikának* is hívhatjuk. Arisztotelész *Topikája* nincs magyarra fordítva, de Ciceróé igen, mégpedig *A helyek (Topica)* címen.⁹ Miért helyek? Olyan helyekről van szó (görög: *toposz, topoi*; latin: *locus, loci*), ahonnan érveket vehetünk, *érvforrásoknak* is nevezik őket (minden bizonnyal Quintilianus alapján).¹⁰ Ha modern terminust keresünk, azt mondhatjuk, hogy gondolkodási mintázatok, gondolkodási műveletek.¹¹ Nem véletlen, hogy a mai retorikai kutatás egyik fő iránya a toposzkutatás.¹²

Minden retorika tárgyalja a toposzokat, legfeljebb a sorrend vagy a csoportosítások mások. Én a következőket vettem át: definíció (meghatározás, felosztás, osztályozás/kategorizálás, részekre osztás); összehasonlítás (hasonlóságok, különbségek, fokozatok, s ide vehető a példa és az analógia); viszonyok (ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, ellentmondás); körülmények (a múltbeli és a jövőbeli tények, a lehetséges és a lehetetlen, a személyekből és a dolgokból vett érvek).¹³ Arisztotelész 28 helyet sorol fel (*Rétorika* 1397a), Perelman kvázi-logikai és a valóságon alapuló érveket különböztet meg.¹⁴ Tulajdonképpen az első három csoport kvázi-logikai érveket

⁶ A szillogizmus efféle volna: Vannak asszonyok, akik szeretik a bort. | Judit asszony. || Következésképpen Judit szereti a bort.

⁷ „A gyakorlati okoskodás arra a módra utal, ahogyan az emberek felhasználják köznapi tudásukat, és ahogyan ezt a tudást mindennapi életvezetésükben alkalmazzák: mi az, amit feltételeznek, mi az, amit soha nem kérdőjeleznek meg, hogy választják ki azokat a dolgokat, amelyekkel foglalkoznak, s hogyan illesztik egymáshoz a társadalmi érintkezésben a köznapi tudás különböző darabkáit, hogy fenntartsák a „normális” látszatokat. Ez egészen más, mint a logikus gondolkodás vagy a tudományos hipotézisek megfogalmazása és ellenőrzése – ezeket formális körülmények között sajátítjuk el, és nagyon specializált célok elérésére szolgálnak” (Wardhaugh 1995: 228).

⁸ Ong, Walter 1958, *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; 104. kk.

⁹ *Cicero összes retorikaelméleti művei* 2012, 691–720; főbb fejezetei: az érvek és helyeik; meghatározás, felosztás, szőfejtés; azonos szócsalád szavai, nem, hasonlóság; különbség, ellentét, következmény, előzmény; okok, hatás, okozat; összehasonlítás; az ügyön kívüli érvforrások: a tanúságok.

¹⁰ „Mindazok a hihető dolgok, amelyeken az érvelés nagy része alapul, ilyen forrásokból erednek...” Quintilianus: *Szónoklattan*, 5, 10, 19; a *fons* 'forrás' szót használja, ezt követik a fordítók is.

¹¹ „A tudás szerveződése” c. fejezetben olvashatunk hasonló kategóriákról, vö. Eysenk, Michael W. – Keane, Mark T. 2003, *Kognitív pszichológia*. Ford. Bocz András. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

¹² Pl. Schirren, Thomas – Ueding, Gert hrsg. 2000, *Topik und Rhetorik. Ein interdisziplinäres Symposium*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag; Richard Graff 2008, *Topics/Topoi Topik/Topoi*. In: Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knape, Joachim eds. *Rhetorik und Stilistik. Rhetoric and Stylistik*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 717–728.

¹³ Corbett, Edward P. J. – Connors, Robert J. 1999, *Classical Rhetoric for the Modern Student. Fourth Edition*. New York – Oxford: Oxford University Press, 84. kk.; Adamikné Jászó Anna 2014, *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Trezor Kiadó.

¹⁴ Perelman 1982, *The Realm of Rhetoric* 53–80.

tartalmaz, mert van formális logikai háttérük; az utolsó csoportnak nincs köze a logikához, de az érvelésben fontos, sőt Quintilianus szerint a legfontosabb, mivel minden emberi dolgokon múlik.

Az érvforrásokat vagy érvelési helyeket (*topoi, loci*) is lehet humorosan tálni, kiforgatni, s ehhez Jókai nagyon értett. Aki ismeri a komoly megoldást, jót nevetget, vagy legalább is mosolyoghat a megoldásokon.

A retorikai **definíció** szabadabb, teljesebb, ékesebb,¹⁵ nem követi szigorúan a *genus–species–differentia specifica* felépítést. Tulajdonképpen gondolatalakzat, szóközi meghatározás (görög: *horiszmosz*, latin: *finitio*). Sok példát idézhetnénk, Jókai gyakran élt vele.

„Mikor egyedül voltak, azt kérdezi komornájától Alfonsine:

– Mit csinál a bakfis?

Bakfis persze annyit tesz, mint sült hal. Hanem akik a német nyelvben e szónak valami különösen gyöngéd érzelmet akarnak adni, azok gondolnak alatta holmi olyan kis felserdült leánykákat, akik már nem gyermekek, de azért még ráérnek várni a főkötőig; akik még ártatlannok és ostobácskák; akik már éreznek valamit a szívükben, de nem tudják, hogy mit; fecsegnek és nem tudják, hogy miről; a tréfát komolynak, a komolyat tréfának veszik, s a legelső szép szót, amit nekik mond valaki, arany gyanánt kapják. Ez a bakfis.” (*A kőszívű ember fiai I*, 84. szintetizáló meghatározás, a végén összegez.)

A toposzok első csoportjába tartozik a **felosztás** is, azaz a *genus* felosztása fajaira. Szellemes felosztás olvasható *A kőszívű ember fiai*-ban (I, 160):

„Jenőnek a hideg borzadály futott végig minden idegén ez éljenriadtól – hanem a csók, az jólesett neki.

És azt mindenki olyan természetesnek találta, hogy az emberek ezen a napon egymással csókolódjanak. Hiszen olyan sokféle címe van a csóknak: az öröm csókja, a szabadulás csókja, a hála csókja, a szerelem csókja, sok félretett, sok tartogatott csók lett kiosztva ezen a napon, sok régen ígért, sok hiába várt, sok eladósult csók jutott lejárat napjához ez órában s lett megfizetve kamatoszul; sok boldog élet első csókja, sok örök elválásnak búcsúcsókja lett elpazarolva ezen a népboldogság napján.

Hanem ha e sok édes, mámorító csók között egy Júdás-csók is ejtetett, úgy ez bizonyára az a csók volt, mely Baradlay Jenő ajkát érte, a világ szeme láttára, a hölgyek legszebbikének mézes, rózsás ajkairól.”

A **tranzitívitás** olyan viszony, amely szerint ha egy viszony létezik az első és a második terminus között, valamint a második és a harmadik között, akkor ugyanaz a viszony létezik az első és a harmadik terminus között. Ez a viszony elméletileg igaz, de a tapasztalat más lehet. Gyakran lehet hallani a következő állítást: a barátom barátai az én barátaim is. Ennek az állításnak nagy a valószínűsége, de nem feltétlenül igaz (Perelman 1982: 70). A szépasszony, Corinna mondja, sőt idézi valahonnan:

„Uram, mielőtt önt ismertem volna, kész leendtem e lépést megtenni, de „most, aki önnek ellensége, az nekem is ellenségem”.” (*Az új földesúr*, 96)

„Titokban keresik a szövetségeseket.

Ígéreteket tesznek.

„Ha te ellensége leszel az én ellenségemnek, én prédául adom neked az én barátomat.”

Ami útban áll, azt el kell háritani. Ha megy: cselszövénnyel. Ha megy: pártalakítással – ha nem megy: erőhatalommal.

„Tegnap ellenségek voltunk ketten, holnap szövetkezzünk ketten, holnapután egy harmadikat megverjünk ketten. – S aztán megint lehetünk ellenségek ketten.” (*Az élet komédiásai II*, 67, ezt a képletet bárki kitöltheti a közelmúlt világtörténelmi eseményeivel.)

¹⁵ Ezek Szvorényi József találó szavai: *Ékesszólástan*, 1851, 142.

Az összehasonlításon alapul a példa (*paradeigma*) és az **analógia**. A példát már tárgyaltam, most csak az analógiáról lesz szó, itt azonban szükséges a háttér ismertetése.

A modern retorikusok, így a belga Chaïm Perelman is jelentősnek tartja az analógiát a retorikai érvelésben. „Az analógiás érvelés egy A és B terminus közötti viszonyból indul ki, amelyet témának nevez Perelman, mert ez alkotja beszédünk sajátos témáját. Ennek értékét azzal tudjuk kimutatni, ha C és D viszonyához hasonlítjuk, amely az analógia *phoroszt*, megvilágító, magyarázó elemét alkotja. Azaz ahogyan A aránylik B-hez, úgy aránylik C a D-hez. Ez az érvelési analógia különbözik a matematikai analógiától, mert a matematikában az egyenlőség viszonya szimmetrikus, itt viszont a phorosznak világosabbnak, érthetőbbnek kell lennie a témánál a hallgatóság számára, mert csak így tudja betölteni megvilágító szerepét. Amikor Hérakleitosz azt mondja, hogy az Isten szemében az ember olyan gyermekes, mint egy felnőtt szemében a gyermek, lehetetlen a phoroszt felcserélni a témával, mert az emberek általában jobban átlátják azt a viszonyt, amely egy felnőtt és egy gyermek között fennáll, mint azt a viszonyt, amely az ember és az Isten között létezik” (Adamik 2004, 39). Képletben kifejezve:

$$\begin{array}{rcccl} A & : & B & = & C & : & D \\ \\ \text{Isten} & : & \text{ember} & = & \text{felnőtt} & : & \text{gyermek} \\ \\ & & \text{téma} & & \text{phorosz} & & \end{array}$$

A három márványfej c. középkori történetben (247) olvashatunk egy megmosolyogtató hamis analógiát, ráadásul egy beszédből:

„Ejh, mit. Mondjuk ki dogma szerint, tisztán és világosan, hogy a keresztény vallás szavai nem tiltják a kétnejűséget. [...] Mit hirdet a Credo? Testünk feltámadását és az örök életet. Eszerint akinek a földön két felesége volt, úgy, hogy egyiket a másik halála után vette el, a végítélet napján mind a kettő feltámad, s ismét az övé lesz; és akkor örök időkgy együtt kell, hogy éljen mind a két hitvesével a paradicsomban. Ami nem lesz bűn a paradicsomban, a szentek egyetemében, hogy lehetne az bűn itt az árnyékvilágban, az indulatok uralkodása alatt? Állítsuk fel a *dauiditák* gyülekezetét, s mienk lesz hét év alatt az egész világ!”

„Nagy hézag esett volna a világtörténetben, ha két ilyen egymásnak született lélek, mint Lenci fráter és Meerengel össze nem találkoztak volna; a kérdés csak az lehetett, hogy melyik teszi szerencsétlenebbé a másikat?

Mert az uszorásnak is megvan a maga katekizmusa.

Miért szidalmazzák az uszorást? Azért, mert a maga marháját természetes úton szaporítja. Hát a paraszt nem azt teszi? Mikor megülteti a kotlóst: aláak tizenkét tikmont, darabja két krajcár; mikor kikelnek, pakene hendli minőségig nőnek, eladja darabját harminc krajcárért. Hát ez nem uszora? A tojásnak szabad kikelni, megtollasodni; hát a tallérnak nem?” (*Lenci fráter, 37*; a Meerengel név jelentése ’tengeri angyal’, egyáltalán nem hízelgő, mert eredetileg a cápát jelenti, antonomasztia; pakene hendli – Gebackene Händel, sült csirke.)

Az analógiák az előrejelzésekben is felhasználhatók. A tanácsadó beszéd a jövőre vonatkozik, ezért a benne használt példa vagy analógia is a jövőre vonatkozik, ezt Arisztotelész óta tudja a retorikai szakirodalom. A korabeli állapotok alapján jósol Jókai *A jövő század regényében* (1872-ben írta le az 1952. évi elképzelt helyzetet), Habsburg Árpád uralkodónak ezt mondja többek között a pénzügyminiszter (maga az uralkodó neve is humoros, Árpád nevű Habsburgot bajos elképzélni, a mai olvasónak az 1952-es év is humoros, ha az akkori tényleges „uralkodóra” gondol):

„Rettenetes hidegvérrel adta elő, hogy őfelsége egyesült monarchiáinak pénzügyei a legszomorúbb látványt mutatják. Az adók rosszul folynak be; a vámjövedelem egyre csökken a sűrű csempészet miatt; az eladott államvasutak árát már a múlt években elnyelte a fegyverkezés; a hadügyminiszter akkor is azt mondta, hogy az csak extraordinarium; de azóta a beszer-

zett hadiszerek az újabb haditalálmányok által hasznavehetetlenné lettek, s megint újból kell készíttetni. Kölcsönt az állam semmi áron nem kap már, sem az angol, sem a német piacokon; a nemzeti bank sem előlegezhet. [...] Törülni kell a kiadásokból, mert az egész direkt adót elnyeli már az államadósságok kamatja. Ha egy krajcár rendkívülit kérnek is tőle, ő rögtön leteszi a tárcáját. Ellenben van szerencséje több új törvényjavaslatot beterjeszteni, amik pénzt hoznak be; már vannak is rá vállalkozó konzorciumok. 1. Az agglégényi adó: harminc éven túl levő nőtlen férfiakra kivetendő. 2. Születési adó: minden újszülöttől fizetendő, olyankor különben is nagy örömben vannak a szülők. 3. Iskolaadó: először azokra kivetendő, akik iskolába nem járnak, hogy miért nem járnak; másodsor azokra, akik járnak, mivelhogy tanulnak valamit. 4. Zeneadó. Fizetendő minden zongorától, kintornától, hegedűtől, ami a magánosok birtokában van. Azonkívül két nagyobbszerű finánciális projectummal szolgál. Az egyik éppen a hadseregére vonatkozik, s két részből áll; az egyik rész tervezete szerint mindenkinek, aki a katonaságból ki akar maradni, erre engedély adatik ezer forintért. Az egymillió reservista között bizonyosan akad ötvenezer családapa, jó állásban levő ember, aki inkább lefizeti az ezer forintot, mint hogy a glédába beálljon és masírozni menjen; a másik rész szerint pedig a tisztí rang adatnék pénzért, hadnagyi rang egyezer, kapitányi négyezer, őrnagyi tízezer, ezredesi húszezer, tábornoki ötvenezer forintért. Ez iszonyú pénzt fogna behozni. – Végül van a háta mögött egy konzorcium, mely vállalkozik a Dunát bérbe kivenni, azon engedély mellett, hogy minden a Dunán járó hajótól mérföldek szerint megszabandó vámot szedhessen.” (*A jövő század regénye I*, 30–31)

Az **ok-okozati lánc** gyakori érvelési lehetőség, Jókai kedves humorral alkalmazza az alábbi idézetben:

„De nemzetgazdászati tekintetben is fontos és jelentékeny tényező az agár, mert nem is említve azt, hogy a legszebb kalapok a nyulak szőréből készülnek, ami tehát nevezetes kereskedelmi cikk, mellőzve azt is, miszerint hazánkban a gyümölcsstenyésztsnek legátalkodottabb ellenségei a nyulak, melyek a fiatal ojtványok kérégeit lerágják, s ekként gyümölcsstenyésztsről addig szó sem lehet, amíg az agarak rendes működése szervezve nincs; csupán arra kívánjuk figyelmünket vetni, vajon a hazánkban annyira pártolandó lótenyészts és nemesítésnek mi a legerősebb rugója? Az agár! Ki a tatár fog szaladni az agár után? Ahhoz ló kell, mégpedig jó ló. Tehát az agarászat mozdítja előre a lótenyésztsét.” (*Egy magyar nábob II*, 84)

Sokféle **ellentmondás** van, sok ellentmondás feloldhatatlan, de sokféleképpen lehetséges az ellentmondás feloldása (Perelman ezzel kiemelten sokat foglalkozik, Perelman 1982, 54–60). Az egyik lehetőséget szemlélteti az alábbi furfang, Kaulman Félix tanácsot kér Sámuel apától (ha van fekete humor, ez az érvelés inkább annak mondható; különösen az egy pap, sőt egy pápaságra pályázó apát szájából):

„Elvenni akarom a leányt, s akarom, hogy törvényes hitvesem legyen, *hozzám kötve*, akinek én parancsolok. De amellet úgy akarnám a dolgomat intézni, hogy én ne lennék öhozza kötve; ő ne parancsolna nekem. Egyszóval, hogy amíg én akarom, feleségem, mikor nem akarom, nem feleségem. Ebben adj nekem tanácsot.” „– Óh, igen, tudok egy ilyen módot, de csak egyetlen egyet – szolt Sámuel. – Megesküszöl, akivel akarsz, a vallás rendes megtartásai szerint itt Bécsben. Mikor aztán azt akarod, hogy ez a házasságod ne legyen házasság, a bécsi bankárházaddal felhagysz, a firmádat leveszed, s átköltözöl párizsi házádba. Firmád ott is fennáll, már apád francia polgár volt, s te is az vagy. Ha egyszer aztán ott célszerűnek látod megmenekülni a hitvestárstól, egyszerűen megismerteted azzal a körülménnyel, hogy a francia törvények előtt semmi házasság sem érvényes, mely nem polgári hatóság előtt kötött. ...” (*Fekete gyémántok I*, 161–162)

3. Humorát tetten érhetjük regényei **szerkezetében**, bevezetéseiben (pl. *Az új földesúr*: a regény a passzív rezisztenciába vonult régi földesúr feloldhatatlan ellentmondást tartalmazó szavai-val kezdődik: „...*Cogito*; ergo sum.” (*Gondolkozom, tehát vagyok.*) | Tehát, ha „non cogito”, akkor „non sum”. [...] Hanem hát az Úr rendelte, hogy olyan állatok is legyenek a világon, amik félig

növények; tehát – vegetáljunk!!!”); befejezéseiben (pl. *A kiskirályok*: a nevetségessé vált dzsentrik tovább funkcionálnak: a hivatalokban, a parlamentben); leginkább **zárójeles megjegyzéseiben** (minden művében gyakori).¹⁶ Az alábbi közbeszúrások személyes megjegyzései, gyakran humorosak; olykor tájékoztató jellegűek, de akkor is kedvesek, megmosolyogtatók; olykor pedig szubjektívek:

„A város népe még jócskán alszik. (*Szilveszter-ét után soká szokott reggeledni.*) A boltok sincsenek még nyitva.” (*A lócsei fehér asszony I*, 52)

„– De legalább ne szidja az Istenét meg a szentét annak, akire haragszik.

– Hiszen ha az apját-anyját szidom, azt föl se veszi a pernahajder; ha a lelkét szidom, az nincs neki, de szentje van, aztán nem törik bele semmi porcikája. Az ebadtának, kutyateremtettének.

(*Utoljára még kiderül, hogy a magyarnak a káromkodás afféle biztonsági szellentyű, melyen keresztül a felforrnt indulat elrepül. Lesz belőle nemzeti virtus.*)” (*A mi lengyelünk I*, 53)

„De íme két tudós férfiú közeledik, akik még csatos cipőben járnak, s háromszegletű kalapot viselnek; a régi jó medesztus idők maradványai: nagytiszteletű tudós Harangi Ézsaiás és szintén azonos című Tóbiássy Mózes professzor urak. (*Még akkor tanárok nem voltak, csak professzorok.*)” (*Elbeszélések III*, 141, *A debreceni lunátikus*)

„(Zárjel között mondvá, én kétféle nemét ismerem a szerelmes verseknek: az egyik *olyan, mint a méhe*, szeretem zöngését, tudom, hogy tele van mézzel, s viszi azt királynéjának; hadd vigye, nem bántom; a másik *olyan, mint a szúnyog*: úgy énekel messziről, úgy könyörög, hogy hadd csípjen meg valakit! Hiszen bár csipné már, csak ne énekelne a fülébe. – Bélteky Feri verseit Ilonka határozottan a szúnyogok válfajába osztályozta.)” (*A szerelem bolondjai II*, 81)

„Lábainál nagy virágú szőnyegen pálmabor, kétszersült és egy férfi hever; amit közönséges nyelven szép embernek neveznek. (*Nem tudom, nem vagyok asszony.*) A férfi mandolint tart kezében és dalt ver rajta, a hölgy tárcáját tartja a kezében, s írónnal verseket ír belé. A férfi dallamot rögtönöz hozzájuk és elénekli.” (*Szélcsend alatt. Az életből elvesve 82, A szegény asszony c. elbeszélés*)

Gyakran előfordul az a megoldás is, hogy a szereplő gondolatait teszi zárójelbe:

Híttak már téged „kis szamaramnak”?

(Kicsinek nem.) (*De kár megvénülni! 110, a mindig hoppon maradt nöcsábásztól kérdezi Passiflora nevű éppen „ügyeletes” barátnője.*)

4. Hasonlóképpen a stílusesszékben – a trópusokban és a figurákban – is sok humor lapang. Jókai stílusát erőteljesen jellemzik az alakzatok (figurák), különösképpen hasonlatai humorosak (a stílusesszék humorával sokat foglalkozik a szakirodalom, hasonlatokkal kevésbé, inkább a többi alakzattal és a trópusokkal).

Jókai **hasonlatai** többségükben humorosak, sőt gúnyosak, szellemesek, nagy részük az állatvilágból származik (természetesen nem készítettem statisztikát – nem is érdemes –, de minden különösebb kockázat nélkül megállapíthatjuk).

„Szilamérnak az arcába lógott az üstöke, *mint a szomorúnyír ága*; el se hártotta onnan.” (*Bálványosvár 142*)

„Nekünk kifelé áll mind a szekérrudunk. Idestova úgy kimaradunk, *mint a káposztatorzsa a hóból.*” (*Bálványosvár 180*)

„Azok már csak Szalmás uramra vártak, hogy nekiüljenek a lakomának; ezt Szalmás uram jól tudva, bánta is, akárhogy megy végbe a kastélyban a parádé, *sietett, mint rák az iszapba*, saját elementumába.” (*A kőszívű ember fiai I*, 134)

¹⁶ A. Jászó Anna 2015, Jókai és a zárójelek. *Magyar Nyelv*, 111 évf. 4. sz. 449–456.

„Anonymus úgy fordította a fejét a duzzogó menyecske felé, *mint mikor a görény a gyöngytyúkra sandít*; aztán egyet köszörült a torkán, ezzel adott választ, s igyekezett kifelé az ajtón.” (*A kiskirályok I*, 270)

„Magas, egyenes, daliás termete, szénfekete bajusza, *mint két pargrafusfark*, felkunkorítva, körszakállá sima állát felbodorítva sővényzi körül, arca piros, jól táplált; fekete haja homlokközépen szétválasztva, *mint Hunyadi János képein látszik*.

Olyan jó őszinte, nyílt magyar arca van, hogy bizony akárkit elszédítene első tekintetre.” (*Az új földesúr* 28, az ál-Petőfiről van szó, később kiderül igazi neve: Straff, meg az is, hogy titkosügynök.)

„Ah! Hesperis erénye erősen áll, *mint a Gellérthegy*; de még annál is erősebben; mert a Gellérthegyről töredeznek le egyes sziklacsomók, de nem a Hesperis grániterényéről!” (*De kár megvénülni!* 168)

„A költők csatába induló nótákat pengettek és trombitáltak; a jósok előre kihirdették, hogy úgy fog lehullani az ellenség, *mint mikor megrázzák a fát*, és lehullanak a cserebogarak, s a vitéz bajnokok nemkülönben fognak cselekedni, *mint a pészmakacsák*, melyek a fa alatt állanak, és menten föleszik a cserebogarakat...” (*Elbeszélések II*, 115, *Az utolsó cigányország*)

„Azon valami kofa rést tört, *s mint a remeterák a csigahéjból*, ott dugta ki a fejét, boltot rög-tönözve a palánkon...” (*Elbeszélések III*, 204, *Ne hagyj magad!*)

„Mondám én; hát ti most már ki akartok engem dobni, *mint az almából a kukacot?*” (*Akik kétszer halnak meg II*, 180)

„A jelenlegi jövedelem egészen rámegy az adósságtörlesztésre és a kamatokra (*s az az adósság olyan, mint a polip, mentül jobban törlesztik, annál jobban nő*). Akkor pedig az egész jövedelem megvolna, lehetne élni gond nélkül – egész holtig. – Azon túl pedig – nem következnek semmi.” (*Akik kétszer halnak meg II*, 226)

„Ő is azon furcsa emberek közé tartozott, akik szeretnek titokban saját maguk tudtára csupán becsületesnek lenni; *öszön ez, mint a macskánál a mosdás*, ki ha besározza a talpát, nem nyugszik, míg tisztára nem nyalja: – a kutya hagyja sárosan.” (*Az élet komédiásai I*, 125)

„Csakhogy mindez csupa ránc volt már, s a homlokán a redők olyanok voltak, *mint a zsol-tárban a léniázott kóta*. [...] s aztán elkezdte megint felhúzni a nyikorgó láncokkal az állat módra nyivakoló hidat.” (*Szép Mikhál* 49)

„A pad végén legszélről ült a fürmenderné; hegyes orra, bóbítás főkötője *a gyöngytyúkhöz tevő hasonlónvá*, s ha megszólalt, a hasonlatosság csak annál tökéletesebb lett.” (*Szép Mikhál* 167)

„Hej, hogy beleakadt a szeme a szép tüneménybe a vén szerelmesnek! *Mint mikor pajkos pásztorfiúk darazsat füstölnek ki csóvával a faodúból, s egyszerre lángot vet az egész pudvás fa!*” (*Szép Mikhál* 185)

„Iván ámolyogva [merengve] ért haza. Először életében jutott eszébe, hogy milyen üres ez a ház. A csillagrendszer nem érdekelte most. Maga is olyan *pályakörében megháborított bolygódformán* érezte magát.” (*Fekete gyémántok I*, 47)

„– Eszerint a perünknek vége van.

– De nincs! – kiálta felugorva élénken a fiskális, *mint egy kis bodzabélbáb*.” (*Kárpáthy Zoltán I*, 57, Maszlaczkya magyarázza a pert Abellinónak.)

„Maszlaczkya úr, *mint egy bús bagoly*, jelent meg a vidám társaságban, a heverőben levők siettek nála kérdezősködni.” (*Kárpáthy Zoltán I*, 161)

„...szemei úgy jutottak húsos, kövér homloka két felére, *mint valamely becsületes tengeri főkáké*.” (*Kárpáthy Zoltán I*, 145, Abellino kövér orvosáról van szó.)

„– Én meg nem foghatom, ha minden ember oly konfúzus! – kiált Tarnaváry úr, ki szüntelen jár-kel alá s fel a termekben, *mint a görög filozófusok horgas atomusa a káoaszban*.” (*Kárpáthy Zoltán I*, 147)

„Boltay mester ilyen dolgokat hallva naponta, dühös kezde lenni, *mint kánikulában a bi-valy*.” (*Egy magyar nábob II*, 7)

5. Végezetül csak utalok **paródiáira**: a *Félistenek bolondságaira*, mely az előadásmód paródiája, az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* c. letehetetlen olvasmányra, mely a státustan és a törvényszéki tárgyalás paródiája, *A három márványfej* pedig szenzációs disputaparódia, több síkon is. (Jókaiban mindig élt a tréfás kedvű diák. Első regényében, a *Hétköznapiak*-ban olyan parodisztikus jelenetek vannak, amelyek erősen emlékeztetnek a *Helység kalapácsa* humorára,¹⁷ hasonlóképpen neveltség *A kiskirályok*-ban parodizált öskutatás.)

A *Félistenek bolondságai* az alcíme szerint történelmi komédia, tulajdonképpen neveltető paródia, beleépítve egy regényfeleségbe – mondja az utószó. Az író életében nem látott napvilágot, 1912-ben egyszer jelent meg, majd az Unikornis-kiadás 105. köteteként 2003-ban. Egy pikáns történet, arra is jó, hogy „életközelve” hozza a római aranykor hírességeit.

Most csak egyetlen szenzációsan mulatságos jelenetre hívom fel a figyelmet. A nagy szónok, Cicero papucsférj, otthon felesége, Terentia zsmokoskodik, még szakmájába is beleszól. Jelenetük az előadásmód (*pronuntiatio, actio*), elsősorban a gesztikulálás paródiája. Cicero otthon elpróbálja egyik beszédét – amely ellenfelének folyamatos gyalázása, személyeskedés: *argumentum ad personam* –, neje hallgatja és javítja, osztogatja tanácsait. Cicero a tanácsok alapján ismét, majd az egész beszédet is elmondja félbeszakítás nélkül.

Terentia: Mi van a kezében?

Cicero: Nehéz feladat. Beszéd a consul ellen, ki most hatalmon ül, és beszéd saját magamról.

Terentia: Valóban nehéz. Szeretném hallani.

Cicero (*középre áll*): Elmondom. Közbeszélhatsz.

Terentia: A tógát csavard bal karod körül: az ne mozduljon. Elég a jobb.

Cicero (*bal karját tógájába csavarva hozzáfog*): Látod-e már, te fenevad, hogy minő panasz vágódik homlokodhoz?

Terentia: Nem úgy kell ezt. Az a heves kézmozdulat közönséges szónokoké. Cicero e szót félvállról nézve ellenfelére mondja, leeresztett karral. Így.

Cicero: Azt kérdi mindenki, hogy lett consullá ez a szíriai, kinek fekete pofája rabszolga eredetére vall. Bozontos szakálla, ráncos homloka, kancsal szeme, odvas fogai hogy csábítottak el valakit, aki meglátta?

Terentia: Ne mutogasd apróra a részleteket, amiket megneveztl. Te e szavaknál hátrahúzódom undorodva, s egy szónál a szád elé teszed a kezdet. Ekként.

Cicero: Vagy tán ékesszólásoddal ragadtad el a népet? Kértem tőletek, Quirites, ki hallotta őt másképp beszélni, mint dadogva?

Terentia: Ezt a mondást a szónok a néphez intézi hátrafelé fordulva. Jól van.

Cicero: Avagy tán vitézségedért szerettek meg? Ugyan látott-e tégedet valaki nagy veszély idején másként, mint futvást?

Terentia: Itt a szónok olyan mozdulatot tesz, mintha korbáccsal ütne a futó hátára.

Egy hírhedett kalandor a XVII. századból az ügyállás és a törvényszéki tárgyalás paródiája. Koblenz városát ostromolják a franciák. Hugót, a tüzértisztet árulással vádolják. A nagyherceg és a soltész vezeti a tárgyalást. A státustan szerint három kérdést kell tisztázni: van-e bűn (An sit?), mi az (Quod sit?) és milyen az (Quale sit?). Kétségtelen tény, hogy Hugó bűnös; a bűn a legszörnyűbb: árulás; az okok, a motívumok és a körülmények vitathatók: Hugó pedig folyamatosan és igen élvezetesen hazudozik, a képtelenebbnél képtelenebb kalandokat meséli el. A nagyherceg mindig felmenti azon az alapon, hogy „amennyit vétett, annyit helyrehozott”. A soltész nem ért ugyan egyet vele, de végül mindig beleegyeznek az ítéletbe, a herceg mindig kimondja: „ez a főbűnjáró büne deleáltassék!” Deleáltassék, azaz töröltessék. A szerepek a tizedik, „Az ördög vilá-

¹⁷ Vö. Imre László 2010, *A Hétköznapiak három megközelítése és ami ebből következik*. In: Tóth Orsolya szerk. *Színház, dráma, irodalom*. Pécs: Pro Pannonia Kiadó, 286–293; Imre László 2015, *Irodalomalaptás és irodalomfejlődés a 18–19. századi magyar irodalomban*. Budapest: Nap Kiadó, 61–69.

gában” című kaland után cserélődnek fel. A nagyherceg nem hiszi el az ördögöket, a levegőben röptülő varázslónőket, de a soltész váratlanul külső érvre, „szakértői” bizonyítékra hivatkozik:

„(– Bolond vagy bizony te, vagy álmodtad mindezt! – fejezé be a vallomást a nagyherceg. – Nem hiszek én ebből semmit, egy szót sem.)

(– No, márpedig *ez az egy igaz* – mondá a soltész –, a sok hazugság között, amikkel bennünket a gazfickó hetek óta traktál, ez az egy autentikus dolog. Mert hasonló esetekről értesítene bennünket *Majolus és Ghirlandinus*, nemkülönben a világhírű *Boccaccio*, kiknek állításait kétségbe vonni nem lehet.¹⁸ Most az egyszer a bűnös szigorúan a való dolgok előadása mellett maradt vala.)

(– Minthogy azonban az ördöggel való szövetséget re ipsa és de acto alá nem írta, annálfogva a pactum implicitum diabolicum neki mégis be nem számíttathatik, és így ezen vádpont, ha csak következményei nem lesznek, önnönmagától elesik – mondá ki a nagyherceg.)” (227)

Ennek a helyzetnek a humorát a tekintélyérv alkalmazása adja. Arisztotelész nyomán külső és belső érveket különböztetünk meg. A külső érvek lényegében tekintélyérvek, egyikük a tudós tekintélyekre való hivatkozás. A soltész és a nagyherceg tekintélyre hivatkozva elfogadják a legnagyobb képtelenséget, minden vita nélkül. Ilyesmi biztosan csak a XVII. században történhetett meg.

A *három márványfej* igazi vad középkori történet, egy raguzai legenda kibővítése, regénnyé formálása, tele csatajelenetekkel szárazon és vízen, természeti katasztrófákkal, erdőégéssel, gátszakadással, balkáni népek harcával, pusztulásával. De mindenekfelett szerelmi történet (vö. Szilasi 2000). 1887-ben jelent meg, amikor is Jókai már kapott a kritikusoktól hideget-meleget. Éppen ezért a cselekményt húsz helyen megszakítja, s kb. tíz oldalanként beiktat hosszabb-rövidebb disputákat a kritikus és a szerző között. A kritikus szavai tulajdonképpen paródiák, Jókai tökéletesen tudta, hogy mit fognak kifogásolni ellenfelei (ezzel persze jellemzi saját írói módszerét). Egy-egy disputa szerezpel a mű elején, a szerzői előszóban és az első fejezet legelején.

A szerzői előszó retorikai gondolatalakzat, *prolépszisz*, azaz *megelőzés*: „Ezáltal megkönnýítem a kritikának dolgát, és elveszem a kenyerét – ami kettős jó cselekedet.” Az első disputa *sejtetés* (Jókai tudta – mint a 20. századi olvasáspszichológusok –, hogy olvasás közben milyen fontos az *anticipáció*. Az *elővélemény* nagyszerű terminust használta, vö. *Az elátkozott család* 120):

„*Kritikus*. Micsoda inkorrekt cím? „Márványfej”? Fej alatt az organikus test részét értjük. Ha márványból van, akkor már szobor. Tehát helyesen: „Három márvány mellszobor”.

Szerző. Engedelmet kérek, ezek éppen csak „fejek”. Semmi sincs hozzá más. Hogy miért hiányzik náluk a test többi része? Ez az elbeszélés legutolsó lapján lesz olvasható, amit előre elárulni nem lehet – tehát hadd következék az első fejezet.”

Az első fejezet címe: *A három tüzes szentek klastroma*. A kritikus azonnal tiltakozik: „Miféle *tüzes szentek*? „Fagyosszenteket” ismerünk. Pongrác, Szervác, Bonifác. De tüzes szentek? Kik azok?” Később kiderülnek a kritikus elvei: „Előre kijelentjük, hogy holmi csodatételeket nem fogadunk el: vagy tessék azt írni az elbeszélés alá, hogy „legenda”: akkor más megítélés alá esik; de ha regény, akkor reális, circumstantialis, minuciózus magyarázatot követelünk.” (8)

A Gyulai-féle kritikusok felismerték a Jókai-regény sajátosságait, de saját nézeteikbe ez nem volt beilleszthető, nem fogadták el. Jókai válaszként egy minden képzeletet felülmúló vad regényt produkált – nyilván szándékosan –, s ebben helyezi el a disputákat, melyekben játékosan-szellemesen védi a maga teremtette sajátos regénytípust, amely létezett a világirodalomban, csak kritikusainak esztétikai értékrendjében nem (a románcról van szó, melyet Northrop Frye nyomán Nyilasy Balázs elemzett könyveiben).

Összegezés. Jókai humorát tetten érhetjük a példában és az enthümémákban, a toposz-logika, avagy az érvelési közhelyek játékos alkalmazásában; szerkezeti megoldásaiban, hasonlataiban;

¹⁸ Valószínűleg Szent Majolus, azaz Majolus of Cluny (906 k. – 994), a clunyi reform elindítója, valóban nagy egyházi tekintély.

regényparódiáiban, mégpedig a gesztusok, a személyeskedés, a képzavarok; a törvényszéki tárgyalás és a tekintélyérvek; a disputa tréfás-játékos bemutatásában. Most csak az érvelés humorát mutattam be, nem eshetett szó a szavakban, a népetimológiákban, a névkalkotásban, a kapcsolót egyenes beszédben és a stílusesszóközökben, a trópusokban és a figurákban fellelhető játékoságról. Ezért is élvezetes olvasmány minden Jókai-regény. És ezért is tilos őket átírni!

Kitekintés. A külféle publicisztikai műfajokban is megfigyelhető a retorikai érvelés, sőt az érvekkel való humorizálás is, elsősorban a példa (paradeigma) alkalmazásában. Hasonlóképpen megfigyelhető a mindennapi beszédben. Érdekes volna a spontán beszédet elemezni a Jókai-műveken kipróbált módszerrel.

Felhasznált irodalom

Adamik Tamás főszerk. 2010, *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.
 Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004, *Retorika*. Budapest: Osiris Kiadó.
 Adamikné Jászó Anna 2013, *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Trezor Kiadó.
 Adamikné Jászó Anna 2016, *Jókai és a retorika*. Budapest: Trezor Kiadó.
 Alexa Károly 2015, *Bujdosó mondatok*. Lakitelek: Antológia Kiadó.
 Arisztotelész 1999, *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Budapest: Telosz Kiadó.
 Cicero, Marcus Tullius 2012. *Cicero összes retorika-elméleti művei*. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony: Kalligram.
 Corbett, Edward P. J. – Connors, Robert J. 1999, *Classical Rhetoric for the Modern Student. Fourth Edition*. New York – Oxford: Oxford University Press.

Frye, Northrop 1998, *A kritika anatómiája*. Ford. Szili József. Budapest: Helikon Kiadó.
 Nyilasy Balázs 2005, *A románc és Jókai Mór*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
 Nyilasy Balázs 2011, *A 19. századi modern magyar románc*. Budapest: Argumentum.
 Ong, Walter J. 1958; *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
 Perelman, Chaïm 1982, *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame – London: University of Notre Dame Press.
 Quintilianus, Marcus Fabius 2008, *Szónoklattan*. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony: Kalligram.
 Szilasi László 2000, *A selyemgubó és a „boncoló kés”*. Budapest: Osiris-Pompeji.
 Wardhaugh, Ronald 1995, *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

* * *

Zimányi Árpád

Teleki József nyelvszemléletének mai tanulságai

1. A nyelvújítás korának méltatlanul elfeledett alakja gróf Teleki József. *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által* címmel nyelvelméleti témájú értekezés fűződik nevéhez. Különös időszerűséget ad áttekintésünknek, hogy ez a jelentős munka 200 évvel ezelőtt készült, pontosabban a Marczibányi Intézet 1816-ban meghirdetett pályázatára nyújtotta be. A mű célja, hogy nyelvtudományi alapokra fektetve összefoglalja a nyelvújítás addigi eredményeit, és megalkossa a nyelvújítás elméletét. A munka értékét már maga a pályadíj elnyerése jelzi, legfőbb érdeme mégis az, hogy megállapításai, nyelvleírásának számos pontja visszaköszön a későbbi nyelvtanokban, meglepő módon még a 20. század második felében is. Teleki József neve és tevékenysége mostanra – méltatlanul – a feledés homályába merült, az évforduló kapcsán tehát min-

denképpen érdemes felidézni életét, munkásságát, nemcsak annak jelentősége, hanem az utókorra tett hatása miatt is.

2. Teleki József 1790-ben született és 1855-ben halt meg, figyelemre méltó nyelvi szintézisét tehát nagyon fiatalon írta. Ha a családi háttérrel nézzük, felkészültségén nem csodálkozhatunk, hiszen édesapja az a Teleki László író, költő, aki 1806-ban ugyancsak pályázatra készítette el *A Magyar Nyelv előmozdításáról buzgó Esdeklései* című munkáját, és aki később Kazinczyval sűrű levelezésben állt a nyelvújítás, az ortológia és neológia ügyeivel kapcsolatban. Amíg az apa mérsékelt ortológus volt, fia inkább a neológus Kazinczy – ugyancsak kiegyensúlyozott – irányvonalát követte, nélkülözhetetlenek bizonyuló kitekintéssel az európai helyzetre. Teleki József számára sokat jelentett a Göttingában töltött két

egyetemi év, amikor megismerkedett az európai, ezen belül főleg a német nyelvvelés elméletével és gyakorlatával. Korszerű forrásokat tanulmányozott és épített be művébe: többek között Herder, Jenisch, Klopstock, Wieland nevét említjük (Éder 20). További közvetlen előzménye Kis János *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimíveltetése módjairól, eszközeiről*, valamint Pápay Sámuel *A magyar irodalom eszmérete* című 1806-ban, illetőleg 1808-ban megjelent könyve. Teleki jól ismerte Versegly Ferenc három évtizedet magában foglaló életművét éppen úgy, mint Révai József felfogását. Ez az időszak, az 1810-es évek a magyar nyelv, nyelvleírás, nyelvtanítás és nyelvvelés szempontjából meghatározó és rendkívül termékeny időszak volt, az 1772 és 1872 között zajló nyelvújítás fő periódusa (Fábián 1984. 37–40).

3. Teleki József bölcséleti kérdésekből indul ki: foglalkoztatja többek között az emberi beszédtevékenység fejlődése, a nyelvtökéletesség ügye, és ezzel együtt a nyelv tökéletesítésének, azaz a nyelvvelésnek a lehetősége. Vegyünk szemügyre e témák közül néhány gondolatot! A gyermek beszédfejlődéséről a következő magyarázatot adja: amikor a fiatal elme eszmélni kezd, azonnal gondolatai támadnak. Ezek eleinte rendezetlenek, de nemsokára tiszta képzetekké válnak. Így alakul ki a belső, úgynevezett lelki nyelv. A „társasági élet” – azaz a társadalom hatásai – révén külső jellekkel bővül, és a beszélőszervek segítségével megjelenik a külső nyelv, amely valójában a belső nyelv tükré.

A pályamű címében foglaltak szerint is számára központi kérdés a nyelvtökéletesség, melynek hat jellemző vonását különíti el: bőség, határozottság, rövidség, tisztaság, reguláság és szép hangzás. A nyelv fejlesztésének legáltalánosabb célja, hogy mindent árnyaltan ki tudjunk fejezni. „A nyelvnek csinosítása, tökéletesítése nemcsak megengedhető, hanem kerülhetetlenül szükséges, minden nemzetnek minden embernek szoros kötelessége” (116 – zárójelben a forrásműből vett idézetek oldalszámjai). Meglátása szerint nyelvünk művelésére buzdítanak a nagy európai nemzetek példái, ennek bizonyítására bemutatja az olasz, a francia, az angol, a német és a holland nyelvvelést, sőt foglalkozik a dán példával is. Az utóbbiról úgy nyilatkozik, hogy kis nyelv, mégis kidolgozott, kiművelt eszköz, „a magok szükségégeinek megfelel” (130). Mindezek alapján megállapítja, hogy új szavak és szólások folyamatosan keletkeznek, mégis tudatosan és folyamatosan fejleszteni kell nyelvünk egészét. Ha ez nem történik meg, akkor nem lesz képes ellátni feladatát, „mert amely ma határozott, bő és csinos, holnap szűk, határozatlan és éktelen [azaz ékesség, dísz, csínosság nélküli – Z. Á.] lehet” (140).

A vita nem is a nyelvvelés szükségességéről, hanem annak módjáról bontakozott ki (143). Teleki a nyelvvelés elsődlegességét hangsúlyozta (150), akárcsak három évtizeddel korábban Bartzafalvi Szabó Dávid, a Magyar Hírmondó újító kedvű szerkesztője, aki tézisekben fogalmazta meg elveit (Fábián 1984. 33). Mindketten úgy látták, hogy a nyelv előbb-utóbb megszokhatja a furcsa szavakat is. Teleki hivatkozik az 1795-ös Debreceni Grammatikára, amely többek között kifogásolta a *lap* (pagina), *nyelvvelés*, *nyomatvány*, *szótár*, *tökéletesteni* szavakat. Az észrevételek akkor talán helyénvalók voltak, mégis megmaradtak ezek a formák, mert „szükségünk vagyunk rájuk” (349). Ez a szemléletbeli alaptétel – ti. a nyelvvelés meghatározó volta – időtállóan bizonyult, hiszen ma is el tudjuk fogadni, ahogy azt a Nyelvvelő kézikönyv (a továbbiakban: NyKk.) *nyelvvelés és nyelvi norma* című (szó)cikke részletesen kifejti (1985. II. 374–381).

Teleki jól látja az írók szerepét, akik sokszor továbblépnek a nyelvveléshez. Újításuk azonban csak javaslatok, melynek elterjedése, „közönséggé válása” már a nyelvvelés után múlik (vö. *írói nyelv és nyelvi norma*, NyKk. I. 467–469).

Teleki József munkájának következő fejezetei egyfelől leíró nyelvtannak, másfelől nyelvvelési, nyelvhelyességi értékelésnek tekinthetők. Bemutatja az új szavak alkotásának lehetőségeit, mindenekelőtt a szóösszetétel és a szóösszetétel formáit, majd további szóképzési módokat taglal. Sorra veszi a tövek (a „gyökérszók”) típusait, valamint a toldalékok szerepét és formáit. A képzők közül bemutatja a nyelvújítás korának kedvelt elemeit: *-ás, -és, -asz, -ész, -mány, -mény, -alom, -elem, -dalom, -delem, -ság, -ség, -vány, -vény* stb. Nem pusztán morfológiai, hanem funkcionális vizsgálatokat végez: így többek között rámutat a határozói igenév tömörítő szerepére.

A szóösszetételről megállapítja, hogy segítségével hasznos, világos értelmű szavak jönnek létre. Jól érzékeli, hogy „az összetétel törvényei nyelvünkben nincsenek kifejtve” (204), ezért szorgalmazza azok tüzetes vizsgálatát. Behatóan

foglalkozik az idegen szavak átvételével, a szókölcsonnással. Elkülöníti a szükséges, a nyelvünkbe beilleszkedő szavakat azoktól, amelyek megőrzik idegenszerűségüket. Javaslatra szerint az előbbiek magyarosan, az utóbbiak idegenszerű formában írandók (219). Fölfedezi ragozó nyelvünk hajlékonyságát abban a tekintetben, hogy az idegen szavakat is könnyedén tudjuk toldalékolni.

A régi elavult szavak felélesztéséről című fejezetben leírtak szerint a nyelvi változások egy része „romlás, elaljasulás” (238), ezért is fontos a régi szavak felújítása, amely „kellemetes kötelesség” (239). Példának hozza Portugáliát, amely több évszázados spanyol hatás után az 1792-ben megalapított „tudományok akadémiaja” (240) által a 16. századi nyelvi formákat igyekszik újra elterjeszteni. Még ilyen apró részlet tekintetében is hitelesnek tekinthetjük a Teleki által leírtakat, ugyanis mindezt alátámasztja Szijj Ildikó közelmúltban megjelent tanulmánya a portugál nyelv-művelésről (Szijj 2008. 281. In: Balázs–Dede 280–285). A felújított szavak között Teleki megemlíti a *hős*, *rege*, *szobor* főneveket, amelyek az újabb szakirodalom példáiként is feltűnnek (Fábián 1984. 55–56; NyKk. II. 568–571).

A vidéki szók közönségessé tételéről fejezet cím a tájnyelvi szavak köznyelvvé válására utal. Teleki nagyon hasznos szókincs-bővítő eljárásnak tartja: „Mennyire lehetne még nyelvünket ilyenek által gazdagítani, kivált nagy lehetne ebből a nyereség különböző mesterségekben előforduló mesterszavakra nézve” (253). Idézi többek között a *hölgy*, *csermely*, *hullám*, *idomtalan*, *silány* lexémákat, amelyek a régi szavak felélesztése és a „vidéki szók” közhasználatúvá tétele ugyancsak ott szerepel a Nyelv-művelő kézikönyv nyelvi normával foglalkozó írásai között (932–937)

Forrás:

Teleki József: *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Irodalom:

A magyar nyelv szótára I–VI. Szerk. Czuczor Gergely és Fogarasi János. Pest. 1862–1874.

Éder Zoltán 1988. A Marczibányi Intézet pályakérdése. In: Teleki József: *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 9–26.

Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Szijj Ildikó 2008. A portugál norma. In: Balázs Géza és Dede Éva (szerk.) *Európai nyelvművelés*. Inter Kht. – Prae.hu, Budapest. 280–285.

Nyelvművelő kézikönyv I–II. Főszerk.: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980–1985.

Nyelvművelő kéziszlótár. Főszerk. Grétsy László és Kemény Gábor. Auktor Kiadó, Budapest, 1996.; Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.

A további fejezetek az új szólásmódokkal, a nyelvtisztasággal, a nyelvtani szabályokkal és a szép hangzással foglalkoznak, számos példát bemutatva (pl. az *-íroz* képző „magyartalansága, a *szerettem férjem, kedvelted fiad* igenévi igés szerkezet, valamint az idegen szavak idegenszerű és a magyaros ejtészváltozatának szembeállítását).

4. Teleki Józsefet az utókor nem is nyelvészeti munkái miatt tartja számon, hanem elsősorban tudományszervező és politikusi tevékenysége, valamint történelmi munkássága miatt. Kezdetektől részt vett a Magyar Tudós Társaság megszervezésében, és 1830-ban első elnökévé választották. A királyi tábla bírójára, Csanád, majd Szatmár megye főispánjára, Erdély kormányzója. 1848 áprilisában a forradalmi megmozdulások hatására ő hívta össze az utolsó erdélyi rendi országgyűlést, amely kimondta Magyarország és Erdély unióját. Teleki nem sokkal később lemondott tisztségéről, és visszavonult a közélettől. Hátralévő éveiben történelmi kutatásokkal foglalkozott: *A Hunyadiak kora Magyarországon* címmel 12 kötetesre tervezett monográfiáját írta, melynek felét tudta sajtó alá rendezni.

Mint láttuk: e rendkívül gazdag életpályának már a kezdete is ígéretesen indult, és nyelvleírásának megállapításai sorra visszaköszönnek a későbbi munkákban, így például a Czuczor Gergely és Fogarasi János által készített szótárban, pontosabban annak terjedelmes és igen tartalmas – leíró és történelmi alaktannak is tekinthető – bevezető tanulmányában (*A magyar nyelv szótára* I. 13–170). A pályamű megszületése után kétszáz évvel tehát mindenképpen illő, sőt jogos is felidéznünk az alkotó alakját és magát az alkotást.

A fény felé

Egy kortárs novella elemzésének lehetőségei egy vidéki szakképző iskola irodalmi műhelyén belül

„A boldogságot csak az bírja el, aki elosztja.
A fény csak abban válik áldássá, aki másnak is ad belőle.”
(Hamvas Béla)

Irodalomoktatásunk egyik legfontosabb kontrollrendszere az érettségi vizsga, melynek keretében a kortárs magyar irodalom is helyet kap. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a jelenséget, hogy a mai fiatalok egyre kevesebbet, vagy még annyit sem olvasnak, így a magyarázókon arra törekedtem, hogy a jelenkorunk kortárs nemzeti értékeit magában hordozó irodalmából ízelítőt kapjanak olyan művek alapján, melyek a valódi szépirodalmat, az esztétikumot közvetítik a befogadók számára.

A mai magyar irodalom több irányba halad. Ha **irodalomszociológiai** szempontból elemezzük az olvasási szokásokat, megállapíthatjuk, hogy a nagyvárosok és a főváros olvasórétege a hagyományokat megtörő, szabadgondolkodású, már-már **posztmodern** jellegű műveket részesíti előnyben. Ennek okaként azt is feltételezhetjük, hogy a nagyvárosok értelmiségi rétege, amelyik időt szán az olvasási kultúrájának a szélesítésére is, inkább az újszerűségeket bemutató, a tradicionális gondolkodástól eltérő tartalmú kiadványokat veszi kezébe.

A vidéki lakosság olvasási szokása más. Azon kevesek körében, akik még időt áldoznak az olvasásra, a **hagyományos textusok** jobban érvényesülnek. Az olvasási szokások generációkon át öröklődnek, és azok a művek kerülnek előtérbe, melyekről már hallottak, némi háttérismerettel rendelkeznek a kezükbe könyvet fogni vágyó olvasók.

A tradíciók erősen meghatározzák nemcsak az olvasási kultúrát, hanem a mindennapokban is létjogosultsággal bírnak. Ilyen közegben, melynek erkölcsi érteke, morálja a keresztény és nemzeti hagyományokba gyökeredzik, s melynek közege őrzi az adott tájra jellemző népi kultúrát, folklórt, ott a kultúra minden területén még élnek jól kimutatható módon, szokásrend szerint a hagyományok, a tradicionális szokások. Így van ez az irodalomban is.

A kanonizált irodalom alkotásait gyakran idézik, etalonként emlegetik annak ellenére, hogy néhány év múlva az újonnan megjelenő kánon ki-

szorítja ezen – korábbi – alkotásokat. Tehát nem állandó a jelenlegi kanonizált irodalmi alkotások elsődlegessége. A demokráciát sajátosan értelmező irodalmi-szellemi központ újabb és újabb műveket fog kiemelni és annak szellemét, stílusát a zászlajára tűzni. Am vannak olyan érzékenységet magukban rejtő, a humánus legfőbb értékeit képviselő művek, alkotások, melyek – sajnálatos módon – egyelőre még nem kerültek be ebbe a körbe. Viszont értékközpontúságuk, értékközvetítő szerepük által meg kell ismerniük ezeket a jelenkor fiataljainak. Ezért olyan jellegű kortárs irodalmat választottam bemutatásként, feldolgozásként a tanítványaim számára, amely a klasszikus szépirodalmat, annak jegyeit, stílusát, szerves kapcsolódási pontjait a múlt nagy alkotásaihoz hordozza magában.

Úgy vélem, a magyartanár olvasási szokása jelentős, kimutatható hatással van a tanulókéra. Ez örvendetes abban a tekintetben is, hogy a könyvtől nem idegen és ódzkodó fiatalok előtt új kapuk nyílnak meg. A pedagógus **motiváló** szerepe jelentősen befolyásolja az ifjak szépirodalomhoz való viszonyulását. Ezen kívül olyan műveket kell megismertetni, melyek a **kompetenciafejlesztés** terén is segítségünkre szolgálnak.

Paál Zsolt novellái ebből az aspektusból is nevelési szándékkal bírnak. Az elemzett novella kifejezetten elősegíti a tanulók **szociális, kommunikációs kompetenciájának** fejlesztését, valamint az esztétikai érzékük csiszolódását, s a személyiségfejlesztés is relevánsá válik.

Paál Zsolt Nosztalgia¹ című novelláskötetét ismervén, tanítványaimmal elolvastuk és feldolgoztuk, értelmeztük, elemeztük a szerző egyik kitűnő írását, a **Claire** című novellát.

Nosztalgia... Gyakran használjuk ezt a fogalmat a hétköznapiakban, annak ellenére, hogy nem mindig a megfelelő értelemben. A **nosztalgia** kifejezés az emberek gondolatvilágában legtöbbször valamiféle kellemes, a múltban már

¹ Paál Zsolt: Nosztalgia, Kiskunmajsa, Majsa Lapny., 2016.

megtörtént, emlékké szépült eseményként jelenik meg. Úgy vélem, ez a kifejezés más jelentéstartalommal is bír; a be nem teljesült álmok, ábrándok utáni vágyakozás, sóvárgás; a képzelgések, az idealisztikus képek sorának vonulata.

A kiválasztott novella egy háborús árva kislány rövid életének egy epizódját beszéli el. Claire, a jóságos, életvidám, szeretetadó, ám szerencsétlen sorsú gyermek barátsága egy jó mód-ban élő, nálánál pár évvel idősebb arisztokrata származású fiúval.

Az elbeszélés története mélyen érintette a felnőtté válás küszöbén álló ifjakat. Megfogta őket a tragikus sorsú lányka röpké, elillanó élete. Ám ez a rövid ideig tartó földi lét elegendő volt ahhoz, hogy ráébredjen a történet másik szereplőjét, és nem utolsó sorban a befogadót is arra, hogy létezésünk nem hiábavaló. Bármilyen rövid is, ahogy **Kölcsey** írja: „*Pára minden pompa s ég*”,² de értéket tükröz. Az elmúlás nem tűnik el nyomtalanul. Mindig marad valami, ami az eltávozottra vonatkoztatható. Lehetnek anyagi javak, és lehetnek érzelmi töltetek is.

Claire nem tárgyi javakat, vagyont hagyományozott az őt túlélő kislányra, hanem azt adta neki, amire csak ő képes, amit csakis ő adhatott. Ez a lelki megtisztulás, az erény, mely kitörölhetetlenül beleivódott a gyermekkori társ felnőtté válási folyamatába.

A novella legelején a kompozicionalitás egyik eszköze, a **retrospekció** egyértelművé teszi, hogy a **narrátor** visszaemlékezik egy múltbeli történése: „*Ma is sokat gondolok rá*” – olvassuk az első mondatot. Majd az elbeszélés utolsó mondata – keretszerűen – zárja a nosztalgikus emlékeket: „*Ahogy azt sem, hogy ennyi év után büszke és sikeres felnőttként miért gondolok még mindig olyan sokat rá.*” Az elbeszélés olvasása közben a befogadóban tornyosulnak a kérdések: kire gondol, miért gondol rá? Majd a novella mélyebb rétegeit vizsgálva értheti meg, hogy a főszereplő kislány, valamint az általa képviselt jóság, a rövid életében betöltött szerep az, ami a **narrátor** gyermekkori fejlődésnek sarkalatos „eszközeként” szolgált. A múltba való visszatekintés lineárisan halad előre, miközben felbukknak azon jelentéktelennek tűnő, de az elbeszélő számára jelentős események, melyek összességükben változást idéznek elő a narrátor lelki folyamatában, a felnőtté válás lépcsőfokain.

² Idézet Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című költeményéből.

A visszaemlékezésben pár nap történéseinek lehetnek tanúi az olvasók. Az elbeszélő idő mindössze néhány nap eseményét sűríti magába. A műben a **kompozíció** hatásainak lényeges elemei közül releváns szerepet tölt be a kiemelés. Fontos részek, elemek, jelenetek határozzák meg a mű cselekményvázát, illetve a jellemábrázolás szegmenseit. Mindezek mellett meg kell említeni az ismétlést és a sűrítést is mint a komponálódási folyamat lényeges elemeit.

A mű közös elemzése folyamán ezekre kitérünk. A tanulók könnyen megtalálták azon motívumokat, melyek a mű alappillérei. Mire kell gondolni? A két gyermek vissza-visszatérő civódására, a virágmotívumra, a kismadarakra, a játékoságra stb.

A cím vizsgálata során a név jelentéséből indultunk ki. **Klára jelentése fény**. A fény, amely beragyogja a mindenséget, amelyből mindenki egyformán részesül. A fény megvilágít, láthatóvá tesz, melegséggel tölt el, körbefon, eláraszt... Csupa jóság, csupa szeretet. Ehhez kapcsolódván a **mű genezisé**t vizsgálva említést tehetünk *Szent Klára*³ életéről is, aki Istenbe vetett bizalma jeléül megáldotta, majd osztotta a kenyeret a szegények között, valamint talpraesettségével, akárcsak a novellában szereplő Claire, elhárította azon akadályokat, melyek keresztetkék útját, és a konfliktusok feloldására, a megbékélésre törekedett.

A diákok a következőképpen írtak a címről: „*A cím csupán egy egyszerű név: Claire. Mégis kulcsmotívumként tekinthetünk rá, mivel megtudhatjuk, hogy ezen lány köré épül fel a novella. Másik értelmezésem szerint az író megszólítja Claire-t, mintha egy levelet írna neki.*”

Egy másik tanulóban már mélyebb gondolatok fogantak meg: „*A Claire cím az egyik szereplőre mutat rá, így nem ténamegjelölő. Ő fontos szereplő, de nemcsak róla szól a történet.*”

A szereplők, majd a cselekményszál után a **szimbólumok** vizsgálatát is érdemes megtenni. A tanulók kiemelték a legfontosabbakat; a kismadarat, a homokszűrt, a virágot. A madárfiókat a szabadsággal, a boldogsággal, a homokszűrt a gyermeki lét jellemzőjével, a játékosággal kapcsolták össze, a virágot pedig a szeretettel, a megbocsátással.

³ Assisi Szent Klára (*Assisi, 1194. július 16. – 1253. augusztus 11.*) középkori olasz szerzetesnő, a klarissza nővérek apácarendjének megalapítója. Olyan jelentőséggel bírt, hogy temetésén IV. Ince pápa is megjelent, aki zárdát építtetett számára.

A tanulók sokat foglalkoztak a két gyermek jellemével is. „A kislány és a kisfiú nem igazán jöttek ki jól egymással. A kislány közvetlen volt és szokimondó, egyenes beszédű. Sokat tanult a felnőttek világából, mégsem volt illetudó... A kisfiú irigy volt a kislányra... Sokszor bántotta a kislányt szavakkal, még olyanokkal is, amivel igazán nem illik viccelődni.” „Clair nem külsőleg, hanem a jellemében volt szép. Gondoskodó volt, szeretetre éhes, és még a kislátoknak is próbált segíteni” – fogalmazza meg gondolatait egy diák-lány.

A gyermekszereplők ellenére nem tartozik a gyermekirodalom alkotásai közé ez az írás. A novella mélyebb rétegeit elemezve ráébredünk arra, hogy ez egy gyermekszereplőkkel megalkotott, felnőtteknek, illetve a felnőtté válás folyamatának utolsó állomására érkező fiataloknak szól, tehát az ifjúsági irodalom részeként is értelmezhető.

A történet cselekedeteiben elrejtett és a szereplők jellemében ábrázolt lelki finomságok, érzések, hangulatok, impressziók átélése csakis egy érett személyiség számára tárja fel a felszín alatt húzódó értékeket. A novella eszményi alakjai szinte felülemelkednek a jelen hétköznapi olvasóin is. Talán, ezzel az idealisztikus mívaltukkal hatni tudnak napjaink eldurvult világában sínylő-dő, de a jóra, szépre mégis fogékony és érzékeny lelkiüetű emberekre.

A novella nyelvezete költőiességével, képeivel patetikussá emelkedik. A képszerűség végigvonul a műalkotás egészén, hiszen a befogadóban érzéki képeket, képzeteket képes felidézni. Az el-

vont képzetek láthatóvá válnak a **klasszicitás** által. A képszerűség **mikrostrukturális szintjén** említhetjük a különféle alakzatokat, szóképeket. Például: „sejtelmes édesség”; „Olyanná, mint tejben az apró eperdarabok” stb. A nem nyelvi jellegű nagyobb jelentésegységek, mint a szerkezet, a cselekménybonyolítás tökéletesen megfelelnek a **makrostrukturális szint** egységeinek.

Beszélni kell arról is, milyen hatást gyakorolt a novella a befogadókra. Mint minden igazi műelemzés célja az **esztétikum** vizsgálata, így a közös munka folyamán ennek felfedezésére is törekedtünk. A műalkotás vizsgálatakor az esztétikum értékét keresvén elmondhatjuk, hogy a műalkotás világában, mint autonóm világban, a valóságban megfigyelhető ellentétpárok magasabb rendű egységbe ötvöződve jelennek meg. Az árva kislány egy idilli családi környezetbe kerülvén mutatja meg azt az utat a jólétben élő fiúnak, amit járnia kell, amin elérheti a célját. „Véleményem szerint egy ilyen jó szándékú kislány jobb sorsot érdemelt volna. Neki, lehet, az volt a küldetése, hogy a kisé gonosz kisfiút jobba változtassa” – írta tanítványaim egyike.

Az válik tanítóvá, aki lélekben a legnagyobb. Ez független a családi háttértől, a vagyoni helyzettől, a műveltségi szinttől és a neveltetéstől is. A jóság belülről fakad. Ez a felismerés váltotta ki a tanulókból, a befogadókból azt a katartikus élményt, mely jelentős mértékben megváltoztatta szemléletüket. A létezés egészére való rádbbenedés foglalja magában a **katartikus jelleget**.

Felhasznált irodalom

- Adamikné Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest, Trezor Kiadó.
- Adamikné Jászó Anna 1995. *Az olvasó válaszána (reader response) kutatása*. In: Magyartanítás, 5: 26–30. Budapest, Trezor Kiadó.
- H. Tóth István 2016. *Érvényesül-e a tanuló érdeke?* Miskolci Egyetem, Miskolc. http://www.tani-tani.info/ervenyesul_e_a_tanulo_erdeke
- H. Tóth István 2014. (...) *létből a lét kiszakad/arcán a hó többé nem olvad el*. In: Magyartanítás, 3: 22–25. Budapest, Trezor Kiadó.

- H. Tóth István 2015. „Nem fecske módra...” *Az olvasmánymegértés fejlesztése*. (Kézikönyv nemcsak tanítók és magyartanárok számára.) Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógus-szövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Szentesi Zsolt 2005. *A műértelmezés alapfogalmai*. EKF Líceum, Eger.
- Szentesi Zsolt 2013. *Az ismeretlen otthon*. Pozsony, Kalligram Könyv- és Lapkiadó.
- Szentesi Zsolt 2006. *Esztétikum – megértés – irodalom*. Budapest, Ráció Kiadó.

Paál Zsolt

Claire

Ma is sokat gondolok rá.

Pedig nem volt szép, s aki nem szép, az legalább legyen érdekes, vonzó vagy könnyed.

Claire csendes volt, és még inkább láthatatlan.

Kölcsöngyermek volt, háborús árva. A régi cselédházban lakott, mely takaros, csinos épületként fehérlett a kert végében.

Emlékszem, egy tavaszi napon kis köténykében sétált az udvarunkon. Keskeny válla, vékony karja és sovány, könnyű kis lába maradt meg az emlékezetemben. És vörös haja, melyből túl sokat is kapott, s ami vörösség már nem fért fel a feje tetejére, az arcára jutott tucatnyi szeplő formájában. Akkoriban nem gondoltam szépnek, de a szeme és a szeplői egyedivé, izgalmassá tették. Olyanná, mint tejben az apró eperdarabok, melyeket rég láttam a háború óta. S ha ma epret látok, Claire arca jut az eszembe. Akkoriban ő volt az a sejtelmes édesség, melyre vágytunk a külvárosban, mikor igazi tejet és gyümölcsöt oly' ritkán lehetett kapni.

– Neked szedtem – mondta alig hallhatón, s a kezembe nyomott egy csokornyí udvari gyomvirágot, melyek nagyobb része már halott és fonnyadt volt.

– Hagyd a virágokat! Ha élnek, akkor szépek!

– Én élek, s nem vagyok szép – felelte, majd leült a romos kőlépcsőre, s a szoknyáját maszatos, vékonyka combjára húzta.

– A lényeg, hogy élsz, ha nem is vagy szép – válaszoltam könnyörtelenül.

Okos volt, érezte, hogy bántani akarom. Riadt szemét elkapta rólam, aztán körülnézett, valami letéphetőt keresett. De amit lehetett, apró keze letépte korábban. Ezért elszomorodott.

– Csúnya dolog volt megőlni a virágokat! – mondta, mint a bűnös, aki beismeri bűneit.

Aztán ismét felvidult az arca.

– Megtanítalak táncolni. Persze csak akkor, ha nem tudsz!

– Köszönöm, nem! – válaszoltam, és hosszan bámultam a tudatomba édesedő arcát, mert már nem zavart a jelenléte. Hirtelen a kert része lett, mint a virágok, az idejéről kóbor macskák, a nyári hőségben elnyúlt lombok. Észrevétlenül is az én életem részévé vált. Szín volt és illat, lüktető létezés. Szeretlen volt és idegesítő.

– Add már a kezed! – mondta, s felkapta tisztára mosott kezemet, mely még vörös volt a szúrós háziszappantól.

És rángatni kezdett, majd forgott köröttem, s úgy énekelt. Meglepett, mennyire tiszta volt a hangja, de a szöveget nem tudta, így csak lallázott, majd utóbb kacagott, s a sűrű vörös hajfürtjei úgy lángoltak, mint az esti utcákon a koldusok által körbeült tüzek.

– Te nem vagy normális! – kiáltottam rá, s kiszakítottam a vékony ujjai közül a kezemet.

A ház felé indultam. Az ajtó előtt visszafordultam. Mozdulatlanul állt, engem nézett. Utálatosnak akartam látni, de inkább megható volt, ahogy törekeny teste szinte lebegett a fű fölött.

– Hallottam, születésnapod van! Ezt neked sütöttem! – mondta, s rámutatott két homokszütire. Régi tengerparti játékokkal készítette, a padláson találhatta a kis öntőformákat.

– Ezeket nem sütöttem! – válaszoltam, s erőltetett nevetéssel újra csak bántani akartam.

– De benne van a nyálam, s ez miatt nem csak homok.

– Ez undorító! – válaszoltam, s kedvem lett volna otthagyni.

– Nem az! A nyál nem! Az kik csókolóznak, azok egymás nyálát isszák – mondta komolyan, s látam, ahogy átéli a szavait.

Apró ajkát csókra csücsörítette, a szemét lehunyta. Az arcát a nap felé emelte, s a fények végigsorogtak ezen a kicsiny arcocskán, s onnan lecsepegtek a nyakára, piszkos kezére.

Hirtelen szépnek láttam, s ez összezavart. Aztán előrángattam az iskolás emlékeimből azokat a lányokat, akik a lánykonviktusból jöttek. Csupa szőke és barna lány volt ápoltt hajjal, kézzel, finom arccal, lágy mozdulatokkal. Claire pedig úgy mozgott, mint valami fakanálra erősített rongybaba.

Mikor kinyitotta a szemét, észrevette, hogy nézem.

– Így fogok kinézni vén banya koromban! – mondta, s viczorogni kezdett.

A szemét kimeresztette, apró fogait felém csattintotta.

– Te tényleg nem vagy normális! – mondtam, mire vékony kacagásával megtöltötte akaratos fejemet.

– Nyál, nyál, nyál! – kezdte énekelni, majd így folytatta: - Undorító nyál...

Ei kellett menekülnöm előle. Mikor az ajtóból visszafordultam, ráadásul úgy, hogy ne vegyen észre, azt láttam, hogy táncol. Illetve ugrabugrál, magasba szökken. Olyannak tűnt, mintha a lombokról esőző fény felkapná a testét, lassan megforgatná a levegőben, s óvatosan letenné.

Egyik reggel arra riadtam, hogy kiabál:

– Undorító macska. Hát őt is megölted?

Édesanyám a konyhában ruhákat hajtogatott.

– Megőrülök ettől a lánytól! – mondtam kegyetlenül.

– Claire-től? Hiszen ártalmatlan. És szelíd. Ha tudnád, a hasonlók milyenek!

– Hogy lehet ilyen szép neve egy ilyennek?

– Ne beszélj így róla, fiam! – intett csendre az anyám.
 – Miért? Sem anyja, sem apja. Kis cafka lesz belőle.
 Anyám tekintete elsötétült. A válla aprót rándult. Aztán megtört hangon ennyit mondott:
 – Ki mondott neked ilyeneket?
 – Apa – válaszoltam, s az apámra gondoltam, aki kifogyhatatlan volt a szellemes és bántó megjegyzésekből.
 – Az apád... Ő is lehetne megfontoltabb. Hiszen ő hozta ide.
 – Apa? Miért csinál ilyeneket?
 – Mert az apád jó ember. Claire pedig szerencsétlen. Amíg az állam nem gondoskodik róla, mi tesszük.
 – De az agyamra megy! – csattantam fel.
 – Akkor kerüld el! Ne bánts! Bántotta őt eléggé a rossz sorsa...
 Elgondolkodtattak anyám szavai. Kutakodni kezdtem az elmémben, hogy mi lehet a rossz sors, mely akár engem is bánthatna. Fekete, rosszarcú embernek láttam a rossz sorsot, mely éjjelenként az udvarban kísért.
 – Ez mi? – kérdeztem, ahogy a kis dombocskák mellett térdelt.
 A kezét összekulcsolta, a szeme kísért.
 – A kismadarak temetője. És néhány kedves bogáré. És egy-két játéka is – válaszolta gyászos hangon.
 – Te idetemeted a madarakat, amiket a macska megfog? Meg az undorító rovarokat?
 – Igen, ide. Nekik is joguk van a normális nyughelyhez.
 – És a szüleidnek? – kérdeztem gonoszul.
 Abban a pillanatban megéreztem saját gonoszságom döfését, mikor rám nézett. Az ő szeme döfte vissza ezt az éles és hegyes indulatot a szívembe.
 – Kegyetlen vagy! – mondta, de nem sírt.
 Szerettem volna kiengesztelni. Szinte sötét volt, mikor felkeltem, s virágot vettem neki a piacon. Olcsó kis csokrot, de ez szebb volt, mint amit ő szedett nekem.
 – Virág! Neked! – mondtam, s felé nyújtottam.
 – Ezek szebbek a réten vagy a mezőn. Ha élnek. Vagy itt a kertben – mondta sértődött arccal, és némi elégtétellel a hangjában, hogy visszavághatott. De nem olyan undokul mondta, ahogy én neki korábban.
 – Nem baj! Egy férfi egy nőnek virágot ad, ha meg akar békülni vele.
 – Elfogadom – válaszolta, s mosolyogni kezdett.
 Hirtelen nagyon szépnek láttam. Olyan szép volt, hogy megfakult mögötte a kert, a megrebbenő lombok, a kis eperültetvények, a messzibe hanyatló párizsi látkép. Éreztem, hogy szeretni akarom, mert olyan könnyen megbocsátott. Boldogan szaladtam az iskolába. Nem éreztem fáradtnak magamat a korai szökésem miatt, hogy friss virágot vehessek neki. Inkább nyugtalan voltam és egyszerre elégedett. Boldogságféleség szaladt belém, hogy van egy Claire-em, aki egészen az enyém, hiszen csak velem beszélget, nekem szed virágot, és nekem bocsát meg.
 Mikor hazaértem, nagy csődület feketéllett az utcán. Mentőautó állt a ház előtt. Apám jutott az eszembe, napok óta csúnyán köhögött. Talán rosszul lett. De vézna leánytestet emeltek a hordágyra.
 Claire volt az.
 Nem láttam az arcát, vörös haja eltakarta. A kezében a csokor virágot szorongatta. És nem engedte, hogy elvegyék tőle.
 Anyám később azt mesélte, hogy felmászott a fára, hogy a macskát elkergesse egy kismadártól. Hallotta a hangját, ahogy veszekszik a macskával. Aztán megbillent, s nem tudott megkapaszkodni, mert egy csokor virágot szorított a kezében.
 Másnap hajnalban halt meg. Anyám azt mondta, hogy tegyük a tőlem kapott virágot a sírjára. Nem voltam képes elmenni a temetésére. Kimentem inkább a kis madártemetőjébe, tudtam, hogy a lelke ott bolyonghat. És ott valóban minden olyan vidám és boldog volt.
 Ma, ahogy visszagondolok rá, tudom, nem volt szép. És mégis a legszebb nő volt, akit valaha láttam. Ezt a kettősséget soha nem tudtam feldolgozni.
 Ahogy azt sem, hogy ennyi év után büszke és sikeres felnőttként miért gondolok még mindig olyan sokat rá.



Málnási Ferenc

Ady Endre: *Üzenet egykori iskolámba*

Több mint száz éve, hogy a modern magyar líra megteremtője, a jövőbe tekintve, a múltra emlékezve tanácsolta: „Föl, föl, fiúk, csak semmi félelem. / Bár zord a harc, megéri a világ, / Ha az ember az marad, ami volt: / Nemes, küzdő, szabadlelkű diák.”

A költemény eredetiben kézzel írott, kötetben nyomtatott szöveg, megszokott nyomdai formájú, a szövegmondatok 3-3 soros 10 szakaszba tagolódnak.

A visszaemlékező költő e versében a felnevelő iskolájának dicséretét fogalmazta meg, ez teremti meg a szövegkohéziót.

A szöveg tartalmi-logikai kapcsolatát alá- és mellérendelő viszonyban álló szövegmondatok alkotják. Bennük a birtokos személyjeles (-ragos) szavakkal emlékezik a költő: *helyére, körülünk, emléket, szívét, frigyüket, iskolám, neked, hozzám, üzeneted, bennem, magam, éitem, szívem.*

Az egyes szám első személyű igék: *köszönöm, vagyok, főlemelem, üdvözlöm* mellett egyes szám harmadik személyű igék: *volt, elcsitult, ült, csörtetett, zengi be, megéri, marad* segítenek az emlékezésben, abban, hogy az olvasó is megismerje a költő véleményét. A költő emlékeit, a megért történéseket a határozott névelős szavak hozzák közelebb az olvasóhoz: *a jókedv-förgeteg, a döbbségtől, az Élet csörtetett, az eljött élet-csaták között, az erőt, az embert, az elbocsátó iskolapadok, a harc...*

A grammatikai kapcsolatok mellé a jelentéstani elemek is felsorakoznak, pl. az *Élet, élet, június* főnevek, és mellettük a *föl* igekötő ismétlése... A jelenből a múltba és a jövőbe tekintő költő ellentétekkel emlékezik és biztat: *június volt – június van, (iskola) – nincs tovább, gyertek – pusztuljatok, ujjongtunk – elcsitult a jókedv-förgeteg – döbbségtől, vén diák – mindig újakat, zord a harc – megéri a világ...* Mellettük sorakoznak a felsorolások: (komoly nagy) *fény*, (hős) *férfiú-szerep* (döbbségtől) *némaság* – főnevek, *ujjongtunk, gyertek, pusztuljatok, elcsitult, tápláltad, szeretni, küzdeni* – igék és főnévi igenevek, *komoly, nagy (fény), hős, férfiú(-szerep)* melléknévek. Kulcsszavak a versben: *iskola, június volt, Élet, június van...*

Jelentéstani elem a költemény címe, amely ténamegnevező, utal a szövegre.

Ady Endre a verset Balassa József felkérésére írta hajdani iskolája 1914. évi Diák-naptárába. A diákok, s a kortársak egy év múlva olvashatták az *Ifjú szívekben élek* újabb bátorító sorait... S még az 1908-ban, a *Vén diák üdvözlete* című, Kincs Gyula tanárának, az *ősi schola fő-magiszterének* küldött vallomását...

Az *Üzenet egykori iskolámba* valóságos és elképzelt világképek ötvözte, amelyhez az olvasó a saját világképét kapcsolhatja, ha már befejezte iskoláit, a még iskolások a „bilincses iskolák padjai”-ban képzelik el, várják a „szabad mellű örömök”-et...

Ady szövege magyar nyelvű, mai, írott, szavalva szóbeli alkotás, kapcsolatteremtő, érzelmkifejező, szépirodalmi alkotás.

Stílusa is szépirodalmi. Stílusértékű a versben az *Élet* szó nagybetűs szerepeltetése. A vers jóhangzású szavainak sorát csak a *csörtetett, élet-csaták, kísértetek, zord a harc* roszszhangzású szavak szakítják meg... Az *a b a* rímmel záródó sorok verselése jambikus: Bár zord a harc, megéri a világ:

– – / – / – / / –

A szöveg szavainak szótári jelentésére ráépül a szövegösszefüggésből adódó, érzelmi-hangulati többletjelentés, hiszen a költő hajdani iskolájára emlékszik vissza, vén diákként üzen volt iskolája 1914-ben végző diákjainak.... Hasonló, azonos jelentésű szavak halmazával emlékszik vissza a diákéletre: *ifjú, szent, komoly, nagy fény, hős férfiú-szerep, szabad mellű örömök, jókedv-förgeteg, küzdeni és hűn állni meg, nemes, küzdő, szabadlelkű...* A jelentéstani elemek között említjük a szöveg összetett szavait is: *jókedv-förgeteg, férfiú-szerep, hozzáadzik, szív-kohók, élet-csaták, iskola-padok, szabadlelkű...* A vers igéi cselekvő, történést kifejező szerepükkel az emlékezést, a vallomást fogalmazzák, mellettük a fiataloknak szóló biztatást... A vers képszerűségét a melléknévvel párosított főnevek biztosítják: *szabad mellű örömök, bilincses iskolák, döbbségtől, szent megjónodás, tüzes szív-*

*kohók, derűs iskola, víg üzeneted, élt éltém, elbocsátó iskolapadok, vén diák, nemes, küzdő, szabad lel-
kű diák....*

A szóképek szerepe is ez, főleg a *bilincses iskolák, tüzes szív-kohók, élet-csaták* metaforákra gondolhatunk.... Az emlékezést a megszemélyesítések is segítik: *pusztuljatok bilincses iskolák, elcsitul a jókedv-förgeteg, helyére ült a döbbsent némaság, az Élet csörtetett, élet zengi be az iskolát, én iskolám... volt mindig hozzám víg üzeneted, tápláltad bennem az erőt, kísértenek élt éltém árnyai... A június volt,... június van* metonímiák az iskolai év végét jelentik minden olvasó számára. Talán szimbólumként említhetjük az *Élet csörtetett* és a *hős harc az élet* szószerkezeteket....

A szövegmondatok kijelentőek, de a költő-véendiák érzellemmel teli visszaemlékezése és biztatása nyomán közelítenek a felkiáltó mondatokhoz... A szövegmondatok között az első szakaszban párhuzamos szerkesztésűek: *Június volt s ujjongtunk..., / Most gyertek szabad mellű örömök / S pusztuljatok bilincses iskolák...* A második szakaszban ellentétes szerkesztésű mondatokat olvashatunk: *De elcsitul a jókedv-förgeteg / S helyére ült a döbbsent némaság: / Köröttünk már az Élet csörtetett...* A harmadik és negyedik szakaszban újabb párhuzamos szerkesztésű mondatok általánosítanak: *Oh, ifjúi, szent megjónadás, / Komoly, nagy fény, hős férfiú-szerep, / Emléketek ma is milyen csodás. / Hős harc az Élet és megélni szép, / Ha hozzáedzik tüzes szív-kohók / Ifjú vitézlők lengeteg szívét.* Erre a sorra következik az azóta szállóigévé nemesedett sor: *Ha élet zengi be az iskolát, / Az élet is derűs iskola lesz.* Ennek a véleménynek, hitnek megfelelően köszöni meg Ady az iskolájától kapott víg üzenetet: *Tápláltad tovább bennem az erőt, / Szeretni az embert és küzdeni / S hűn állni meg Isten s ember előtt.* Az első hét szakasz emlékezésére következik az ellentét: *Június van s nagyon magam vagyok / S kísértenek élt éltém árnyai / S az elbocsátó iskola-padok....* s ebben az *árnyak kísérte* magányosságban is biztató szavakkal fordul az életbe lépő fiatalokhoz...

Magyartanárként, diákjaim nevében is mondhatom, az elmúlt száz esztendő is bizonyítja, Ady jóslata bevált: *Ifjú szívekben élek s mindig tovább... / Lyányok s ifjak szívei védenek... / Örök virágzás sorsa már az enyém...*

* * *

Dóra Zoltán

Boltzár

Nincs még egy esztendeje, hogy a KDNP javaslatára az Országgyűlés megszüntette a nagyobb üzletek, áruházak vasárnapi nyitva tartását. Sokak ellenérzésével találkozott ez az intézkedés, ugyanis egyeseknek életformájává vált az úgynevezett *shoppingolás*.

Voltak olyanok is, ide számítom magamat is, akik helyeselték, hogy a bolti eladók számára is szabadnap legyen a vasárnap.

Bizonyos körök népszavazást követelve aláírásgyűjtésbe kezdtek a vasárnapi nyitva tartás mellett. Végül a népszavazást mellőzve, a parlament a tiltakozók javára döntött.

A két tábor között egyre feszültebb lett a harc, s eközben megszületett, egy tudtommal még nem szótározott szó, a *boltzár*. Beírtam az internet keresőjébe a szót. Számítógépem 127000 találatot jelzett ki. A témával kapcsolatos hírek közül néhánynak a címét idézem: *Vasárnapi boltzár: tüntetni fognak a kereskedelmi dolgozók; Meglepő választ adtak a boltzár eltörlésére; Vasárnapi boltzár: egy évig szívatnak minket; Varga Mihályék szerint szuper volt a vasárnapi boltzár; Az MSZP így is elkezdte a boltzár elleni népszavazáshoz az aláírásgyűjtést; Rogán: Egy hete dolgoztunk a boltzár eltörlésén; Kiakadtak a boltzár eltörlésén a szakszervezetek.*

Az új szót valószínűleg a tömörítés szándéka hozta létre. Az újságírók, mert hihetőleg ők alkották, a *boltbezárást* csonkították meg úgy, hogy kihagyták az igeikötőt és a szó végéről a főnévképzőt. Ezzel a két szótaggal azonban nem sokat nyertek. Az új szót mesterkéltnak érzem, olyan-nak, mint amelyek a nyelvújítás idején is keletkeztek, de mint rosszul sikerülteket a nyelvhasználat elvetette őket.

Hogy a boltzárnak mi lesz a sorsa, nem tudjuk. De az a gyanúm, hogy valószínűleg be fog épülni a szókincsbe. Jelzi ezt az is, hogy ennek analógiájára keletkezett egy újabb szavunk, az *út-zár*. Ezek felváltására egvelőre nincs hasonló tömör szó, el kell fogadnunk, akár tetszik nekünk, akár nem.

Lengyel János

„Én szeretek pozitívan hozzáállni mindenhez”

Csordás László irodalmár, a Kárpátalján művelt magyar irodalom legújabb nemzedékének egyik vezető alakja 1988-ban született Eszény községben. A helyi középiskola elvégzése után az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán szerzett MA diplomát 2010-ben. Jelenleg a Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója. Vári Fabián László főszerkesztő mellett a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja Együtt című irodalmi-művészeti folyóirat olvasószerkesztője. Tagjai közé választotta a József Attila Kör és a Fiatal Írók Szövetsége. Ír tanulmányt, kritikát, esszét, verset, novellát és persze blogot. Műveivel találkozhatunk az Együtt, az Alföld, a Kortárs, a Hítel, a Szépirodalmi Figyelő és a Kultúr.hu fórumain. A fiatal kárpátaljai irodalmárokat tömörítő Kovács Vilmos Irodalmi Társaság elnöke. A blogján írja: „A Kovács Vilmos Irodalmi Társaság, rövidebb és talán elterjedtebb nevén a KVVIT, fiatal kárpátaljai magyar értelmiségieket tömörítő közösség, amely immár több mint egy éve létezik, működik, csiszolódik, bővül. Fontos megjegyezni, hogy tagjaink között nem csupán vers-, próza- vagy értekezéző szövegeket író fiatalok vannak, hanem olyanok is, akik szívesen vesznek részt a közös gondolkodásban Kárpátalja mai kulturális helyzetéről, akiknek nem közömbös az, milyenné alakul át, illetve hogyan újul meg a helyi magyar közösség kultúrája.”



Részlet egy 2014-ben készült beszélgetésből, ahol Lacit éppen a KVVIT megalakulásáról kérdeztem:

– Kárpátalján már rég szükség lett volna egy állandó irodalmi fórumra. Szerinted az előttek járóknak miért nem jutott eszükbe egy hasonló kezdeményezés?

– Szinte biztos, hogy eszükbe jutott az előtünk járóknak is a generációs jellegű irodalmi fórum gondolata, hiszen például 2007-ben megjelent az *Új vetés* című antológia, amely a kárpátaljai magyar irodalom új nemzedékét ígérte. Az ígéretről végül valószínűleg azért nem lett erős nemzedéki fellépés, mert hiányzott ebből a kezdeményezésből az együtt gondolkodás, illetve az együtt haladás eszménye. Minden szerző külön-külön, egyéni kiállásban próbált meg jelen lenni az itteni irodalmi életben. Mi, legfiatalabbak, más utat választottunk. Ami persze még nem jelenti azt, hogy feladtuk volna az egyéniségünket. De úgy érezzük, szükségünk van egy közösségre, ahol megbeszélhetjük a felmerülő problémákat.

– Tavaly decemberben volt az első összejövetel, ki volt az eredeti ötletgazda?

– Már elég régóta érelődött bennünk a gondolat egy ilyen fórum létrehozására, legalább a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet több éve futó tehetséggutató programja óta. Egyébként Lőrincz P. Gabriella hívott fel telefonon még tavaly télen azzal a konkrét szándékkal, hogy ideje

lenne a gyakorlatba is átültetni azt, amit már jó néhányszor elképzeltünk. Ezzel teljes mértékben egyetérttem. Így került megrendezésre az első találkozó. 2014-ben, az ungvári Intermix Kiadónál jelent meg mindmáig egyetlen kötete, *A szétszóródás árnyékában* címmel, ami válogatást ad Csordás jobban sikerült tanulmányaiból, esszéiből illetve kritikáiból. A kötetben is olvasható *A felkészüléstől a szétszóródásig* című tanulmánya, ami a Kárpátalján művelt magyar irodalom fiatalabb nemzedékével foglalkozik. Ebben a témában előadást is tartott a Magyar Írószövetség Tokaji Írótáborában. Egy másik interjúban így nyilatkozott:

– „A magyar irodalom égtájai – A sokágú síp Tokajban” címmel megrendezett 38. Tokaji Írótáborban hangzott el először az „Egy fiatal nemzedék körvonalai a kárpátaljai magyar irodalomban” című tanulmányod, amit a Magyar Napló októberi száma is közölt. Úgy tudom, a publikáció fogadtatása meglehetősen vegyes volt.

– Azt mondják, a kortárs irodalmat azért lehetetlen összefoglalni, mert nagyon képlékeny. Ha ezt belátjuk, akkor rájövünk: ez hatványozottan igaz a pályakezdő költők, írók műveinek a megítélésénél. Így nem törekedhettem semmiféle teljességre. Készítettem egy áttekintést (inkább le-

író, mintsem előíró megközelítéssel), amelyben kifejtem, milyen folyamatokat vélek felfedezni a mai kárpátaljai magyar irodalom fiatal alkotóinak a törekvéseiben, illetve előadásom végén felvázoltam a hiányokat és az esetleges célkitűzéseket. Aki írt már hasonló dolgozatot, tudja, mennyire lehetetlen a feladat. Egy dolog azonban biztos, a fiatal kárpátaljai magyar alkotók műveiről még nem készült hasonló, összefoglaló jellegű áttekintés. Így a későbbiekben már lesz mire hivatkozni a tanulmányíróknak, akár egyet tud érteni a megállapításaimmal, akár nem.

– *Tanulmányokban négy szerzőről szólsz. Miért éppen róluk?*

– Az általam kiválasztott négy szerző négy jól elkülöníthető törekvést, alkotói magatartást képvisel. Lengyel János sikerültebb rövidprózáiban a vendégmunkás-lélet járja körül, továbbá számottevő a publicisztikai munkássága is. Bakos Kiss Károly a klasszikusnak mondható költészeteszmény továbbvivője, ezen felül figyelemre méltó még formaművésze. Lőrincz P. Gabriella kialakulóban lévő, hermetikusságra törekvő versnyelve miatt emelhető ki, Brenzovics Marianna pedig a posztmodern utáni szociográfiai ábrázolással, prózapoétikai leleményességgel, eredetiséggel képvisel egy nálunk egészen szokatlan alkotói attitűdöt. Tulajdonképpen ezek az előadásom címében jelzett „körvonalak”.

– *A tanulmányodból és más írásaidból is kiderül, hogy hiszel a kárpátaljai magyar irodalom értékkeremtő képességében.*

– Természetesen hiszek. Ám attól, hogy egy mű Kárpátalján született, sem jobb, sem rosszabb nem lesz. Nagyon komoly problémák vannak a kárpátaljai magyar nyelvű kultúrát illetően, de én szeretek pozitívan hozzáállni mindenhez. Ez nem jelenti azt, hogy ne látnám a gondokat.

– *Szerinted kik azok a kárpátaljai magyar írók, akik helyet követelnek maguknak az egyetemes magyar irodalomban is?*

– Ez rendkívül összetett dolog. Először azt szükséges tisztázni, mit értünk egyetemes magyar irodalom alatt, majd pedig a kánonképzésről kellene elmélkedni, vitatkozni ahhoz, hogy meg lehessen kockáztatni egy kárpátaljai magyar alkotó elhelyezését a magyar irodalomban. Helyszűke miatt ezekre itt nem térhetek ki, de azt hiszem, többek között Vári Fábian László, Balla D. Károly, Berniczky Éva, Nagy Zoltán Mihály, Fodor Géza, Penckőfer János bizonyosan „helyet követelhet” az egyetemes magyar irodalomban.

A csak így különülhet el az értékes munka a fércétől” címmel a könyve megjelenése kapcsán beszélgettem az időközben egyre inkább ismert és elismert irodalomtörténéssel.

– *A Kovács Vilmos regényéről szóló tanulmányodban azt írod, hogy Balla László a rendszerváltásig nem hozott létre esztétikailag hitelesnek tekinthető művet. Ezzel arra célszol, hogy később megváltozott a helyzet? Te hogy ítéled meg Balla László munkásságát? Melyik művét emelnéd ki?*

– Ha eléggé figyelmes az olvasó, észreveheti: ezt a megállapítást a tanulmányban egy összevetés részeként tettem, zárójelben. Arra céloztam, hogy míg a kárpátaljai magyar irodalmat legalább az 1970-es évek elejéig kétszerzősként tartotta nyilván a magyarországi kritika, addig máról visszatekintve ez nem látszik eléggé indokoltnak. Kovács Vilmos ugyanis valóban létrehozott – bőven a rendszerváltás előtt – hiteles, maradandó műveket, megalapozta a kárpátaljai magyar identitást, hagyományiszemléletének akadtak folytatói, addig Balla László nem volt képes ugyanerre. Balla kevésbé szépíróként, inkább publicistaként, szerkesztőként és hatalmi pozícióban lévő közéleti személyiségként tűnik ma megkerülhetetlennek. Ilyen szempontból visszaemlékezései hordoznak egyértelműen kordokumentum-értéket, gondolok itt elsősorban a *Szegény ember vízzel főz* című kötetére.

– *A Holnap is élünk befogadástörténetét elemző tanulmányodnál maradván, úgy vélem, az abban leírtak vitát fognak kiváltani, főként az idősebb pályatársak körében. Szerinted a mai kárpátaljai vagy magyarországi olvasó tudja-e, hogy ki volt Kovács Vilmos? Mi volt a Forrás Stúdió, és milyen szerepet töltött be szűkebb hazánk irodalmi- és közéletében?*

– Nem végeztem semmiféle reprezentatívknak tekinthető felmérést, így erre a kérdésre csakis feltevéssel válaszolhatok. A szakma azon része, amelyik érdeklődik Kárpátalja kultúrája iránt, bizonyára pontosan tudja, ki volt Kovács Vilmos, és mi volt a Forrás Stúdió, országhatároktól függetlenül. Amikor közeli barátaimmal, ismerőseimmel beszélgettem készülő tanulmányom problémafelvetéseiről, akkor az volt a tapasztalatom, hogy a kárpátaljaiak többsége ismeri, olvasta már a regényt. Magyarországi kortársaimra ez nemigen volt jellemző.

– *Szükséges-e még, majd negyven év múltán újra és újra elővenni ezt a regényt és a korszak történéseit; számodra nem tűnik úgy, mintha –*

bizonyos tekintetben – helyben járnánk? A mai fiatalok megértik-e, mi a regény mondanivalója? Tényleg, mi a regény mondanivalója, tanulsága?

– Egyáltalán nem tűnik helyben járásnak. Sőt. Annyi dilemmát sikerült feltárni a szövegváltozatok eltéréseinek számbavételétől, értelmezésétől kezdve a kiterjedt befogadás- és hatástörténet értéktételezéseinek és önellentmondásainak elemzéséig, hogy kétség sem férhet hozzá: érdemes kísérletet tenni az újraolvasásra. Azt hiszem, nem az a kérdés, hogy a mai fiatalok megértik-e, hanem inkább az, hogy hogyan értik meg a regényt? Hiszen egy mai – az előző rendszert csak a tankönyvek lapjairól ismerő – fiatal egészen mást vár el egy irodalmi műalkotástól, és így értelemszerűen mást is ért meg belőle. A regény mondanivalójának, illetve tanulságának ilyen fokú éles kinyilvánításához azonban egy jó adag *didaxisra* lenne szükség, ami viszont távol áll az én irodalomszemléletemtől.

– Meglátásod szerint, napjainkban Kárpátalján az átlagember mennyire ismeri szülőföldünk kortárs irodalmát, irodalmárait? Fontosnak tartják, hogy a vidéknek legyen „saját” irodalma? Büszkék-e a sikereket elért szerzőkre? Egyáltalán van-e kapcsolat a kárpátaljai író és a kárpátaljai olvasó között?

– Egy átlagember napjainkban Kárpátalján a túléléssel van elfoglalva. (*Ez sajnos így van, de azért az emberek igénylik a kultúrát, a szellemi táplálékot is. – L. J.*) Azzal, hogy ne csak a mát, de a holnapot is túlélje. Azzal, hogy kifizesse valahogyan a rohamosan emelkedő rezsit, hogy lassan már a nyomorgáshoz sem elég keresetéből ételt vagy ruhát vegyen magának, családjának. Ismét előjön a magyar történelem során már annyiszor feltett kérdés: lehet-e üres hassal a Himnuszt énekelni? És ha igen, meddig? Ahhoz, hogy az író és olvasó közötti viszony kiegyensúlyozottan működjön, létbiztonságra, bizonyos fokú jólétre van szükség, ami nagyon keveseknek adatik ma meg Kárpátalján. Ennek ellenére vannak írók, olvasók. Ezek igazi fanatikusok.

– Igen, irodalmáraink többsége egyszerűen él, kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy az átlagemberektől szinte csak az íráskészség különbözteti meg őket. Szerinted mi a jobb, ha az író a társadalom megbecsült tagja, akit magas polcon tartanak, vagy ha része a szürke tömegnek, és csak az úgymond fanatikus olvasók ismerik és elismerik?

– Azért nem egészen csak az íráskészség különbözteti meg az irodalmárt az átlagembertől.

Gondolkodás-, mentalitás-, érdeklődésbeli eltérések is akadnak bőven. Mindezzel együtt nagyon szeretném, hogy sok ember olvasson, és minél többen gondolkozzanak el a művek által felvetett problémákon. Merthogy ezek egyáltalán nem mellékesek, sőt: árnyalt létérzékelést feltételeznek. Sokkal inkább, mint a túlzottan leegyszerűsítő, és lehet, hogy épp ezért nagy népszerűségnek örvendő tévéműsorok némelyike. De nincsenek illúzióim ezzel kapcsolatban. Az írói szerepre irányuló kérdésre valójában nem tudok kizárólagos választ adni: szerintem a legfontosabb, hogy maradónak bizonyuló művek íródjanak, a többi majd elvégzik a mindenkori olvasók. Ők tudják, mikor melyik polcra kell helyezni az adott szerzőt és művet.

– Az idei Versmaratonon többek között Kükorelly Endrével is beszélgettem, aki elmondta, hogy ő vitte be a Kalligram Kiadóhoz Brenzovics Marianna első regényét. Egy kárpátaljai magyar szerzőnek valóban Pozsonyba, Budapestre vagy Kolozsvárra kell mennie, hogy ismertté váljon, hogy művei széles olvasóközönséghez jussanak el? Tény, hogy a Kárpátalján kis példányszámban kiadott köteteket Magyarországon nem, vagy csak nehezen lehet beszerezni. A közeljövőben várható valamilyen előrelépés e tekintetben?

– Kérdésre egyszerre két rövid válasz is adható: nem és igen. Nem, hiszen egy szerzőnek nem kell sehová mennie, nem kell semmivel foglalkoznia az íráson kívül. Semmi sem kényszer az irodalomban. Másrészt: ha valaki azt szeretné, hogy művét el is olvassák, akkor mindenhol jelen kell lennie, ahol csak tud. Kevés az olvasó, és az idejéért, a figyelméért meg kell küzdeni. Előrelépés várható Kárpátalján. Persze. Mindig várható. De már az is pozitívumnak tekinthető, hogy az Intermix Kiadó friss könyvei ingyenesen letölthetők a világhálóról digitális változatban. (*Ez csak az utóbbi néhány évben megjelent kötetekre vonatkozik. – L. J.*)

– A kívülállók nem tudhatják, hogy a kárpátaljai írók főként társadalmi munkában dolgoznak, hiszen honoráriumot a legritkább esetben kapnak, ez részükről valóban a fanatizmusba ácsapó elhivatottság. Megfordult a fejében, hogy a következő kötetet magyarországi kiadónál adod ki?

– Sajnos pusztán az írásból lehetetlen megélni – megjegyzem: ez nem kárpátaljai specialitás –, nem árt, ha mellette van még valamilyen más munkája is a szerzőnek. Jobb esetben ez lehet szerkesztői, rendezvényszervezői, esetleg tanári

állítás, rosszabb esetben: egy gyárban kénytelen robotolni ő is a megélhetésért. Egyelőre nem tervezek új kötetet, de ha majd megszületik valamilyen ötlet, koncepció, akkor elgondolkodom azon, milyen kiadónál kellene megjelentetni a kéziratot.

– *Te szerkesztetted a Szárnypróba című kötetet, amiben pályakezdő fiatalok mutatkoznak be. Szerinted mikor válik egy pályakezdő írogatóból író? Mitől lesz a rimfargóból költő, mert sokszor maga a szakma is ellentétesen ítél meg egy-egy szerzőt vagy művet?*

– A szakma nagyon sok dolgot ítél meg ellentétesen, ezen nem kell csodálkozni. Az ún. szakma ugyanis nem egy homogén massa, hanem világnézetiükben, ízlésben, felkészültségben igen-csak eltérő emberek csoportja. Az íróvá, költővé válás szerintem egy hosszú folyamat. Nincs olyan, hogy valaki egyik este még teljesen amatőrként fekszik le aludni, másnap reggel viszont már remekműveket alkotó zseniként ébred fel. (*Ez lenne ám az igazi csoda. – L. J.*) Én abban hiszek, hogyha valaki eléggé motivált, kitartó, nem veti meg a kemény munkát, akkor előbb-utóbb rátalál önmagára. A munka viszont nem spórolható meg. Soha.

– *Egy 2011-es tanulmányod kapcsán kérdezem, hogy Kárpátalján kialakult-e már egy egészséges, a művek hibáira és erőnyeire is rámutató kritikai élet? Egyáltalán mit nevezhetünk egészséges kritikának, ki a mérvadó kritikus, hiszen minden vélemény szubjektív?*

– Az igaz ugyan, hogy szubjektív, de azért vélemény és vélemény között is óriási különbség van. Ha valaki úgy fejt ki álláspontját valamilyen műről, folyamatról, hogy alaposan felkészül, követi a kortárs irodalom eseményeit, odafigyel a változásokra, elolvas annyi könyvet, folyóiratot stb., amennyit csak bír, mégsem gondolja magát mindentudónak, kissé talán nagyobb bizalommal fordulhatunk a véleményéhez, mint egy olyanéhoz, aki csak kinyilatkoztat, de valójában nagy el-nem-olvasó, tárgya sem érdekli igazán, és frusztrált, ha nem az ő igaza az egyedüli, amit elfogadunk. Az egészséges kritikai életben megférnek egymás mellett az alapjaikban eltérő vélemények. Nem kioltani akarják egymást, hanem párbeszéd-be lépnek egymással. Ez az állapot még eléggé utópisztikusnak tűnik Kárpátalját tekintve.

– *Azt tapasztaltam, hogy vannak olyan szerzők, akiket nem lehet, vagy nem ajánlatos kritizálni, mert az visszüthet az illetőre. Sőt, vannak, akik mások műveit keményen, olykor már kifejezetten sértően kritizálják, becsmértlik, viszont*

az őket ért bírálatokat nehezen viselik el. Alkotó emberként te felül tudsz emelkedni a vélt vagy valós sérelmeiden, amikor kritikát írsz? Szerinted helyes az, ha az adott mű kapcsán a szerzőt is kritizáljuk, lásd a Táltosok című regény körül kialakult vitafolyamatot?

– Amikor kritikát írok, nem az jár az eszemben, hogy nemrég valaki megsértett, és ezért az egész világon bosszút kell állnom. Kritikaírás közben a műre és saját értelmezésemre koncentrálok. Persze nekem is megvannak az elfogultságaim, mint bárki másnak. De sértegetni nem szoktam. Legfeljebb kiforgatni, parodizálni valamilyen szélsőséges, éppen ezért számomra eleve komikus hatást keltő álláspontot. A *Táltosok* körül kialakult vitában, azt hiszem, nem a szerzővel volt a legnagyobb gond, hanem azzal, hogy nem volt kidolgozva eléggé a szöveg. Emellett érveltem hozzászólásomban, amely egyébként legelső kritikai jellegű írásom volt, példák sorával szemléltetve és alátámasztva állításaimat.

– *Itt nem is konkrétan a szerzőre gondoltam, hanem arra, ahogy irodalmunk két jeles képviselője személyeskedésektől sem mentes vitát folytatott a regényről és a szerzőjéről. Tapasztalataid szerint a kárpátaljai szerzők mennyire viselik el a kemény kritikát? Hiszen előfordult már, hogy valaki egy kevésbé éles hangú tanulmány hatására az írással is végleg felhagyott.*

– Nem feltétlenül számít kuriózumnak, ha két markánsan elütő véleménnyel rendelkező személyiség a nyilvánosság előtt próbálja bebizonyítani saját igazát, akár annak árán is, hogy a másikat egyidejűleg igyekszik beledöngölni a földbe. De ezt a gyakorlatot nem kedvelem, inkább a párbeszéd híve vagyok. Semmi esetre sem a veszekedés. A legfiatalabbak szerencsére jól viselik az erős negatív kritikát is. Feltéve, hogy az szakmai érvekkel kellően alátámasztott. Máskülönben csak mosolyognak az aránytvesztő lehúzáson. Aki egy kritika miatt hallgat el végleg, annak lehet, hogy nem is volt érdemes irodalommal foglalkoznia.

– *A közelmúltban sokszor kerültél vitába Balla D. Károllyal. Ha jól sejtem, a nemrég Ungváron megrendezett Dilettánsok Éjszakája című programotok is egyfajta jelzés volt a József Attila-díjas író felé. E kapcsán kérdezem tőled, hogy túl az egészséges kritikán, szerencsés-e egy kis irodalmi közösség számára az állandó szembenállás, acsarkodás fenntartása, az ellentétek minduntalan kiélezése? Nem megy a kritikái, az irodalmi élet rovására, ha mindig csak a negatívumot keressük abban, a támadási lehetőségeket*

keressük az ellen, amiről azt állítjuk, hogy nincs is?

– Nem biztos, hogy jól értem ezt a kérdést, de annyit állíthatok: vita nélkül meghal egy kultúra. Ha mindenben a pozitívumot keressük, akkor is. A hibákra is rá kell mutatni, csak így különülhet el az értékes munka a fércetől. Az a szöveg, amelyik nem bír ki néhány „támadást”, amelyik nem bírja el a negatív véleményt, amelyen nem érdemes vitatkozni – az aligha műalkotás.

– *Természetesen ebben egyetértünk. Én arra utaltam, hogy a kárpátaljai irodalmi élet is megosztott, és sok esetben a szerzők politikai nézetellentétek miatt esnek egymásnak. A szerzővel szemben táplált ellenszenv hatására alkotnak véleményt, miközben el sem olvasták az adott művet. Szerintem nem szerencsés általánosítani vagy beskatulyázni, eleve lemondani valakiről. Ez főként az idősebb korosztályra jellemző. Ne ked mi a véleményed erről?*

– Nem sokat adok az olyan véleményre, amely mögött nincs valódi olvasói tapasztalat, csak előítélet. Sokszor találkozunk ilyenekkel. Ez az előítélet a másik meg nem hallgatásából vagy meg nem értéséből ered. Az előbb említett megosztottságot pedig kevésbé politikai okokra (bár tagadhatatlan, vannak ilyenek is), mint inkább írói szerepekre és ehhez kapcsolódó nyelvhaznászati problémákra vezetném vissza. Viszont, ha ezeket felülbíráljuk, és a művekre koncentrálnunk, kiderül: a látszólag áthidalhatatlan ellentét valójában tudatosan képzett öngazoló felkötés. Így egy új,

korszerűbb nyelv és retorika megtalálásával szerintem lehetségessé válhat a tárgyilagos értékelés.

– *Itt kérdezem meg, hogy meggyógyult-e már az irodalmi életünk? Az a „csúnya” írásbeliség, ahogy egyik irodalmárunk fogalmazott anno, elindult-e mára a széppé válás útján; a kiskacsában felismerni-e már a kecses hatyú vonásait?*

– Mindig bajban vagyok az ilyen túlmetaforizált kérdésekkel. Megmondom őszintén: az irodalomban eddig még nem figyeltem fel az előbb említett kiskacsákra. Máskülönbem meg: nem hinném, hogy a kárpátaljai magyar irodalom úgy működne, ahogyan egy klasszikus Andersen-mese.

– *2011-ben a Tiszabökényben megrendezett író táborban nehezményezted, hogy az Együttég nincs interaktív honlapja. Évek óta tagja vagy a szerkesztőbizottságnak, most én kérdezem meg, miért nincs ma sem?*

– Hát, ha én azt tudnám. (Nevet.) Azóta minden évben legalább egyszer felvettem az ötletet. Annak ellenére, hogy mindenki megfontolásra érdemesnek gondolta, gyakorlatilag nem történt előrelépés az ügyben.

– *Visszatérve még Balla D. Károlyhoz, lehet-e ma még regényt írni, illetve műalkotással válhat-e a mindenféle talált szövegből összeállított kompozíció?*

– Hogy lehet-e ma regényt írni? Elég sokan írnak. Hogy nehezebb lenne-e, mint régen? Szerintem sosem volt könnyű. Természetesen bármiből válhat műalkotás. Ez az irodalom egyik nagy csodája.



H. Tóth István

Hozzájárulás a hanglejtés tanításához¹

Előjáróban

Korunk pedagógiai gyakorlata, iskoláink élete annyira zaklatottá vált, hogy a kisgyerekek, a tanítványaink, a diákjaink, a hallgatóink személyiségfejlődése, ismereteik, készségeik, képességeik gyarapodása, a szakdidaktikák kutatásokra alapozott, érdemi kutatásokon nyugvó fejlesztése mindinkább másod- és harmadlagos, hovatovább provinciális, vagy még lejjebb: partikuláris kérdéssé degradálódik. Miért van így? Miért lett így? Kié a hiba?

Voltak idők, amikor összehasonlító tananyagelemzéseket végezhattünk, firtatva a jövő távlatait. Emlékezünk azokra az évekre, amikor nem lóhalálában, hanem kisebb-nagyobb közösségek-

¹ Ezúton köszönöm Hnatik-Riskó Márta lektoromnak, a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium magyartanárának jelen írásom pontosabb tételéhez nyújtott önzetlen segítségét. Tanulságos a Tanárnőnek az a felvetése, miszerint szükség lenne a középiskolai korosztályokra tekintettel is érdekes, motiváló példanyagokat gyűjteni, bemutatni az ő beszéd- és kiejtés-gondozásuk érdekében, mivel a 14–18 évesek érdeklődését és motiváltságát mozgósítaniuk a magyartanároknak még összetettebb feladatuk, mint alsóbb évfolyamokon, ahol a játékoság gyakran célra vezetőbb.

ben, de mindenképpen a felfelé emelő minőségre figyelve taneszközöket terveztek, írtak, beváláspróbákkal ellenőriztek, értékelték tiszteletre méltó kutatók, a tanítási gyakorlatban példamutató eredményeket elért tanítók, tanárok. Lehet, hogy értük is szólt, szól ez a beszéd- és kiejtés-gondozó cikksorozat?

Kezdetből éltet engemet az a szakmai hit és elkötelezettség, hogy ha nem is kifogástalanok a problémafelvetéseim, esetleg sántának is látszódik egyik-másik érvem, ha nem is minden vonatkozásban teljességre törekvőek a feladatstruktúráim, de hozzájárulok ezekkel az írásaimmal az utánam következők tanterv- és tananyagíró, taneszközfejlesztő törekvéseihez. **Ezúttal a hanglejtéssel összefüggő tanítás- és tanulásszervező tevékenységek áttekintéséhez járulok hozzá.**

Ismérvek – háttér-információk a hanglejtésről

Az egymás utáni beszédhangok magassági hullámzását, magasságuk változásait nevezzük **hanglejtésnek** vagy **beszéddallamnak**. A hangsúlyozás és a hanglejtés szorosan összefügg. A mondat hangsúlyos pontjai többnyire a hanglejtés legmagasabb csúcsai is egyúttal.

A hanglejtésnek az a szerepe, hogy biztosítsa a mondat hangzásbeli egységét, továbbá a beszéd-folyamatot nagyobb értelmi egységekre tagolja. A hanglejtés alapegysége a szakasz, ez hangsúlytól hangsúlyig terjed, tehát **a beszéddallamnak határjelölő funkciója is van.**

A hanglejtés			A mondatfajta	
neve	dallam-vonala	jellemzője	neve	példák
ereszkedő		a hangmagasság lassan, fokozatosan száll le	kijelentő kérdő	Március szántó-vető. Elhoztátok-e neki?
eső		a hangmagasság hirtelen száll le, azaz esik	felkiáltó kérdő óhajtó	De szép ez a rajz! Hogy vagy? Bárcsak lenne eső!
szökő		a hangmagasság hirtelen emelkedik	kérdő	Jöttek? Adod?
emelkedő-eső		a hangmagasság lassan, egyenletesen emelkedik (vagy lebeg), fölfelé mozog, majd hirtelen leszáll	kérdő	Elmegyünk a színházba?
eső-ereszkedő		a hangmagasság a hangsúlyos szótagon a legmagasabb, majd leesik, a továbbiakban egy keveset csúszik lefelé	kijelentő felkiáltó kérdő felszólító óhajtó	Téged is megvárlak. Várlak téged is! Hol várjalak téged? Várj meg engem is! Bárcsak engem is várna a barátom!
lebegő		a hangmagasság azonos szinten mozog, lényegében lebeg	Megjegyzés: Az összetett mondat hanglejtése a teljes lezártsgot csak a mondat legvégén éri el, ezért az előző tagmondat(ok) dallamíve általában lebeg.	

A fentiekből is kitűnik, hogy a magyar hanglejtés jellemző alapformái az *eső-ereszkedő* („elő eső”) és az *emelkedő-eső* („végén eső”). A különböző érzelmek, indulatok azonban módosíthatják a mondat dallamvonalait, így árnyalt, gazdag változatokat produkálhatnak a konkrét – aktuális – beszédhelyzetekben. A kommunikációban *értelemmegkülönböztető* szerepet tölt be a beszéddallam, azaz a hanglejtés.

Követelmények – normaalkalmazás a hanglejtéssel kapcsolatban

A hanglejtésgyakorlatok tervezésekor verseket és prózát/prózarészleteket egyaránt válogassunk, azaz példaanyagunk sokoldalú, többfunkciós legyen!

- A) Minden esetben javítsuk, illetőleg javíttassuk a beszéddallamot tévesztő gyerek, gyerekek hibáit! Célszerű megnevezni a hibát, a kiváltó okot, majd mutassuk be a helyes megoldást, ezután ismételtessük azt, sőt adjunk új szemelvényt is gyakorlásra! (A dicséretről, buzdításról most se feledkezzünk el!)
- B) Ha vannak olyan tanítványaink, akik a mondat végén lebegő beszéddallamot érzékeltetnek, esetleg a mondatvéget elhúzzák, azokkal a növendékekkel a főhangsúlyt emeltessek, ezután hirtelen ejtsék a dallamvonalat! Segíthet az is, ha a kezükkel rajzolják beszéd közben a levegőbe a helyes hanglejtést.
- C) Előfordul, hogy a vesszőnél feleslegesen emelik a hangjukat néhányan. A lebegtetést ne fogadjuk el, ugyanis affektáláshoz vezethet, inkább enyhén ereszkedjék a hanglejtés!
- D) A hanglejtés szabályainak alkalmazását követeljük meg az olvasástechnika elsajátíttatásával párhuzamosan, lényegében valamennyi szöveges gyakorlat végeztetésekor!

Módszerek – javaslatok a hanglejtéssel kapcsolatban

Az *egyszerű hanglejtés gyakorlatokat* az alábbiak szerint indíthatjuk. Az ajakerősítő lehetőségeket is figyelembe vehetjük a hanglejtés gyakorlatok végeztetésekor.

Mondjátok utánam a kottaszerű hanglejtésforma figyelembevételével a mondatokat!

Elment Dávid vadászni.
Dávid ment-e el vadászni?
Menj el, Dávid, vadászni!
Vadásszál, Dávid!
Vadássz!

Mivel egy mondaton belül a hangsúlyszakaszok egybeesnek a hanglejtési szakaszokkal, amikor a hanglejtést gyakorolhatjuk, egyúttal hangsúlygyakorlatokat is végeztethetünk.

Olvassuk fel a táblára írt mondókat! Minden sort erősödő hanggal mondjunk! Valamennyi vesszős hanglejtése ereszkedő legyen!

Ez elmegy cseresznyét szedni.
= -
Ez felmászik a fára.
= -
Ez megrázza.
= -
Ez felszedi.
= -
Ez a kicsi mind megeszi.
= =

Szervezzünk *összetett hanglejtés gyakorlatokat* is! Gazdagíthatjuk a szempontokat a ritmus, az artikuláció kondicionálásával is. A ritmusérzék fejlesztésén túl az artikulációt gondolhatjuk eredményesen, például ezzel a többfunkciós mondókamesével. Mondjuk a felelgetős befejező szakasz kérdő mondatait eső-ereszkedő hanglejtéssel!

Olvassátok fel ezt a kiszámoló-hintáztató mondókamesét! Ügyeljetek

- a) a hanglejtésre, főképpen a kérdő mondatok helyes ejtésére;
- b) az artikulációra;

- c) az időtartamra;
- d) a ritmusra!

A)

Egy – megérett a meggy,
Kettő – fűzfabokor vessző,
Három – nincsen semmi károm,
Négy – te oda nem mégy,
Öt – megérett a tök,
Hat – kihajtom a juhokat,
Hét – nem ettél túrós derelyét,
Nyolc – tele van a polc,
Kilenc – felakadt a kis Ferenc,
Tíz – tekenőben tiszta víz.
Minek az a tiszta víz?
Kiskertet locsolni.
Minek az a kiskert?
Virágot nevelni.
Minek az a virág?
Csokorba szedni.
Minek az a csokor?
Édesanyámnak adni.
Vagy: Szép lánynak adni.

A **szöveges hanglejtésgyakorlatok** tervezésekor vegyük figyelembe, hogy általában három hangmagasságot különböztetünk meg: a **magas**, **közép**- és **mély hangfekvést**. A hangfekvés- (hangmagasság-) váltásnak többletjelentése lehet beszédünkben.

A köznapi kapcsolatteremtésre és -működtetésre készítjük tanítványainkat ilyen játékos hangszerezésű feladatokkal. A dramatizálás feltétlenül életszerű, hiszen sokféle mondattípuson gyakorolhatják a gyermekek a hanglejtés-, hangfekvésváltozatokat.

Játsszunk a hangfekvésünkkel!

Fejezzük ki

- a) érzelmet, indulatot, lelkesedést;
- b) köznapi, érzelemmentes híreket;
- c) bánatot, szomorúságot;
- d) határozatlanságot!

Milyen hangfekvés szükséges? A témától függően: magas, közép-, mély vagy változó. Dramatizáljunk szövegeket! Válasszuk meg

- a jellemekekhez,
- a körülményekhez,
- a szándékhoz leginkább illő hangfekvést!

Bővíthető, formálható példatár a hanglejtéssel kapcsolatban

1. Alkalmaztatók az ereszkedő hanglejtést, amikor ezeket a kérdéseket olvassátok!

- a) Hogyan töltötted a nyári szünetet? Milyen új játékot tanultál? Melyik könyveket olvastad? Milyen képpel készültél az iskolába?
- b) Kire mondjuk, hogy „se hall, se lát”? Miért volt buta Dömötör? Miért kaphatta Dömötör ezt a nevet? Milyen furcsaságokat gondolt tudatlanságában? Mit csinált tanulás helyett?
- c) Honnan hová kellett mennie Jancsi-János vitéznek Iluskájáért? Mi történt a tengeren János vitézzel és társaival? Hány próbát teljesített János vitéz? Hogyan találkozott a két szerelmes Tündérszágban?

d) Miért akarták a vörösingesek az édes grundot? Mit szeretett volna „üzenni” az író a Pál utcai fiúkon keresztül? Egyetértesz-e a gittegylet döntéseivel? Hogyan zajlott le az édes grundért vívott csata?

2. Készítsétek elő felolvasásra ezeket a kérdéseket és utasításokat! Szempontotok a kifogástalan hanglejtés alkalmazása legyen!

Beszélgessetek!

Ki szokott lefektetni, elaltatni téged? Hogyan? Mivel? Milyen altatódalokat, verseket ismeresz? Kikről szólnak az altatódalok? Ki altatja el a kicsinyeket?

3. Készüljétek a következő vers felolvasására! Olvassatok középhangerővel, a hangsúlyjeleknek megfelelő nyomatékkal és helyes hanglejtéssel!

Szabó Lőrinc: *Tavas*

„Mi az?” – kérdezte Vén Rigó.

„Tavas!” – felelte a Nap.

„Megjött?” – kérdezte Vén Rigó.

„Meg ám!” – felelt a Nap.

„Szeretsz?” – kérdezte Vén Rigó.

„Szeretlek!” – szólt a Nap.

„Akkor hát szép lesz a világ?”

„Még szebb és boldogabb!”

4. Tervezzétek meg a „Nyomozójáték” felolvasását! Ezek legyenek a szempontjaitok:

- alap- és pótlevegővétel,
- az ajkak résítése és kerekítése,
- ritmus,
- hanglejtés.

A)

– Láthatunk mókusokat, amikor az erdőbe megyünk? – kérdezi Klári a nála néhány évvel idősebb unokatestvérértől, Pétertől.

– Könnyen elképzélhető. Csak egy furfangos játékot kell játszani hozzá!

– Miféle játékot? – kíváncsiskodik Klári.

– Nyomozójátékot – válaszolja Péter. A kislány hitetlenkedő képpel néz rá, Péter azonban folytatja, nem zavartatja magát.

– Gyere! Megmutatom, hogyan kell játszani. – Néhány perc múlva a két gyerek már az erdőben van. (Forrás: Anne-Marie Dalmais–Annie Bonhomme: *366 és négy történet a természetéről*)

B)

– Figyeld jól a földet! – rendelkezik Péter.

– De ennyi cserje között lehetetlen meglelni egy kis mókus lábnyomát!

– Igazad van, más jeleket keresünk. Tessék, nézd csak! – suttozja Péter, és egy megrágot fenyőtobozt szed fel a földről.

– Egy finom ebéd maradéka. – S azzal mindketten fölneznak a fára, és egy szép mókust pillantanak meg, aki éppen rendkívüli gyorsasággal szalad fölfelé a vörösfenyő csúcsára... A játék bevált! (Forrás: Anne-Marie Dalmais–Annie Bonhomme: *366 és négy történet a természetéről*)

5. Olvassátok fel Petőfi Sándor versét! Érzékeltessétek az aggodást és a féltést

- a megfelelő hanglejtés alkalmazásával,
- a kifejező hangsúlyozással,
- a halk és a közepes hangerő váltakoztatásával,
- a beszédhangok tiszta ejtésével!

Petőfi Sándor: *Fekete kenyér*
Miért aggódol, lelkem, jó anyám,
Hogy kenyeretek barna, e miatt?
Hisz meglehet: ha nincs idehaza,
Tán fehérebb kenyérrrel él fiad.
De semmi az! csak add elém, anyám,
Bármilyen barna is az a kenyér.
Itthon sokkal jobb ízű énnekem
A fekete, mint máshol a fehér.

6. Olvassátok fel helyes hanglejtéssel ezt az ismertetést úgy, hogy ügyeljetez közben a betűket-tözléssel jelölt hosszú mássalhangzók megfelelő ejtésére!

A bundája színét változtató havasi nyúl

Kerek orr, egyenes, rövid fül, kövér pofácska, sötét, élénk szem: felismered?

Ez a havasi nyúl.

Hogy megváltozott az utóbbi hónapok alatt!

A szőre színe, amely legutóbb barna volt, most világos, sőt szinte fehér. Talán csak beleesett egy lisztes zsákba? Vagy leöntötték porcukorral? Nem, szó sincs róla! A szőre ősszel lassan-lassan ki-fehéredett, hogy így alkalmazkodjon a téli tájhoz, amelyet hamarosan fehér hó fog borítani.

(Forrás: Anne-Marie Dalmais – Annie Bonhomme: *366 és négy történet a természetről*)

7. Vegyétek figyelembe az adott történet felolvasására ezeket a szempontokat!

- Alkalmaztátok a tanult hangsúly- és hanglejtésjeleket!
- Tartsátok szem előtt a hangok időtartamát!

A)

Az erdő moraja

A nyusziból, aki a nyáron a loncbokor alatt született, szép nyúl lett: hosszú a lába, nagy a füle, és sűrű, barna bundája alkalmassá teszi arra, hogy könnyen álcázhassa magát a környezetében. Rejtekhelye egy erdei fenyő alatt van, de gyakran elkalandozik a környező rétekre is.

A nyúl tökéletesen ismeri a környezetét, az illatokat és a zajokat.

Most egy kicsit nyugtalan. Az erdőben körülbelül egy hete különös, nyugtalanító zajok hallat-sanak: zizegés, recsegés-ropogás... és puffanások!

(Forrás: Anne-Marie Dalmais – Annie Bonhomme: *366 és négy történet a természetről*)

B)

A borz és a szőlő

A borz nagyon szereti a szőlőt. Éjszakánként gyakran előjön erdei odújából, hogy a szőlőfürtöktől roskadozó alacsony tőkéhez menjen.

Óvatosan, lopódzva közelít meg egy szép szőlőtőkét, és egymás után szüreteli le a fürtöket.

Milyen falánk: valószínűleg úgy döntött, hogy ezentúl csak szőlőt eszik!

Azután ez a csíkos fejű állat jóllakottan visszatér odújába, de már most a következő szőlős-kerti látogatásra gondol...

(Forrás: Anne-Marie Dalmais – Annie Bonhomme: *366 és négy történet a természetről*)

8. Készüljetez fel ennek a „kergetőző” versnek a felolvasására!

- Olvassátok helyes hanglejtéssel és hangsúllyal!
- Figyeljetez a beszédhangok időtartamára!
- Olvassátok a költeményt rugalmas szájmozgással!
- Jelöljetez meg előzetesen a levegővételi helyeket!

Szabó Lőrinc: *A szél meg a nap*
 Licskes-lucskos szürke bácsi
 (Hujj, hujj, én a szél vagyok!)
 kék udvarban seprűjével
 megkergette a napot.
 Szél mondta: Hujj, hujj, hujj!
 Nap mondta: Bujj, bujj, bujj!
 Szél kergette,
 utolérte,
 jól megverte a napot;
 megkergette,
 utolérte,
 jól megverte,
 összetörte,
 kék udvartól kiséperte,
 kendőjébe bekötötte,
 mondjátok meg: hova tette?
 Zsebre tette a napot.
 Zsebre tette? Zsebre ő!
 Azért van most rossz idő.

9. Tervezzétek meg Radnóti Miklós versének az elmondását, figyelve:

- a hangsúlyra és a hanglejtésre;
- a beszédritmusra;
- az alap- és pótlevegővételre;
- az ajakműködésre.

Radnóti Miklós: *Eső után*

Ma sokszínű vízgyöngyök csillognak	Rezegtetve szárítja az úton
Máskor poros levelén a fáknak.	Összeaszott szárnyát egy lepkepár,
Ma mohón és vidáman ölelik	Előbb az eső verte le őket.
Fölül a fényt és alul az árnyat...	Most nyilaz utánuk a napsugár...
A fű még az esőtől nedves,	Ma sokszínű vízgyöngyök csillognak
S a sétány már szárazon ásít	Máskor poros levelén a fáknak.
És méregzölden rángatja az utat	Ma mohón és vidáman ölelik
A teltgyomrú és gyöngyöző pázsit.	Fölül a fényt és alul az árnyat...

10. Készüljétek fel a megadott életrajz bemutatására!

- Figyeljétek a kifejező hangsúlyozásra és hanglejtésre!
- Jelöljétek meg a levegővételi helyeket!
- Ügyeljétek az ajakrésítésre és -kerekítésre!

A) Arany László, Arany János fia 1844-ben Nagyszalontán született. Mesegyűjtő, költő, irodalomtörténész. A híres nagykőrösi gimnáziumban tanult. 1867-ben, a Kisfaludy Társaságba való belépésekor „Magyar népmeséink” címmel tartott előadást, amelyben megkísérelte meghatározni a népmese fogalmát. Fő műve, „A délibábok hőse” 1872-ben jelent meg.

B) Csukás István 1936-ban született Kisújszálláson. Érettségi után az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanult jogot, majd két évig bölcsészkarra járt. Az egyetemet azonban nem fejezte be. A televíziónál helyezkedett el, később a Móra Ferenc Kiadó szerkesztője lett. Szinte valamennyi, a gyermekeknek szánt könyvéből rajzfilm, bábfilm készült. Ismertebb művei a „Festéktüszentő Hapci Benő”, a „Keménykalap és Krumpliorr”, a „Pom Pom meséi”, a „Süsü, a sárkány”, az „Ugrifüles, az illemtanár” címűek.

C) Weöres Sándor 1913-ban született Szombathelyen. A modern magyar költészet kiemelkedő alakja. Iskoláit Pápán, Csöngén, Szombathelyen, Győrött és Sopronban végezte. Kivételes formakésztségről árulkodó verseivel egészen fiatalon jelentkezett. Úgynevezett gyermekverseire a költői képek gazdagsága, a zárt szerkezet, az ismétlés, a párhuzamosság, a ritmus jellemző. Mindezek nemcsak gyönyörködtetőek, hanem a megtanulásukat is könnyítik. Rendkívül népszerűek a „Hetedhét ország”, a „Ha a világ rigó lenne”, a „Bóbita” és a „Télköszöntő” című kötetei.

11. Tervezzétek meg ennek a Mihálka György-versnek a felolvasását! Legyen gondotok a következő szempontokra:

- hangsúly, hanglejtés,
- beszédritmus,
- alap- és pótlevegővétel,
- ajakműködés.

A mellény

Nemsokára itt a tél,
és a nyuszinak nincsen ruhája.
A szekrény aljából megtetszett
egy csillogós anyag,
kivágtam belőle a mellényt.
Ráadtam, és szaladtam
megmutatni a mamának.
Jaj! Az estélyim!
Egész nap kiabált velem,
hogy tönkretettem a legszebb ruháját.

Nagyon szégyelltem magam.
Éjszaka halkán kilopóztam,
és egy nagy foltot varrtam rá.
Na!
Most már mehet az én anyukám bárhová,
nem fog a ruháján befűjni a szél.
És a nyuszinak is van mellénye!

12. Hangoztassátok: olvassátok és mondjátok ezeket a verseket! Legyenek a következő szempontjaitok:

- alap- és pótlevegővétel;
- ajkak résítése és kerekítése;
- ritmus;
- hanglejtés.

A) Radnóti Miklós: *Esti mosolygás*

Farkával csendesen mozog	totyog vidámka sorban ott
tóban a hal s aludni kész,	tizenhárom kicsi kacsa,
orrát iszapba dugja, és	s arany farán viszi haza
napjának multán mosolyog;	billelve a mai napot. (...)

B) Pósa Lajos: *Peti öcsém*

Peti öcsém fára mászott,	Meglátja az édesanyja,
Ugyan vajon mit csinál ott?	Szép szerivel csalogatja:
Mit csinálna ökelme mást:	„Gyere le csak, Peti fiam!”
Elszedi a madártojást.	Cukrot adok, kismadaram!”

Meglátja az édesapja,
Furcsa szóval hívogatja:
„Gyere le csak, Peti fiam!
Virgácsot kapsz, kismadaram!”

Összefoglalás

A beszéd- és kiejtés-gondozással foglalkozó sorozat jelen részében **a hanglejtés** kérdésével foglalkoztam a **háttérismereteket** mozgósítva, a **követelményeket** hangsúlyozva és a gyakorlatban bevált **módszereket** ajánlva a mindennapi tanórai fejlesztő tanítói, magyartanári munkánkhoz.

Figyelemmel voltam az 1–4. évfolyamokon tanítók **beszéd- és kiejtéstanítást tervező, szervező és végző munkájára**, hiszen e nélkül a lelkiismeretes munka nélkül a magasabb évfolyamok magyartanári tanítás- és tanulásszervező tevékenységei nem lehetnek igazán eredményesek. A mostani fejezet **példatára** éppúgy gazdag, mint a sorozat eddigi írásai is igazolják, ezáltal a legkülönbözőbb **ízlés- és értékvilággal** szembesülhetnek tanító- és magyartanártársaink a szemelvények gyakorlásra történő megmunkálásakor.

Most sem titkolt céloom volt az is, hogy **a helyesírás-tanítás példagyűjteményét** gazdagítsam, támogatva pedagógusaink gyűjtő és rendszerező munkáját. Igyekeztem úgy szerkeszteni a prózaszövegeket, hogy a **beszéd- és kiejtés-gondozás** mellett az **olvasástanítás** is segítse a **tanulók helyesírását gondozó nyelvpedagógiai munkánkat**.

* * *

Keller Péter

Kirándulás busszal Szőlősgyőrökre

„A fiatal humoristának egész szenvedélye a mindenáron való kacagtatás,
és ennek alárendelt mindent.”

(Keller Péter dédnagyapjáról, Gárdonyi Gézaról)

Összefoglaló

Ez most már a harmadik ilyen rendezvény, és Istennek legyen hála, harmadszorra is azt éreztem, ha az ember jó ügyet szolgál, akkor a Gondviselés vele van. Jó volt hallgatni az igazán nívós előadásokat, köszönteni a sok érdeklődőt, érezni a falu támogatását, örülni annak, hogy Göre Gábor alakja ma is megihlet művészeket, hogy a keresztény magyar humor sok ember számára fontos ügy, olyannyira, hogy Kondás Sándor parókus jóvoltából a *Görög-katolikus Médiaműhely* a rádióban és televízióban is hírt szeretne adni arról, ami ezen a két napon Szőlősgyőrökben, Gárdonyi Géza és Göre Gábor falujában történt.

Sokat tanulhattunk az előadásokból. Bíró László püspök úr köszöntőjében szépen, pontosan fogalmazta meg, „hogy Göre Gábor fölidézett alakja megeleveníti Szőlősgyőrök nagy tanítójának, Gárdonyi Gézának alakját és mindazokat az eszméket: Istenhitét, emberképét, hazaszeretetét, a gyökerekhez való ragaszkodást, amit ő jelent számunkra, és amely értékek oly sokszor a 'lekacagott szavak' közé tartoztak.” Gintli Tibor, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke, az ELTE intézetvezető tanára felhívta a figyelmünket, hogy az irodalmi kánonokon kívüli vélemények is léteznek. Az anekdotizmus ma is jelen van, mindig is jelen volt a magyar irodalomban. Hortobágyi Cirill, pannonhalmi főmonostori perjel a bencés szerzetesközösségek életében jelenlévő humormal szórakoztatta el a hallgatóságot. Sallai Éva Gárdonyi és Mikszáth humorát összehasonlító előadásában arra figyelmeztetett, hogy „az olvasó műveltségétől (is) függ az alkotás értelmezése, mert a

szövegek olvasása egyben szövegek beírása a sorok közé”.

Cs. Varga István irodalomtörténész a Gárdonyi-hoz kötődő, egri anekdotakincs korjellemző példáit vette alapul. Írásos anyaga sajátos értékmentés, mint a bencés humorról szóló előadás alapjául szolgáló, Bánhegyi Jóbtól származó gyűjtemény. Konklúziója: „az írás nemcsak az anekdotáról szól, hanem valami másról és sokkal többről is: a Gárdonyi-életműről, utóéletéről, az anekdotázó íróról, egri emberekről, az anekdotázó, élni szerető magyarságról – a jó kedélyű nemzethez tartozás identitásáról –, rólunk, mai magyarokról is.”

Hidasi Márk teológus hallgató két nagyon érdekes téma elemzésével lepte meg a hallgatóságot. Az irodalmi-esztétikai humort teológiai szempontból értelmezte, és Gárdonyi nyelvféltő, magyartalanság ellen küzdő *Magyarul így!* című könyvéből hozott példáival bizonyította, hogy humorról is lehet „nyelvörködni”. Teológiához, valláshoz köthető szavak fogalmi elemzésének felidézésével igazolta, hogy sajnos „az akkor még többnyire friss magyartalanságok ma is élnek és virulnak, mert a korabeli német-magyar pesti sajtónak és a felelőtlen írónak, közszereplőknek sikerült annyira elterjeszteniük e szavakat, hogy ma már nem is tűnnek szokatlan fordulatoknak”.

Nagy János Ádám matematikai módszerekkel vizsgálta a Göre Gábor levelekben előforduló humorelemeket. Azt bizonyította, hogy „Gárdonyi zenije, munkához való alázata a számok tükrében” is bizonyítható. Széplaki György tanár úr *Göre Martsa*

lakodalmi történetében a szakrális elemeit kutatta, és azt állapította meg, hogy „a Göre-levelek e különleges darabjának vizsgálata, humorforrásainak feltárása nem is lehetséges más módon”. Horváth József az *ad fontes* alapelveit alkalmazva levéltári kutatással tette teljesebbé eddigi ismereteinket Gárdonyi győri újságírói éveiről. Észrevette, hogy a Göre-előfutárnak tekinthető *Garabonciás Diák*ban Gárdonyi írásai a humor műfajában minőségi változást hoztak. Kovács Gábor *Hosszúhajú veszedelem – Finum Ilka* történetét elemezve döbbenetére rá a hallgatóságot, hogy a *legeyek, a bolhák és a piócák* világa bármennyire is hihetetlen, mégis képes megvilágítani az ember világát. Végkövetkeztetése: „Gárdonyi humorának lényegét éppen ez *'a ki hitte volna, hogy...'* alkotja...”

A kerekasztal beszélgetésen Cs. Varga István bevezető kiselőadása elővételezte a műhelymunka légkörét. Jó volt végiggondolni: mi is valójában a humor. Jó volt hallani Fabinyi Tibor egyetemi tanár úr és Kaiser László, író, költő, szerkesztő előadásá-

ban, Hidasi Márk előző napi előadását is idéző gondolatokat, hogy a humor a keresztény ember alapmagatartása, hogy Jézus tanításában ott a humor, „például Hegyi Beszédében a személy és közösség számára üdvös és kárhuzatos dolgokat igen szemléletes, közérthető képekkel, példázatos, költészeti-retorikai műfajban tárja hallgatósága elé. Amikor kiélezi a kicsi és a nagy, a valóban tragikus és a valóban komikus dolgokat, és e kiélezett feszültséget teologizáló humorban vagy humorizáló teológiában egyesíti.” „A humor a létezést átható halk életigenlés: hogy a csalódás, szorongás, fáradás és megbotránkozás ellenére vállalom a létbátorságot”. Fabinyi tanár úr a két nap jó hangulatának a titkát így foglalta össze: „Örvendjete az Úrban szüntelenül. Újra csak ezt mondom, örvendjete!” (Fil 4,4). Kaiser László pedig nagy ívű előadását és a konferenciát azzal a lelki biztatással zárta, hogy *igenis létezik keresztény és magyar humor.*

Híradás a 17. országos Kossuth-szónokversenyről

2016. november 11–12-én az ELTE Tanító- és Óvóképző Karán került sor a 17. Országos Kossuth-szónokversenyre.

Az előre elkészített beszéd témája ez volt:

„*Isten adott nektek képet és ti mást csináltok magatoknak.*” (Shakespeare: Hamlet)
– Nincs már teremtet „örök nő”?

A rögtönzések témái a következők voltak:

1. csoport:

Szelfim, szelfim, mondd meg nekem... Mindenki naponta posztoljon!

VAGY

Lennék-e az első utas a Marsra?

2. csoport:

Fogyódom, tehát vagyok. Hirdessünk népmozgalmat!

VAGY

A gondolatolvasó készülék kétméteres körben „vesz” majd. Magával hordaná?

A 17. Kossuth-szónokverseny díjazottjai a következők:

I. helyezett: Szökrön Ágnes (Károli Gáspár Református Egyetem),
felkészítője: dr. Sólyom Réka

II. helyezett: Dudás Tamás (Nyíregyházi Egyetem),
felkészítője: dr. Pethó József

III. helyezett: Tamás Marcell (Simmelweis Egyetem),
felkészítője: dr. Szitás Benedek

A zsűri különdíjasai:

Gulyás Márk (Ungvári Nemzeti Egyetem), felkészítője: Seres Kristóf

Lénárth Ádám (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), felkészítője: dr. Nemesi Attila László

Fazakas Réka (Mikes Kelemen Líceum, Sepsiszentgyörgy), felkészítője: dr. Erdély Judit

A közönségdíjas és a Kossuth Szövetség elnökének különdíjasa:
Tamás Marcell (Simmelweis Egyetem), felkészítője: dr. Szitás Benedek

A Magyar Rádió különdíjasa (a legszebben beszélő szónok):
Kedves Kriszta (Benedek Elek Pedagógiai Líceum, Székelyudvarhely), felkészítője: Vass Ágnes

A Tinta Könyvkiadó különdíjasa (a leggazdagabb szókincsű szónok):
Radványi Bfborca (Balassagyarmati Balassi Bálint Gimnázium) felkészítője: Ádám Klára

A Magyar Asszonyok Érdekszövetsége különdíjasa (a legjobb női szónok):
Szökrön Ágnes (Károli Gáspár Református Egyetem), felkészítője: dr. Sólyom Réka

Az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának különdíjasa (a legszebben beszélő pedagógusjelölt):
Lénárth Ádám (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), felkészítője: dr. Nemesi Attila László

Dudás Róbert Gyula különdíjasa (a leghumorosabb szónok):
Dudás Tamás (Nyíregyházi Egyetem), felkészítője: dr. Pethő József

A Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány különdíjasai (a zárt e hang ejtéséért):
Benedek Bernadette (Babes-Bolyai Tudományegyetem), felkészítője: dr. Demény Piroska
Fazakas Réka (Mikes Kelemen Líceum, Sepsiszentgyörgy), felkészítője: dr. Erdély Judit
Kanyó Fruzsina (Újvidéki Egyetem)
Kedves Kriszta (Benedek Elek Pedagógiai Líceum, Székelyudvarhely), felkészítője: Vass Ágnes
Szente Anita (Babes-Bolyai Tudományegyetem), felkészítője: dr. Szántó Bfborca

Az Országos Kossuth Lajos szónokverseny szabályzata

1. Az Országos Kossuth Lajos szónokverseny alapítója Adamikné dr. Jászó Anna professzor. A szónokversenyt az ELTE Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyartanári Tagozata, az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Rákóczi Szövetség szervezi – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Mai Magyar Nyelvi Tanszékének szakmai támogatásával – a hazai és határon túli pedagógusképző intézmények, a bölcsészettudományi karok nappali tagozatos hallgatói, a joghallgatók, a teológushallgatók számára. A versenyre minden esetben meghívást kapnak a középiskolai szónokversenyek első helyezettei is.

2. Az országos versenyen minden intézmény karonként 1-1 fővel képviseltetheti magát. A határon túli intézmények legfeljebb 2-2 fővel.

3. A verseny célja: a felsőoktatási hallgatók szóbeli kommunikációs képességének, retorikai tudatosságának a fejlesztése, a közéleti, szakmai, pedagógiai szerepekre való felkészítés; a komplex nyelvhasználat színvonalának emelése; a hagyományápolás.

4. A szónokverseny két fordulóból áll. Az előre meghatározott témájú 6 perces kötelező beszédből és a 3 perces, több témából választható rögtönzésből.

a) A kötelező beszédtémát minden évben a verseny szervezői írják ki legkésőbb május 31-ig. A kiírásban minden esetben szerepelnie kell a témának idézet vagy meghatározás formájában. A kiírásnak tartalmaznia kell a beszéd műfaját is. A kötelező beszédre a versenyzők otthon felkészülhetnek. Elvárt követelmény, hogy a 6 perces szónoklatot papír nélkül, szabadon, a meghatározott beszédműfajnak megfelelően mondják el a versenyzők.

b) A rögtönzött beszédek témáját a versenyzők a verseny napján ismerik meg. Legalább három megadott beszédtémából és három beszédhelyzetből választhatnak. A rögtönzésre minden

versenyző legalább 30 perc felkészülési időt kap. Itt is elvárás, hogy a beszédet kívülről adja elő a résztvevő.

5. A szónokversenyt minden év novemberében (lehetőleg az első felében) kétnapos vándorversenyként rendezi meg Budapesten valamelyik felsőoktatási intézmény.

6. A szónokversenyhez két évente retorikai konferencia is társul, amelyen meghatározott témában meghívott előadók vesznek részt.

7. A verseny kötelező és rögtönzéses beszéd témáit, műfajait a versenyt szervezők állandó 3 fős bizottsága (a verseny alapítói, a verseny titkára), valamint a rendező intézmény egy képviselője állítja össze. A verseny meghirdetéséért a mindenkor szervező intézmény a felelős.

8. A versenyzők teljesítményét 5 fős zsűri értékeli. A zsűri összetétele: zsűrielnök, 2 fő egyetemi oktató, 2 fő külsős szakember (színész, kutató stb.). A zsűri összetételéről és meghívásáról a szervező intézmény gondoskodik. A zsűri minden alkalommal értékelési szempontokat, pontozási lapokat kap.

9. A versenyen a részvétel ingyenes, nincs nevezési díj.

10. A versenyen és a konferencián részt vevők úti- és szállásköltségét a szervezők csak abban az esetben támogatják, ha sikerül erre pályázati úton pénzt nyerniük.

11. A versenyen a zsűri az alábbi díjakat adja ki:

- 1–3. helyezett
- 6 különdíj
- 1 közönségdíj

Egyéb szervezetek által alapított díjak:

- a Magyar Asszonyok Érdekszövetsége Gulácsy Irén-emlékplakettje és oklevele a legjobb női szónoknak,
- a Rákóczi Szövetség díja a legjobb határon túli versenyzőnek,
- a Magyar Rádió különdíja a legszebben beszélő versenyzőnek,
- a Bárczi Géza Alapítvány különdíja a zárt *ž* hang megőrzéséért és szép beszédért,
- a Hangadók Közhasznú Alapítvány a Leghumorosabb szónok díjaként Pannonhalmi Zsuzsa keramikusművész által készített plakettet adományozza,
- a Tinta Kiadó díja a leggazdagabb szókincsű versenyzőnek,
- a Chronos Kiadó díja a legjobb szerkezetű beszédet mondónak,
- a Kossuth Szövetség díja a leghatásosabb beszédet mondónak,
- a Kossuth Könyvkiadó díja.

12. A versenyről minden esetben felvétel készül. Ezek felhasználásával a díjazott beszédeket felkért szakemberek elemzik.

13. A mindenkor szervezők feladata, hogy a versenyről készült felvételeket, a beszédelemzéseket, valamint a konferencia előadásait DVD vagy papír formátumban megjelentesse a már 16 alkalommal kiadott *A régi új retorika* sorozatban.

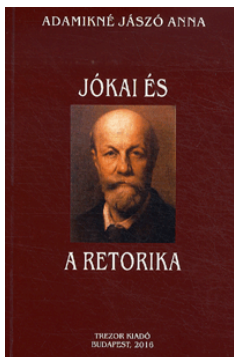
14. A szervezők kibővített értekezleten minden évben egyeztetnek, megbeszélik az előző évi verseny és konferencia tapasztalatait, és közösen döntenek a szervezési kérdésekről, a szabályzat szükséges módosításáról.

* * *

K Ö N Y V S Z E M L E

Adamikné Jászó Anna: *Jókai és a retorika*

Trezor Kiadó, Budapest, 2016, 263 lap



Már általános iskolás diákként is nagy élvezettel olvastam Jókai Mór regényeit: az alapos, minden apró részletre kiterjedő leírások, az élet legkülönbözőbb területeinek beható ismerete, a természet szépségeinek művészi megjelenítése mindig lenyűgöztek. Ennek ellenére tanulmányaim során mégis viszonylag negatív képet alakítottak ki bennem Jókai munkásságáról: ő a nagy mesemondó, aki néha realizistikusan, néha romantikusan ábrázolja a világot, a vesztes szabadságharc után a dicső múltba vagy éppen a jövőbe menekül, jellemábrázolásai (ha egyáltalán vannak, akkor) elnagyoltak, felületeseek. Újabb és újabb regényeit olvasva ezek a megállapítások azonban mindinkább hitelüket veszítették, ezért általános iskolai tanárként sem tartottam helyesnek, hogy a felnövekvő generációknak hamis sztereotípiákkal kell megismerkedniük, és azt sem, hogy csupán néhány („tipikusan jókai”) regény alapján az egész életműre vonatkozó általánosításokat kell megtanulniuk. Mindezek tükrében nagy örömmre szolgált, mikor kezembe vettem Adamikné Jászó Anna *Jókai és a retorika* című monográfiáját, hiszen az többek között rávilágít a fentiekben felvetődött problémák okaira, és objektív tényekkel alátámasztva cáfolja a Jókaiával kapcsolatos sztereotípiákat.

A monográfia négy nagyobb egységből épül fel: I. Jókai regénypoétikája, II. Jókai és a retorikai érvelés (inventio), III. Jókai és a regényszerkezetek (dispositio), IV. Jókai stílusáról (elocutio). Hozzájuk kapcsolódik továbbá a Prologus és az Epilógus.

Az I. fejezetben megismerkedhetünk a Jókai-problémával: annak ellenére, hogy Jókait a világirodalom elitjének tagjaként (Csáth Géza és Adamikné szerint is a világ legjobb öt frója között – Homérosz-szal, Szophoklész-szel, Shakespeare-rel és Goethével együtt) kellene számon tartani, mégis valótlan sztereotípiák élnek róla a köztudatban. Ennek legfőbb oka talán *A magyar irodalom története* („szenót”) IV. kötetében (Szerk. Sötér István, Akadémiai Ki-

adó, 1965) található információkban keresendő, amelyek nem a teljes életművet veszik figyelembe, mégis átmentek a tankönyvekbe, illetve a tanárképzésben használatos szakirodalom nagy részébe is. A sztereotípiák felszámolását *A magyar irodalom története 1800-tól 1909-ig* (Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András, Gondolat, 2007) Jókaiával foglalkozó két fejezete sem kísérte meg. Adamikné a sztereotípiák közül kiemeli azokat, amelyeknek a kritika szerint Jókai a népszerűségét köszönhette, majd az egyes regényhelyek pontos megjelölésével és idézésével cáfolja őket, és rámutat, hogy közülük több is a szocialista irodalomkritika „szellemi közegében” fogalmazódott meg. A könyv szerzője arra is felhívja a figyelmet, hogy Jókai „meséi nem lénán felépítettek”, hanem egy sajátos regénytípus – a románc – meghatározó jegyeit viselik magukon. Az is bizonyosodik továbbá, hogy az „oral history” szellemében Jókai minden regénye történelmi regénynek tekinthető, hiszen a történelmi eseményeket mindig az egyes szereplők személyes nézőpontjából, érzelmi és viselkedése alapján ismerjük meg.

A II. fejezetben az olvasó elé tárul Jókai szónoki tevékenysége. Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* című munkája alapján kirajzolódik Jókai szónoki tehetsége, ami nemcsak a szabadságharc kitöréséhez vezető (rövid, ám nagyon hatásos) beszédében nyilvánul meg, hanem harmincévnyi parlamenti szereplésében, valamint az egy-egy fontos eseményen (pl. Kossuth ravatalánál) elmondott beszédeiben is. Ennek tükrében érthető, hogy regényeiben jól felépített szónoklatokkal és kiváló szónokkal találkozunk (pl. Kárpáthy Zoltán, Szentirmay Rudolf, Bojótó Simon, Zenóbia stb.). Azt is megtudhatjuk, hogy Jókai alapos retorikai képzésben részesült, amire műveiben több átteles utalás is történik: pl. szereplőit retorikai gyakorlatok végzése közben ábrázolja. A retorikai terminológia is helyet kap az életműben. Regényeiben sok beszéd olvasható az érvelés mindhárom lehetőségének (logosz, éthosz, pathosz) alkalmazásával, az illőség elvének megfelelően. Mindezeknél azonban fontosabb, hogy Jókai érvelései is retorikaiak, hiszen megjelenik bennük a példa, a szillogizmus, az értékhierarchia, valamint a toposzok különböző fajtái.

A III. fejezetben Adamikné Jászó Anna a Jókai-regények szerkezeti sajátosságait taglalja, amit első-

sorban a folytatásos közlés, a románc regénytípusa és a közönséggel való kapcsolattartás határoz meg. Jókai regényszerkezeit a kritika szokatlanul ítélte meg annak ellenére, hogy a szokatlanúság oka egyszerű és jól magyarázható: mivel regényei folytatásokban (tárcaregényként) jelentek meg, ezért szükség volt minden egyes rész lekerekítésére, ami bizonyos fokú önállóságot biztosított nekik (a mai filmsorozatok epizódjaihoz hasonlóan). Az egyes részek végén azonban szinte mindig megjelenik valamilyen izgalmas mozzanat, ami a továbbolvasási kedv fenntartását biztosítja. A folytatásokban közölt regényszerkezet a románcéhoz mint regénytípushoz is szorosan kapcsolódik, hiszen az egymást követő kalandokba az olvasó bármikor bekapcsolódhat, de azokból bármikor ki is léphet anélkül, hogy az a további részek majdani olvasásában akadályozná.

A IV. fejezet Jókai stílusával foglalkozik. A világoosság stíluserenye kimondja, hogy a hallgatóságra mindig tekintettel kell lenni, ennek legfontosabb feltétele az érthető szóhasználat. Jókai gyakran megadja a szövegbe épített idegen szavak jelentését, emellett pedig saját szóalkotásait (pl. *zuhatar és viheder*) is értelmezi, hiszen olvasóinak tisztában kell lenniük azok jelentésével (ezt néha zárójelben, máskor lábjegetben teszi).

A nyelvhelyesség stíluserenye összetett kérdés a Jókai-életműben, hiszen egyrészt sokféle embert szólaltat meg (akiknek eltérő a beszédstílusuk), másrészt pedig gyakran használja a hétköznapi beszélt nyelvet. Ez magyarázza az alábbi „grammatikai szabálytalanságokat” is: a birtokosok és birtokok viszonya (*eltakarva arcukat ~ eltakarva arcaikat*), a múlt időben történő egyidejűség figyelmen kívül hagyása (*a csatában részt vevő tisztek ~ a csatában részt vevő tisztek*), a különös költőszóhasználat (*nemcsak... de... is, ami ~ amely*), az ikes és iktelen paradigma adekvát/inadekvát használata (*látszék, eltávozhatik, létez*), a rag-képző sorrend alkalmazása (*oldalról, fiúról*) stb.

Az illőség stíluserenye elsősorban a szóbőségben mutatkozik meg. Jókai ebben a tekintetben poeta doctus (bátran nevezhető a legnagyobb szókincsű magyar írónak), hiszen nyelvezte egyaránt magába foglalja az Árpád-kor, a latinos nyelv, a tájszólások, a különböző társadalmi osztályok (tudósok, tolvajok, pusztai emberek stb.), valamint az idegen nyelvek (orosz, francia, török, angol, német) kifejezéseit is. Jellegzetesek egyéni szótalálmányai (akár a nyugatos költők előfutárának is tekinthetjük), melyek jelentése a szövegösszefüggésből mindig kikövetkeztethető (*rémkedett, ki kell dacolni, türelempéldány, csapinósan stb.*). Műveiben gyakran találkozunk „nyelvészkedéssel” is: pl. a gyermeknyelv jellemzőinek leírásával, a fordíthatóság kérdésével, népetimológiával, archaizálással. Idegenszó-használata sokrétű

(angol, latin, francia, német), gyakran alkalmaz szleng kifejezéseket és különböző típusú frazeológiai egységeket (babona, átok, anekdota, szidalom, közmondás, szólás stb.).

Az ékesség erenye a szóképek, alakzatok és a prózaritmus használatában jelentkezik. A gondolat-alakzat (figura sententiae) a szokásostól eltérő megfogalmazásmód; gyakran csak egy mondat, máskor egy bekezdés, néha azonban egész oldalnyi vagy nagyobb egység.

A szóalakzat (figura verborum) tulajdonképpen manipuláció a szavakkal. A hozzáadás (adjekciós) alakzatok Jókai kedvencei, mivel nagyon fontosak a ritmus létrehozásának szempontjából. Gyakran él a felsorolással (enumeratio), az ismétlés különböző válfajaival (geminatio, parémenon, jelentésváltozós ismétlés, anaphora, ephiphora, szümploké, reditio, refrénszerű ismétlés), a párhuzamossággal, az ellentét két válfajával (oximoron és paradoxon), valamint a felsorolás különböző fajtáival (klimax, antiklimax, szintetizáló fokozás). Az elvétellel keletkezett (detrakciós) alakzatok közül az ellipszist, a zeugmát és a szünpokét, a felcseréléssel keletkeztettek (transzmütációs) közül pedig a tükörismétlést (*élve meghalnak, s meghalva élnek*), az idősfkváltást (a későbbit előbb) és a jelzőátollást (*síró repülés*) alkalmazza rendszeresen.

Jókai műveiben gyakran találkozunk a négy mestertrópusal is: a metaforával (és alfajaival – a megszemélyesítéssel, a szinesztéziával, az antonómáziával és a képzavarral), a metonímiával, a szinekdochéval, valamint az iróniával. E sokrétű alakzat- és trópushasználat ismeretében világossá válik, miért nevezi magát gyakorta költőnek, illetve az is, hogy a kritikusok miért emelik ki szinte mindig prózájának ritmikusságát.

Az utolsó fontos kérdés, amelyről a könyv kapcsán feltétlenül szólnom kell Jókai életművének a magyartanításban betöltött szerepe. Már a könyv prológusának elején megtudja az olvasó, hogy Jókait a 2012-es NAT-ban lefokozták: nem kell tanítani teljes életművét. Ezen felül az érettségi tételekben is csak a harmadik kategóriában (a pályaművek és portrék mögött) szerepel, ami a diákok számára egyértelműen azt jelenti, hogy Jókai harmadrangú író. A 2017-ben bevezetendő új szabályozás ennél is továbbmegy: a második és harmadik kategóriát összevonták, így Jókain kívül olyan szerzők is kikerülnek a kötelezően tanítandó keretből, mint Vörösmarty, Mikszáth és Móricz.

Jókai „lefokozásnak” oka elsősorban a sztereotípiákban keresendő, amelyek szépen lassan beszivárogtak a tanárképzésbe, a tanártársadalomba is. Életművét az 1970-es években kezdték sablonosan tanítani, és – saját tapasztalatomból, a szerzővel egyetértve állítom, hogy – még ma is így tanítják.

Adamikné megjegyzi, hogy amerikai diákjai nagy kedvence Jókai volt, mivel nem ismerték a hozzá fűződő negatív kritikát, hanem az elolvasott művek alapján ítélték meg munkásságát. Valóban: a tanár feladata az lenne, hogy a költők, írók életművét elsődlegesen műveik alapján ismertesse meg a diákokkal. Ehhez azonban egyrészt rengeteget kellene olvasatni (Jókai olvasatását pl. a *Bálványosvárral* lehetne kezdeni ötödikben a mondavilág folytatásaként), másrészt pedig a szövegértés és a kritikai gondolkodás magasabb fokú fejlesztésére lenne szükség az iskolában. Ennek hiányában azonban a diákok csak másodkézből kapott információk (a jól-rosszul összeállított tankönyvi anyagok) alapján tudnak képet alkotni egy-egy szerző munkásságáról. Adamikné megjegyzi azt is, hogy sok esetben a tanárok ismeretei sem elégségesek, így ők is csak a tankönyvi anyagokra támaszkodhatnak munkájuk során (a tankönyvben foglaltak kritika nélküli átvétele, szentírásként való kezelése a tanártársadalom egyik nagy hibája). Az átdolgozott 7. osztályos OFI-tankönyv Jókainak csak egyetlen regényét, *A kőszívű ember fiát* részletezi. A tankönyvben megjelenik a Jókairól kialakított nagy mesemondó sztereotípiája, de a mesét a mítoszhoz és a mondához hasonlítva a szerzők leszögezik, hogy ezeknek a műfajoknak nagyon fontos szerepük van a közösség és az egyén értékrendjének kialakításában, vagyis a „mesemondás” nem negatívumként értelmezendő. Utalás szintjén azt a sztereotípiát is cáfolja a tankönyv egy Szajbély Mihály-idezet segítségével, amely szerint Jókai jellemábrá-

zolásai egysíkúak: „szereplői lelkének mélyére tekint”. *A kőszívű emberből* vett részletek ismertetése közé a tankönyvszerzők irodalmi barangolásokat iktattak be, amelyek egyikében szintén nagyon pozitív Jókai-kép rajzolódik ki: az író a közgondolkodás máig ható formálója, a hazai széles olvasóközönség megteremtője stb. A fejezet végi összefoglaló is pozitívan értékeli a Jókai-életművet. A 10. osztályos tankönyvre azonban a fenti megállapítások már nem igazak: ebben is csak egy regénnyel – *Az arany emberrel* – ismerkednek meg a diákok, de a tankönyvszerzők álmodozóknak, idealistának nevezik Jókait, aki a vesztes szabadságharc eseményei közül csak azokat emeli ki műveiben, amelyek pozitívak.

Adamikné fontosnak tartaná azt is, hogy a szövegértő olvasás, az irodalomismeret és a szövegelemzés tanítása során sokkal nagyobb figyelmet fordítsanak a retorikai alapozásra. A retorikai attitűd nemcsak a magyar nyelv, hanem az összes tantárgy tanításában nagyon fontos lenne: a szóknak (aki jelen esetben a tanár) tisztelnie kell hallgatóságát, hiszen ha nem veszi figyelembe annak értekeit, jellemét, hangulatát, lenézi partnerét, akkor bukásra van ítélve.

Hasznos lenne, ha ez a hiánypótló mű a felsőoktatásban dolgozó magyar nyelvet és irodalmat oktató szakemberek, illetve a magyartanárok minél szélesebb rétegéhez eljutna, hiszen az nagymértékben segítené és meggyorsítaná a Jókai Mór életművéről kialakított sztereotípiák felszámolását mind a felsőoktatásban, mind pedig a közoktatásban.

Lőrincz Gábor

Szubjektív jegyzetek egy különleges tankönyvcsaládról

Fűzfa Balázs: *IRODALOM a 9–10–11–12. osztályok számára*

Érettségi-központú irodalomkönyvek műszövegekkel

Krónika Nova, 2008–2014

A tankönyvcsalád az OM kompetenciafejlesztő oktatási programcsomag keretánálján készült; s igényes szövegválogatásával, a magyar irodalomtörténeti folyamatoknak és jelenségeknek a világirodalom részeként való bemutatásával, a képzőművészeti, zenei párhuzamokra utalásaival magas színvonalú alapot nyújt az emelt szintű érettségire való felkészüléshez is. Mind a négy kötet széleskörű műveltségi bázisra épül, életre szólóan megalapozva a diákok jártasságát a kultúra legkülönbözőbb területein. A 12. osztályos tankönyv a *Szép Magyar Könyv*-versenyen 2008-ban elismerő oklevelet kapott. A szerző egy-egy korszak teljes művészeti spektrumának, a művészeti ágak közötti kölcsönhatásoknak a feltárásával, az elméleti tudnivalók tömör, tipográfiaiilag is kiemelt közlésével megkönnyíti annak tudatosítását, hogy a stílus, a formavilág sajátosságai szervesen kötődnek egy-egy korszak életszemléletéhez, világké-

péhez – így folytonos mozgásban-változásban vannak. Vagyis nincsenek állandó és örök érvényű stílkategóriák; vannak viszont korokon átívelő, örökérvényű művek. Ezért egy adott korszakban többféle (stílus)írányzat is él/het/ egymás mellett, anélkül, hogy azok bármelyikét kizárólagosnak kellene tekintenünk. A „közérthetőséget” pedig semmiképp sem tarthatjuk értékmérőnek egy-egy mű minősítése szempontjából (mint tették azt korábbi évtizedekben).

A tankönyvíró művészetszemléletének legrokonszenvesebb vonása, hogy az alkotói kreativitást, újító kedvet egyenrangúnak tartja a tradícióhoz a ragaszkodással, s nem emeli piederesztálra egyiket sem a másik rovására. Így sikerül valódi, hiteles értékrendet kialakítania, amelyben mind a hagyományos, mind az experimentális művészet élvonalbeli szerzői kimagasló jelentőségű, legjobb műveikkel szerepel-

nek. Mindezt kiegészíti a sokrétű, igen gazdag képanyag, amely többirányú megközelítésben prezentálja a kultúra élet- és szemléletformáló, léte meghatározó szerepét az ősidőktől napjainkig. Minden kötet végén gondosan elkészített fogalommutatót találunk, amely megkönnyíti az eligazodást az irodalomelméleti, szakmai kérdések világában, s az érdeklődőknek útmutatást ad a szakirodalmi tájékozódáshoz.

A kötetek élén a szerző megszólítja a diákkelasználót, *bevezetőjében* hangsúlyozva, hogy „a tankönyvszerző lényegében moderátor, aki a tudáshoz való eljutásban, az önálló gondolkodásban” kíván segítséget nyújtani, ezt szolgálják a világosan, áttekinthetően elrendezett szövegek, a szövegek / képek értelmezéséhez szükséges hivatkozásrendszer, foglommagyarázat, a gyakorlati útmutatások, kiegészítések, elméleti tudnivalók. Szól arról, hogy sokoldalú képet próbált nyújtani magáról az „irodalomtörténésről”, vagyis a művek sokirányú kapcsolatrendszeréről. „E könyv írásakor arra törekedtem, munkám számokra ne legyen unalmas. Szeretném, ha az irodalom segítene téged önmagad minél mélyebb megismerésében; szeretném, ha az irodalom közelebb vinne az emberi létezés legfontosabb céljához: a szabadsághoz, a boldogsághoz és a szeretethez.”

A szerző célkitűzései rendkívül fontosak az újabb nemzedékek irodalomértése szempontjából. Az a felismerés ugyanis, hogy a művészet érték van, élni segít, és érvényes tudnivalókhöz lehet jutni általa, értelmet adhat a művészetekkel, irodalommal való foglalatosságnak, így az olvasásnak. Ezért hívja fel a szerző a figyelmüket a „párhuzamos medialitás” (a „látható könyv”, a CD – DVD – internet – e-könyvek stb.) hasznosítására is; jelezzve, hogy az irodalom a jövőben esetleg már a kultúra „egyik lehetséges nyelvezete”, *egyik* ága lesz csupán. Így a vele foglalkozó tudományok (irodalomelmélet, irodalomtörténet) is mindinkább összehasonlító jellegűvé válnak, illetve maguk is medializálódnak. A különböző digitális újságok, folyóiratok, sőt digitális lexikonok, szótárak, tankönyvek stb. (amelyekre a szerző is utal) megkönnyítik az eligazodást az új s újabb kulturális jelenségek között. Ezek révén, valamint a különböző internetes kapcsolódások, tájékozódás segítségével kitágul a tankönyvek tere. A mai diákok előtt már nyitva áll a lehetőség, hogy az egész világkultúrában otthonosan mozogjanak. Így természetesen magának a műveltségnek a fogalma is átalakul.

A 9. évfolyam számára íródott tankönyv 0. része, valamint *A kezdetektől az 1700-as évekig* c. 1. fejezete ez az új típusú műveltséget alapozza meg. A *szerző – mű – befogadó* viszonyának sajátosságaival, a „nyitott mű” fogalmával, az alapvető műfajelméleti tudnivalókkal, a művészettörténeti korszakok, stílusirányzatok alaptendenciáival való megismerkedés

után a diákok az antikvitás mint sajátos jelrendszer arche-világában tájékozódhatnak. Rámutatva a görög mítoszok és a Biblia motívumrendszerének szoros összekapcsolódására, a könyv bevezeti őket a reneszánsz szimbolikájába; s Dante, Petrarca nyomán elkalauzolja őket Janus Pannonius, Balassi költészetéhez is. Az örökérvényű vándormotívumokat követve eljutunk a Mária-kultusz gyökereihez, hazai formáihoz; majd a Károli-bibliafordítás kapcsán a reformáció-ellenreformáció harcának következményeképp kivirágzó barokk művészethez. Ez a többezer éves kultúra – tendenciáit illetően – nagyjából egy korszaknak tartható az alapján, hogy az antikvitás metafizikai gondolkodásmódja és az ahhoz való viszony határozta meg, azaz az égi / földi világ szellemmel átitatott harmóniájában kereste a Szépség forrásvidékét, s az ember önmagát is „szellem-hordozónak” tekintette. A korszak témái, kérdésfelvetései, szimbólumai mindmáig élnek a világ- és a magyar irodalomban, művészetben; a fejezet 2. része ezt mutatja be. A szerző bőséggel válogat a jelenkor ismert és kevésbé ismert műveiből, bemutatva egy-egy vándortéma korokon átívelő, hihetetlenül gazdag, ezernyi változatát (pl. a „tékozló fiú”, a „gazdag ifjú”, a labirintus, Odüsszeusz bolyongásai, a kígyó- és az angyal-témák variánsait). Mind az irodalomban, mind a képzőművészetben klasszikusokat és kortársakat egyaránt szerepeltet. (Rembrandt, Giotto, Salvador Dalí, Rilke, Borges, Pilinszky, Ottlik, Tandori, Kormos István, Varró Dániel, Kovács András Ferenc, Kamarás István alkotja a sort; sőt, gyermekrajzokat is szerepeltet. Elemzéseivel kivételesen gazdag művelődéstörténeti anyagot hoz felszínre. A *Dramák* c. zárórészben /3./ emberi alaptípusokat mutat be (*Antigóné, Rómeó, Tartuffe*); a műfaji sajátságokat egészen konkrét műelemzésekkel s a színpadi megjelenítéssel kapcsolja össze. Így maguk a diákok is érdekeltté válnak abban, hogy minél több művet, minél változatosabb megoldásokat keressenek egy-egy problémával kapcsolatban, akár meg is jelenítsék ezeket. Az irodalom így valóban életté válik számukra; s a világ- és a hazai irodalom, a régiség és a jelen irodalma összefüggő szövegfolyammá. Megértik, hogy a művészet, a *kultúra* valódi *életanyag*, lelket tápláló forrás az új és újabb nemzedékek számára /is/...

A 10. évfolyam számára írt tankönyv rendszeres irodalomtörténeti ismeretanyagot közvetít a *felvilágosodás* és a *klasszicizmus* korából. De ezt sem szokásos módon. A nagy életművek (Voltaire, Rousseau, Goethe, Schiller, Hölderlin, E.T.A. Hoffman, Poe, Puskin; illetve Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty stb.) bemutatásával azt is érzékelteti, mennyire téren és időn kívüliek, modernek, sőt aktuálisak – napjaink kérdéseire is választ adni képesek

ezek a klasszikus alkotások. A legfrissebb, korszerű szakirodalmi ismeretanyagot, háttérinformációkat természetes módon építi be elemzéseibe a szerző; feloldja az életrajzi (az életút „amorális” mozzanataira koncentráció) irodalomoktatás elavult sémáit; jelezve, hogy az igazán nagy és fontos művészetet nem lehet a „köznapi” érték-kategóriákba besorítani. Egy-egy költő „szenvédéstörténete”, az Élet mélységeibe való alámerülése, a sablonoktól eltérő szellemi-metafizikai tapasztalatok megszerzése sokszor a „szabályos” életforma teljes feláldozásával jár – ugyanakkor épp ezáltal olyan terekre nyit kilátást, amelyek a hétköznapi ember számára soha el nem érhetők. Éppen ezért irodalomoktatásunk hatékonysága szempontjából központi kérdés, hogy elszakadjunk az életrajzcentrikus szemléletmódtól, és a művek faggatására helyezük a hangsúlyt. Füzfa Balázs mintaszerű példákat ad az ilyen típusú elemzésekből. Érzékelteti, hogy a nagy művek ma is elevenen hatnak, s bármikor aktualizálhatók. Arra törekszik, hogy diákjai megtanulják magukra vonatkoztatni a művekben feltáruló, gazdag *emberi* életanyagot (s ne mint pusztán *tudás*-forrást kezeljék azt) – hiszen sokféle személyiségalkotót és élethelyzetet ismerhetnek meg a művek alapján. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a felvilágosodás már felvet olyan problémákat is, amelyek a romantikában teljesednek ki; így Vörösmarty, sőt Petőfi, majd Jókai életművét, Arany elbeszélő költeményeit is e korszak szerves „folytatásaként” mutatja be. Vagyis nyilvánvalóvá teszi, hogy az irodalom nem stíluskorszakok szerint szerveződik; hanem a koreszmék termékenyítik meg a talajt, amelyből a művészek – saját személyiségalkotóknak megfelelően – formálják a maguk alkotásait, sokszor a legkülönfélébb stílusleletekből.

Tankönyvről több verset is beiktat jelenkori költőinktől (Bertók László, Csoóri Sándor, Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Kovács András Ferenc, Kocsis Klára, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Petri György, Varró Dániel stb.) – esztétikusan elhelyezve a vonatkozó helyeken –, amelyekből megismerhetjük a ma költőinek személyes viszonyát a fenti alkotókhoz. Ezekből izgalmas szellemi „útravalót” kapunk az adott korban (és az életben) való tájékozódáshoz, s az időhatárok feloldásával az is nyilvánvalóvá válik, hogy a valódi nagy költészet nem évül el soha: mindig vannak, akik vissza-visszatérnek hozzá. A *Ráadás* c. zárórészben pedig a *magyarországi cigány kultúráról* olvashatunk kitűnő áttekintést; ehhez a témához Rajko Djurić: *A roma irodalom* c. könyvet ajánlja a szerző az érdeklődőknek. Így tehát nemcsak az időbeli, de a térbeli korlátok is feloldód/hatnak a diákok szemléletében.

A 11. évfolyam tankönyve felöleli a XIX. század második felét és a teljes XX. századot. A francia és

orosz próza, a francia lírai modernség és az avantgárd – Whitmantól E. Poundig; a Nyugat köre, Kaszák költészete; a modern magyar prózairodalom Kemény Zsigmondtól Máraiig, valamint Mikszáth, Móricz, Krúdy életműve szerepeltetésével óriási a tananyag; de rendkívül élvezetesen, a személyes műélményre koncentráció kérdésekkel felbontva és érdekesítővé téve. A diákok gazdag tapasztalatokat szerezhhetnek azzal kapcsolatban, hogy a magyar irodalom az összeurópai kultúra szerves része, s csakis *szintetikus* látásmóddal közelíthetők meg és értelmezhetők a/z immár/ klasszikus modern művészet alkotásai. Zenei – képzőművészeti – építészeti párhuzamokkal érzékelteti a szerző, hogy a XX. században már szinte *egységes európai* művészetről beszélhetünk. A színház- és drámatörténeti fejezet a könyv végén – Ibsen, Csehov, Madách műveinek elemzésével a műfaji problémák, az esztétikai minőségek analízisére is kitér, e művek különböző újkortól feldolgozásaira, színházi megjelenítéseire is utalva.

Fontos sajátossága a tankönyvnek, hogy az egybeállítás mellett láthatóvá teszi a kultúra regionális árnyalatait is. A tankönyvről Pomogáts Béla *A kulturális regionalizmus* c. tanulmánya egy részletének közlésével hívja fel a figyelmet a jelenségre. Mivel Közép-Európa, de maga Európa is történelmileg meghatározott régiókból épül fel, természetes, hogy vannak bizonyos különbségek a régiók élményköreiből, látásmódjából. Füzfa Balázs – a nyugat-magyarországi régió szülőtte – *A nyugat-pannon irodalmi régió történeti jelentőségét vizsgálja a késő-modernség hagyományképzése szempontjából*. A 20-as években a nagyrégió belülről nagyjából egyidejűleg olyan örökérvényű művek születtek, mint Joyce *Ulyssese* (1922), Rilke-től a *Düinói elégiák* (1923), Ottlik *Iskola a határon* c. műve (1923–26), Musil *A tulajdonságok nélküli emberének I. része* (1930); a kiséregión belülről, Prágában pedig három világhírű író alkotott: Kafka, Čapek, Hašek. A szerző kitűnő feladatsorokat állít össze a diákok számára a regionális sajátosságok összehasonlító elemzéséhez: a megjelenített *táj/haza* – a *nyelv / tájnyelv* jellegzetességeinek feldolgozásához. Ezeknek a témáknak a kidolgozása OKTV-dolgozat írására is felkészítheti a diákokat.

A 11. osztályos könyvnek a posztmodern irodalomtudomány nézőpontjából különösen fontos része a *Szövegek egymás közt* c. fejezete, amely az irodalom intertextualitását, a szövegek egymással folytatott dialogizálását veszi szemügyre. Babits-vendégszövegeket vizsgál a szerző pl. Báthori Csaba, Kovács András Ferenc, Nyilas Attila, Orbán Ottó, Pálfi Ágnes, Varró Dániel stb. verseiben; érzékeltetve a korábbi szövegek beágyazódásának jelentéskonstituáló erejét, szerepét. A vendégszöveg-használat igen gyakori alkotói módszer jelenkorunkban; magát a

fogalmat Papp Tibor vezette be Párizsban *Vendégszövegek* c. köteteiben még a 70-es években. Azóta korra jellemző alkotásmóddá vált, s a kortárs irodalomba az „utalásos technikát” használva építi be a sajátjába a másoktól átvett (és egyéni koncepcióba állított) szövegelemeket.

A 12. évfolyam tankönyvében a szerző hermeneutikai, recepcióesztétikai, strukturalista nézőpontokból, a dekonstrukció elméletére is figyelemmel elemzi az újabb kori alkotásokat. Hangsúlyozottan utal arra, hogy a modernségben a nyelvnek, a szövegszervezési eljárásoknak kulcsszerepük van; ezért vizsgálja külön-külön a későmodernség (1930–1960) és a posztmodern (1960–) beszédmódjait, jelformáit, nyelvi struktúráit. Elhatárolja egymástól a természetelvű, a természeti világhoz kötődő művészetet, a populáris kultúrát és az elitművészetet, s megmutatja a közöttük létrejöhethető átjárásokat. Rámutat, hogy a különböző társadalmi rétegek, különböző műveltségű / érdeklődésű emberek szempontjából mindegyik fontos lelki szükségletet elégíthet ki. Foglalkozik az irodalom médiumaival, különösen a film szerepére térve ki, Antonioni, Fellini, Ingmar Bergman, M. Forman, Jancsó Miklós, Szabó István, Huszárík Zoltán stb. alkotásaival. Részletesen szól az új típusú poétikák kialakulásáról, Apollinaire, T. S. Eliot, E. Pound, Corso, Ginsberg, Weöres, a párizsi Magyar Műhely köre, Papp Tibor digitális művei, Tandori, Petri György említésével.

Széles körű, gazdag áttekintést nyújt a XX. század utolsó évtizedeiben lezajlott művészeti átalakulásról a magyar irodalomban. A hazai adóz „népi – urbánus” vitának, sem a „valóságirodalom” korábbi erőltetésének nem tulajdonít különösebb jelentőséget, hiszen a jelentős életművek így is megszülettek; ha sokáig nem is juthattak felszínre (Füst Milán, Márai, Ottlik, Szentkuthy, Hamvas, Mátyás Iván, Kertész Imre, Örkény, Spiró, Bodor Ádám, Mészöly, Esterházy, Nádas, Závada, Garaczi műveit emeli ki elsősorban). Külön hangsúlyozza: a posztmodern beköszöntével a világ egyben való megértésének, az egységes ideológiák uralmának lehetősége végérvényesen megszűnt. A szellemi-izlésbeli pluralizmus sok előnnyel jár – hangoztatja: végre nincs többé „eszmei mondanivaló”, a formaeszközök egyenkénti számbavétele, nincsenek „címkék” (realista – szürrealista – dadaista stb), amelyekbe bezárnák az egyes szerzőket, életműveket. Az irodalom – ahogy Breton annakidején kinyilvánította – „mágneses mező”, amelyben az egyes művek a vonzás vagy taszítás dimenziójában kapcsolódnak egymáshoz. De mindenképpen kapcsolódnak, s együttesen alkotják egy korszak teljes színpéjét.

Füzfa Balázs értő és érdekesítő elemzéseiben új megvilágításba kerülnek a XX. század 2. felének

jelentős életművei (József Attila, Szabó Lőrinc, Radnóti, Pilinszky, Márai, Ottlik, Weöres stb.); s mind-egyikük mellett felsorakoztatja a költő-utódok tisztelgő-emlékező verseit is. Az újabbkori változatos, sokféle látásmódot külön fejezetben vizsgálja, így jelzi, hogy a pluralista szemlélet az írói attitűdök milyen bőséges és színes palettáját hozta felszínre (amit a „szocreál” korszak, tudomást sem véve róla, igyekezett ellehetetleníteni!). Örkenynél az *abszurd*, Nagy Lászlónál a *képviselői* költészet, Nemes Nagy Ágnesnél az *objektív líra* a domináns; Szilágyi Domokosnál a formabontó, dinamikus *játékosság* emeli ki; Kertész Imre *ontológiai* fogantatású prózáját pedig a filmes feldolgozással együtt elemzi. A *szociológiai* elkötelezettségű irodalmi alkotás remekművű példájaként Illyés *Puszták népét* mutatja be. A *kortárs irodalomból* Parti Nagy Lajos, Orbán Ottó műveit emeli ki, akik – nem utolsósorban a párizsi Magyar Műhely újításai nyomán – új típusú szövegalkotási módokkal kísérleteztek, s szövegszerkesztővel különleges nyelvi konstrukciókat hoztak létre. A szerző utal a computer segítségével kialakítható polifón, többdimenziós hipertextekre is, s az újabbban teret hódító „versírógépek” művekre (Queneau: *Százezermilliárd szonett*, Papp Tibor: *Disztichon alfa*). Úgy véli: az interkulturalitás, többnyelvűség, multikulturalitás felmérhetetlen hatással lesz a szövegalkotási módokra, az irodalom látásmódjának gyökeresen változását hozza. Régi fogalmaink szemünk láttára alakulnak át, helyükre újak lépnek majd, vagy új jelentéssel töltődnek fel.

Füzfa Balázs tankönyvcsaládjá korszzerű szintézist teremt hagyomány és újítás, tradicionális értékek és alkotásmódok, valamint a legújabb alkotói törekvések, művek között. Nem tekinti „elévültnek”, kevésbé jelentősnek a régi korok kiemelkedő alkotásait, ahogy a jelenkor experimentális műveit a Jövő számára is fontosnak tartja. Rámutat arra, hogy a művészet, mint minden a világon, folytonos változásban, alakulásban van; s ha az oktatás (és olvasás) nem tart lépést e változásokkal, érdektelenné válik maga az irodalom (és művészet) a nagyközönség számára. Egész irodalomszemléletünk felülvizsgálásával, átalakításával kell tehát az új jelenségekre reagálnunk, s intenzíven elgondolkoznunk azon: mit is nevezhet/ünk irodalomnak a XXI. században?! A múltban – jelenben – jövőben megszületett / megszületendő művek összességét – avagy csupán egy tetszőleges szempontok szerint (esetleg politikai sugallatra) kialakított mesterséges / mesterkelt értékrendhez igazodó művek sorát? Természetesen, a mindenkori kultúrpolitikának nagy szerepe van a kérdés megválaszolásában. Hamis döntéseivel évtizedekre megbéníthatja az irodalmi / művészeti életet, és magát az irodalomoktatást is...

G. Komoróczy Emőke

Békési Imre: Nyelvész mestereim Tudománytörténeti adatok és emlékek Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó Szeged, 2016.

A kötet írásai a szerző kortársainak szakmai útjáról vagy ennek egy kitüntetett szakaszáról, tudományos művéről szólnak, s mintegy 40 év folyamán tanulmánykötetekben, folyóiratokban jelentek meg.

I. A *Jubileumi köszöntések* c. fejezetben Benkő László 75., Török Gábor 60., Deme László 70., Petőfi S. János 60. és egy 2010-ben írt, 65., Rozgonyiné Molnár Emma 60. és 70., Máté Jakab 70., Szabó Zoltán 70., Grétsy László 70., Péntek János 65., Szabó József 70., és Kocsány Piroska 70. születésnapjára írt köszöntőjét olvashatjuk.

Akit életpályáján, figyelemre méltó munkássága nyomán jubileumi köszöntéssel tisztelünk meg, az megérdemli, hogy illően búcsúztassuk is...

II. A *Búcsúztások* c. fejezetben Fabricius-Kovács Ferenc (1920–1978), Máté Jakab (1926–2001), Deme László (1921–2011), Otthontól hazáig Petőfi S. János (1931–2013) kortárs, jeles nyelvész-mesterek életpályáját, munkásságát méltatja nagy hozzáértéssel, tisztelettel és empátiával a szerző.

De az emlékezés során sokszor úgy érezzük, hogy vissza-vissza kell térnünk egy-egy nyelvész tevékenységének méltatásához, egy-egy munkája újabb megvilágításához.

A III. *Megemlékezések, méltatások* c. fejezetben ezt teszi Békési Imre tanár úr is. Klemm I. Antal születésének 100. évfordulójának tiszteletére rendezett ünnepi ülésén a „teljesképzet” és a szövegkonstrukció kérdéskörben példamondatokkal szemlélteti a szerző, hogy a mellérendelő mondatoknál a három- és többtagú alakulatokban miként tömbösödik az információ, miként keletkezik fontossági hierarchia. A szöveg szintaktikai szerkezetéről, a szintek és szerkezet lehetséges viszonyairól tartott előadás szövege a Bolla Kálmán szerkesztette *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 1989. 2. számában már olvasható, ebben a kötetben is... A *Magyar Nyelv* 2002. 2. számából, Deme László mondatzempléteiről – például alkaláttámasztott véleménye, a kérdést sokoldalúan megvilágító tanulmánya e kötetbe is bekerült. Utána a 2004-ben megjelent Bálint Sándor Emlékkönyv-ben megjelent Bálint Sándor, Nyíri Antal, Inczeff Géza kortársakról szóló emlékezésben személyes kapcsolatokról, a doktori dolgozat irányításáról, kutató munkája iránti érdeklődésről számol be a szerző. Inczeff Géza száz esztendejéről, életének tényeiről, a Szegedi Tanárképző Főiskolán eltöltött húsz évről vall Békési Imre. A Szathmári István, illetőleg Szabó Zoltán mintegy fél évszázadot átölelő kutatásai, iskolateremtő, tanítványnevelő munkássága nyomán született meg Cs. Jónás Erzsébet kontrasztív fordítás-stilisztika c. tanulmánykötete, melyben Ratkó József Viszockij-fordításai olvashatók. A Temesi Mihályról szóló, a Miska bácsiként való emlegetésében, méltatásában az olvasó is úgy érzi, hogy „nemcsak a vezető szerep tudomásulvétele jelenik meg, hanem a szakmai felkészültségének, teljesítményének értéke-

lése is”, elfogadjuk, hogy „Ő igazi „pater familias”-a volt a tanárképző főiskolákon működő magyar nyelvészeknek...., nem volt olyan nyelvészeti kérdés, amelyre ne tudott volna azonnal kimerítő választ adni...” A Benkő László száz esztendeje c. méltatásban is „pater familias”-ként szól a szerző kedves tanáráról, s az én zsebemben is kinyílt volna a bicska, amikor a tartalmas életmű ismertetése után a szerző keserű megállapítását olvastam: „Benkő Lászlót ekkor „engedték ki” vendégtanárnak Pozsonyba, ahonnan három év múlva már nem volt módja visszajönni Szegedre”. Deme László szegedi korszakáról egy szubjektív előzetes rész után a szegedi tanárszékéről, Deme László 1910-től 1982-ig tartó kutatómunkájának főbb irányairól, a szegedi tanítványok-ról, munkatársakról olvashatunk.

A kötet IV. fejezetében kilenc, részletes, alapos könyvismertetést találunk: Török Gábor: *A líra: logika* (Magvető 1968), Hadrovics László: *A funkcionális magyar mondat alapjai* (Akadémiai Kiadó 1969) Szabó Zoltán (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai* (Kriterion 1982), Bánréti Zoltán: *A megengedett kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról* (Akadémiai Kiadó. 1983), Szabó József: *A mondat szerkesztés nyelvészológiai vizsgálata a nagykönyvi nyelvújrásban* (Akadémiai Kiadó 1983), Balázs János: *A szöveg* (Gondolat 1985), Balázs János *Hermész nyomában* (Magvető 1987), Rác Endre: *Mondatgrammatika és szöveggrammatika* (MTA Nyelvtudományi Intézete 1992), É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan* (Osiris 1998).

Függelek zárja a kötetet, ebben fel vannak sorolva a szerző írásainak adatai az ún. tiszteleti kötetekből, valamint olvasható egy áttekintő tanulmány kis a *Szemiotikai Szövegtan* koncepciójának alakulásáról 1990-től 2012-ig.

A kötet emlékező írásait Békési Imre személyes hangvételű gondolatai vezetik be (*Szubjektív előzetes*), ennek fókuszpontja a fülszövegbe is bekerült: „...emléktöredék nyelvész mestereimről, akikről nem csak szakmát tanultam.” Az egész szerkezetet két interjú foglalja keretbe: *Vallomás a pályáról 1.* (1999) és *Vallomás a pályáról 2.* (2009).

Mindkettőhöz személyes vallomást társítottak: 1. Nagy örömmel vettem kézbe a Szegedről, meleg, ajánló szavakkal küldött köszöntő kötetet. Hiszen az ottani főiskolán, a szöveg irodalomtudományi, valamint nyelvészeti megközelítéséről, a Petőfi S. János vezette előadásokon Szabó Zoltán professzor úr inasaként én is részt vehettem, majd kutatói ösztöndíjat kaptam Békési Imre tanszékvezető tanár úrtól, aki a Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó igazgatójaként, a több évig ide-oda tologatott kéziratom (*Irodalmi bölcsőink Romániában*) kiadásához is támogatást szerzett. Ezért magyartanári lelkem „megőríz egy lehetni életet”, s ebben a recenzióban is nagy tisztelet-

tel és szeretettel köszöntöm a 80. születésnapja alkalmából Békési Imre professzor urat.

2. Boldogan emlékszem, hogy pályám során elrebegetem: „Szabó professzor úr, miként fogom én ezt a rengeteg munkát, ötletet, törődést viszonzni?”

„Add tovább...” hangzott a válasz. Nyugdíjasként ezt a felszólítást, megbízást követem....

Ezzel a recenzióval is....

Málnási Ferenc

Alexa Károly: Bujdosó mondatok Antológia Kiadó, Lakitelek, 2015

„Bujdosó magyarok, bujdosó mondatok” a könyv háromnegyedét kitevő idézet- és gondolatfolyam címe. Az olvasót eligazító mondatokkal kezdődik: „Bujdosó” céduláim az őket „összekötő” mondatokkal együtt egy méretes könyvvé vannak kikerekedőben, s ebben nincs semmi meglepő, ha arra gondolunk, hogy a „bujdosás” a magyar önismeretnek az a hívószava, kulcsmotívuma, kódja, ami áthatja a történelemmé párolódott századokat s velük együtt – tudatosulva vagy öntudatlanul, „csak” megélve – a nemzeti mentalitást: a mitológiát is és a nyelvet is. Aki ezzel foglalkozni merészel, az jó, ha tudatában van: sorstudományt művel és nem szaktudományt, ami persze nem jelenti, hogy megelégedhet a szenvelő esszéjével.”

Bujdosó kuruc, bujdosó szabadságharcos, eltévedt lovas, menekülés világégek után, Mikes Kelemenről Márai Sándorig, Lengyel József szibériai elbeszélései, a Szent Korona hazabujdosása, a diaszpóra írói, Wass Albert és Faludy György, Borbándi Gyula, akinek az író ajánlja a bujdosó könyvet. Csak néhány adat a több százból. A névsor megdöbbentő, az olvasó ezt mondja magában: erre nem is gondoltunk, pedig hányszor végigtanfítottuk a magyar irodalom történetét, a rodostói kakukkot, a kibujdosott barát után írt levelet, az „oldott kévét”, a „versben bujdosót”!

Kit emeljük ki a bujdosók sorából? Talán Jókai. Ő ugyan nem hagyta el a hazát, de halállistán volt, s egy álló évig rejtőzködött egy kis hegyvidéki faluban. Ír erről a Tengerszemű hölgyben, az Egy bujdosó naplójában. Alexa Károly felhívja arra a figyelmet, hogy Az arany ember is elbujdosásról szól, s – új szempont! – illeszkedik a bujdosók sorába. (Mélyebb értelmezése ez a regénynek, mint az unalomig ismételt Midász-motívum.) Sajátos a bujdosás Az új földesúrbán. Az öreg Garánvölgyi otthonába számúzi magát, kizárja a külvilágot, paszszív rezisztenciába vonul. Később azonban, az enyhülés bekövetkeztekor ő is újjáéled, s csatlakozik az új politikai mozgalmakhoz. Ellentétben – s ezt én teszem hozzá – Aldorfai Incével, az Enyim, tied, övé szomorú hőseivel: ő még Amerikát is megjárja, de képtelen a beilleszkedésre, bujdosása öngyilkossággal végződik. Volt, aki csak emésztődött, nem lehetett segíteni rajta, mint a Mire megvénülünk gyönyörűsége történetben az idősebb testvér; volt, aki mechanikusan beletemetkezett a mindennapi munkába, mint Illavai Ferenc, az Akik élve halnak meg főhőse. Mennyi bujdosást láthatott Jókai (mint mi a 20. században), és mennyi változtatást írta meg!

A részleteket sokáig lehetne folytatni, inkább a befejező bekezdéseket idézem:

„Ezek a férfiak a poklos magyar XX. századból Határ Győzöttől Márai Sándorig, meg a neves és névtelen kortársak, meg a korábbi századok eltávozottjai, kitűnően az életből, azaz a történelemből, bejelentkeztek a magyar mitológiába. Könnyen tehetők: nem kellett tudniuk, elég volt megérezniük, hogy ők a históriának részesei. Így értek véglegesen haza – a haza szó minden jelentésében. A bujdosó ott van, ahol volt a korábbi századokban: a létező-megálmodott magyar mitológiában. Ott van, mert a nemzet tudása számon tartja a rodostói száműzötteket, minden idegenben meghalt nagy magyart, részese a magyar hitvilágnak a névtelenül bujdosásba kényszerülő toprongyos kuruc, a tarogató messziről jövő hangja, minden mocsárban lappangó szegénylegény, a székely álmok Csaba királyfia, a volgai lovas, Arany és Ady utolsó magyarja (aki után mindig „terem” újabb és újabb...), ott van János vitéz és Toldi, meg a többiek...”

Mi is az emigráció, a számkivetetés, mi is a bujdosás? Talán egy különösen csillogó tükrök, magunkat látjuk benne – „bármi” magyarok, ha belenéznünk.

Valedicit patriae – írja latinul külhonba indulva az első nagy magyar költő, aki már tudta azt is, hogy aki bujdosó lesz testében, az lelkeben is honjavesztett. Vagy mégsem? „...immár Isten hozzád”, néz vissza. Néz vissza? Nem inkább magába? Hiszen amit elhagyni kényszerül, attól soha nem lehet megválni.”

Kérem, olvassák el Alexa Károly bujdosó könyvét, gazdagodik vele magyartanításuk.

Alexa Károly könyvének utolsó harmada is fontos, két tanulmányt tartalmaz az anekdotáról, az anekdota magyar irodalmi megvalósulásáról szól, arról, hogy fabulás nemzet vagyunk, az anekdota és a társasélet viszonyáról, az anekdota és a magyar világ kapcsolatáról, az anekdotáról az irodalomban (Jókairól és Mikszáthról, Mikszáthtól Pap Mariskáig, Kosztolányiról és Móriczról, Krúdy Gyuláról, a jelen idejű anekdotáról). Kihagyhatatlan olvasmány. A kötetet két rövidebb tanulmány egészíti ki: Krasznahorkai Lászlóról és az erdélyi Szilágyi Istvánról; s lezárja két önéletrajzi írás.

Tartsák kezük ügyében Alexa Károly szomorú és vidám (boldog-szomorú?) könyvét, s vegyék olykor-olykor elő, amikor egy-egy magyar író-költőt tanítanak. Sokkal többször lesz szükségük rá, mint gondolnák.

A. J. A

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: (1) 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az árak 2016. december 31-ig érvényesek.

Raktári szám:	Szerző:	Cím:	Iskolai ár (Ft)	Bolti ár (Ft)
TR 0001	Cs. Nagy Lajos	Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv 3–8. osztály	1000	1200
TR 0002	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 3–4. osztály	800	1000
TR 0005	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 5–6. osztály	800	1000
TR 0006	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 7–8. osztály	1000	1200
TR 0007	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 5–6. osztály	600	750
TR 0010/T	Magassy László	Leíró magyar nyelvtan az általános iskolák 5–8. és a nyolcosztályos gimnáziumok I–IV. osztálya számára <i>(Tartós tankönyv változat, kemény kötésben.)</i>	820	930
TR 0011	Magassy László – Magassné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok I. magyar nyelvtanból az általános iskolák 5. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok I. osztálya számára	200	250
TR 0013	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok II. magyar nyelvtanból az általános iskolák 6. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok II. osztálya számára	200	250
TR 0014	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok III. magyar nyelvtanból az általános iskolák 7. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok III. osztálya számára	200	250
TR 0015	Magassy László – Magassné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok IV. magyar nyelvtanból az általános iskolák 8. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok IV. osztálya számára	200	250
TR 0016	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási gyakorlókönyv	1300	1550
TR 0018	Cs. Nagy Lajos	Magyar nyelvi munkafüzet 1–2. osztály	600	750
TR 0019	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 7–8. osztály	600	750
TR 0021	Tánczos K.	Középiskolába készülök! Gyakorlókönyv magyar nyelvből	900	1000
TR 0022	N. Császi Ildikó	Példaszövegek a magyar nyelvtan tanításához 2–8. osztály	700	800
TR 0023	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 3–4. osztály <i>(Átdolgozott, bővített, színes nyomású kiadás.)</i>	960	1100
TR 0024	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 7–8. osztály <i>(Átdolgozott kiadás)</i>	650	800

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276

E-mail: trezorkiado@t-online.hu * Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>



A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.